

---

klasje

naših ravni 1935.

ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST I ZNANOST

UTEMELJEN 1935., IZLAZI DO 1944.,
OBNOVLJEN 1996. GODINE

Uredništvo: Lazar Merković, Milovan Miković (glavni urednik), Zvonko Sarić, Stipan Stantić (odgovorni urednik), predsjednik Matice hrvatske Subotica

Nakladnik: Matica hrvatska Subotica,
24000 Subotica, Ustanička 10,
+ 381 64 399 17 71 i

Za nakladnika: Stipan Stantić

Tisak: ROTOGRAFIKA, Subotica, Segedinski put 72

Za tisak odgovara: Ljubiša Vuletić

Računalna obrada: Studio SAM

Tiskanje ovoga sveska omogućili su: Središnjica Matice hrvatske Zagreb, Grad Subotica, Pokrajinsko tajništvo za obrazovanje i kulturu AP Vojvodine i Ministarstvo kulture Srbije

maticahrvatska

Ogranak Matice hrvatske u Subotici

Cijena sveska – 150 dinara

Klasje naših ravni, novi tečaj, godište XVIII., broj 5. – 6., 2013.

Tekstovi pisani hrvatskim standardnim i književnim jezikom primaju se:
E-mailom (klasje@tippnet.rs), na disketi ili CD-u.
Tekstovi se ne vraćaju.

KAZALO

PREPISKA

- 3-8 MARIJA ČUDINA, Pisma Jasni Melvinger

PJESNIŠTVO

- 9-12 JASNA MELVINGER, Slavujev intermezzo
 13-16 MATIJA MOLCER, Haiq
 17-20 MILOVAN MIKOVIĆ, Znacj starosti i dr. već
 21 LJUBICA KOLARIĆ-DUMIĆ, Vjetar u kolovozu

PODRAVSKI PJESNIČKI KRUG u izboru ENERIKE BIJAČ

- 22-23 MARKO GREGUR, Pet pjesama bez naslova
 24-25 ZDRAVKO SELEŠ, Bicikl
 26-27 MILAN FRČKO, Tancarica
 28-29 ENERIKA BIJAČ, Trag
 30-31 DARKO PERNJAK, Lančićarenje
 32-33 BOŽICA JELUŠIĆ, Pohvala nevidljivosti
 34-35 ANICA GJEREK, Dirne nas tišina
 36-37 MAJA GJEREK, Nasmijano ljeto
 38-39 DAVOR DIJANIĆ, Pustinja

DRAMSKI TEKST

- 40-57 FRANA MARIJA VRANKOVIĆ, Šah
 58-68 NIKOLA TUTEK, Moriczov trg, Drama kratkog daha (65-68)

STAJALIŠTA

- 69-81 ANTE SEKULIĆ, Istranin Josip Voltić - hrvatski jezikoslovac
 82-90 LJILJANA ŽEGARAC-TENJOVIĆ, Kršćanski simboli u Dnevniku o Čarnoj-
 viću, Miloša Crnjanskog
 91 SNEŽANA ILIĆ, Sa otoka Sna, Jave ili Sumatre

SOCIOGRAFIJA

- 92-97 ĐURO FRANKOVIĆ, Podravske priče II.

PRIKAZI

- 98-106 ĐURO VIDMAROVIĆ, Između straha i nade – O knjigama Tomislava Mar-
 jana Bilosnića i Ljubice Kolarić-Dumić
 107-108 NIKOLA ŠIMIĆ TONIN, Zavrt u zavičaj
 109 ĐURO FRANKOVIĆ, Marin Velin, počasni građanin Santova
 110-111 SAMU KERTÉSZ, O glazbenicima, muzičarima-muzikantima

BAŠTINA

- 112-115 EMIL LIBMAN, Marcela Jagić, Prva rendgenologinja u Subotici
 116-120 ANTONIJA ČOTA REKETTŸE, Krleža na vojvođanskoj kazališnoj sceni

PISMA JASNI MELVINGER*

MARIJA ČUDINA

Draga mala curice,¹
 konačno sam stigla kući. Pišem Ti, i čudno mi je što Ti čitavo ono vrijeme nisam ništa uspjela reći, a sad odjednom sasvim određeno želim da Ti pišem. Ti si odviše ćutala i ja sam Te se plašila i izgledalo je kao da mi nemamo ništa reći. Možda i nemamo, svejedno. Ti si malo šutljivo dijete koje se inati. Ja sam bezobrazno i okrutno derište.² To je sve. Ti si sada sigurno žalosna i razmišljaš o svemu. Ja nisam žalosna i ne razmišljam. Umorna sam pomalo, kao i uvijek, ali dani su zatvoreni, sve je zatvoreno i zamračeno, i možda čak, ublaženo. Počet ću raditi nešto i bit ću u redu. I uglavnom je u redu. Gledam fotografije! Šta ima novo, pitam sebe. Nema ništa. Idemo dalje. Pišem pismo, nervozno i brzo. Palim cigaretu. Negdje na dnu lubanje leže dani. Ružno sanjam i poželim piti, ali ne pijem. Ovdje je dobro. Soba je zamračena. Mislím na Tebe i ne razumijem – Hoćeš li mi pisati. Malo dijete! Nisu mi jasni svi Tvoji stihovi. Pošalji mi neke, molim Te. Budi

dobra. Ništa se užasno nikome nije dogodilo. Ni Tebi, ni meni. Išli smo samo i gledali. Hajde, ne ljuti se. Uvijek idemo i gledamo. Napiši brzo nešto, kaži brzo. Budi dobra.
 Marija – M. Čudina
 želj. stanica

LEKENIK
 kod Zagreba
 2. X, 59. Lekenik, želj. stanica³

Kakvo je ovo nebo, što kao torbu nosim na leđima,⁴

ovaj dan? Ludilo se zaključava u svoju užarenu sobu. Na tijelu ptice prsti će pokazati svoju sjemenku, dok odlazim da pozivam u posljednju ulicu grada.

* J. M.: Objelodanjujem pisma koja mi je pisala Marija Čudina, od 1959. godine, kada smo se upoznale na *Trećem jugoslavenskom festivalu poezije*, pa do 1964. kada sam otišla na studijski boravak u Francusku. Ta pisma su zanimljiva jer su u velikom dijelu svojih segmenata literarna, poetska, jer otkrivaju neke manje poznate detalje iz Marijina privatnog života i jer nam predočavaju na svojevrsan način i kontekst kulturnog života u Beogradu iz ranih šezdesetih prošlog stoljeća. Pisma sam prpratila svojim kratkim komentarima.

1 J. M.: Samo jedno od Marijinih pisama otipkano je piscim strojem. Inače mi je pisala crvenom, zelenom, plavom, te crnom tintom, a nekad i olovkom. Rukopis joj je bio prepoznatljiv – slova izdužena, a iskošena na lijevu stranu.

2 J. M.: Marija Čudina, živeći u svijetu svoje poezije, kao i u zbirci *Nestvarne djevojčice*, odbijala je odrastanje i tako se suprotstavljala tjeskobi prolaznosti. I za sebe i za mene govorila je da smo mala djeca, male curice, pa čak i mali dečki. U svijetu univerzalne ljudske patnje i bola razlike u spolu nisu joj se činile relevantnima. Kada bi bila ozlojeđena na samu sebe koristila se i pogrdnim nazivom derište.

3 J. M.: Čudina je studirala jugoslavistiku na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Prvo je putovala iz Lekenika, gdje joj je otac bio zaposlen na željeznici. Zatim je stanovala u mjestu studiranja u iznajmljenoj sobi, čekajući da joj se i roditelji presele u Zagreb. Jedno je vrijeme živjela i radila u Splitu, kao novinarka *Slobodne Dalmacije*, a od 1961. sa suprugom, Leonidom Sejkom doselila se u Beograd, gdje je 1986. i umrla.

4 J. M.: Sve pjesme koje mi je Čudina u to vrijeme slala ušle su docnije u njenu zbirku *Čađ i pozlata*, objelodanjenu 1963. u *Nolitu* u Beogradu. Kritičari se o toj knjizi nisu izrazili, baš, najpohvalnije. Tako Draško Redep u novosadskim listu *Tribina* od 22. rujna 1963. veli: «Neprevrele darovitosti, još uvek žive i nepatvorene verbalne invencije, ona je jedan od onih autora koji se melodiji svojih stihova predaju bezuslovno nekritički. Sve je to još uvek samo u pokušaju da se sugerišu vlastiti autentični simboli. Ali ti pokušaji se katkad bezuspešno, jalovo, gube u bujici rečitosti, nekontrolisanoj i ispraznoj. Misleći na muziku, drugujući s vizuelnim efektima, Čudina je zanemarila misaonu vertikalu svoje poezije.» A Branimir Donat u novosadskim *Poljima* zamjećuje: «Umjesto uobičajene lirske konciznosti, mi u ovoj knjizi otkrivamo jednu, ispočetka, možda, čak i zanimljivu rasplnutost, no, kada ubrzo otkrijemo da se najčešće radi samo o prihvaćenoj maniri, onda nam ta rasplnutost počinje smetati, a monotonija ovih ritmički posve bezbojnih stihova umarati. Vjerujem da je do te ritmičke monotonije došlo ili zbog apsolutne nebrige prema ritmičkim strukturama, a, s druge strane, zbog prevelikog povjerenja u formu koja je korišćena iz pjesme u pjesmu, tako da je postala gotovo obrazac, a možda, čak i konvencija.»

Samilosti, samilosti treba ovim histeričnim dječacima, tjeskobu kao grijeh počinjaju oni koji se vraćaju iz bolnice.

Na prozrimim bjeloočnicama pomiču se crveni kotačići
Zato bih sada volio da ništa ne izgovorim u ovom hramu.

Zbog koga molim sunčevu kuću da obide svijet
natraške,
nepomičan je ovaj križ, koji raste na tankom vrhu brijeva.

Sutra je nedjelja. Krvav je krst ove jeseni koja trpi od nezrelosti, od histerije i od stida.

I ja trpim neku tugu u kutu dubokog bunara, tamnica je krug u koji se pada s paučinom na čelu. Samilosti možda treba poubijanim cvjetovima, jer u vrt sobe ulijeću krilati psi,

a i sanovnik isluženih djevojaka trpi od čemera, znam, dan opet podiže svoja tanka vješala. Na vješalima se njišem amo tamo nad mojom glavom sunce zoblje lubanje vjetra.

Draga mala, eto, da, sutra je zaista nedelja. Pođimo dalje. Stižemo na isto. Pišem Ti, vidiš, zamišljam Te, šta radiš i ne znam i ne po- gađam. Pozvat ću Te u Zagreb, budi uvjerena, onda ćemo noću razgovarati. Nećeš smjeti da ne dođeš, kada Te pozovem. Nećeš smjeti ćutati. Sad sam ovdje, navikla sam se na to, pokušavam raditi, pokušavam se probuditi, pokušavam zaspati. Sviđa li Ti se ova pjesma? Pošalji svoju knjigu,⁵ pozdravi mnogo sve kod kuće.⁶ Još uvijek ne mogu da shvatim kako smo se slučajno susrele, i ne mogu zamisliti da se nismo susrele. Koliko nam treba slučajnosti da nađemo svoje male razgovore, koliko lako gubimo. Osjećam kako se nikad ni za što nisam brinula, i kako sam dobro prošla. Relativno dobro. Ostalo nije važno, jer to ostalo uvijek je negdje u mozgu kao mjehur. Ti to razumiješ,

5 J. M.: Riječ je o mojoj prvoj knjizi pjesama *Vodeni cvet* koju mi je 1959. objavila Matica srpska.

6 J. M.: U travnju 1960. Čudina je nastupila na novosadskoj Tribini mladih sa zagrebačkim pjesnicima svoje generacije. Svratila je i k meni u Petrovaradin, gdje sam živjela s roditeljima i mladom sestrom, te je tako upoznala moju obitelj. Kasnije me je posjećivala zajedno sa svojim suprugom Leonidom Šejkom. Primjerice, za boravaka u Novom Sadu prigodom dviju kolektivnih izložaba na kojima je Šejka sudjelovao, u prosincu 1961. i također u prosincu 1962. našli su vremena i da dođu k meni. Moja obitelj uvijek ih je primala kao drage goste, što su oni veoma cijenili.

jer i Ti si to rekla, kako ima nešto otraga, to se osjeća, to se vidi, to se sanja. Ti si pravo malo dijete. Kad odrasteš, bit će Ti žao. A možda mi nećemo to ni opaziti. Uvijek se bojim kad ne opazim i često ne opazim. Odviše brzo ponekad hodam, odviše velike korake pravim, brzo stižem pod vješala. Znaš, ne ljuti se, malo mi je čudno i malo ružno od svega što znam i ne znam. Ovdje sam i dobro je. Piši i pozdravi. I doći ćeš u Zagreb. I budi dobra. I budi dijete. Volim Te. Marija

Draga mala Jasna, primila sam Tvoje pismo, dosta dugo. Nalazim se u Splitu. I to isto već dosta dugo. 20 dana. U Splitu je kao nigdje. Ipak sam uspjela otputovati, toliko sam to željela, a sada se okrećem, i ne znam što da radim. Čovjek otputuje, vrati se i ne zna što da radi poslije toga, i prije toga nisam znala, a ipak uvijek, ponešto se dogodi, znači progoni me čisto umišljena, besciljnost umišljeno staranje za sutra, i sutra moram otkriti da se za to sutra nisam ni brinula, ni trpjela, da je sasvim svejedno. Ali to uvijek sutra otkrijem, dakle, malo kasno, malo, puno kasno. Mislim, draga Jasna, sve ovo što pišem znači da nisam ni malo tužna, nisam tužna, ne pišem pjesme, ne radim ništa, čitam ponešto, obilazim more, obilazim kuće, čujem kada noću prolaze ljudi, noću ne prolazim, danju ponekad. Sada se vraćam u Zagreb, još nismo preselili, ali ćemo preseliti i onda ćeš doći. Što radiš ti? Pozdravi svoju mamu, tatu i seku. Nemoj zaboraviti. Piši. Bilo što, što Ti padne na pamet, jako volim Tvoja pisma. Mislim da sam Ti sve već jednom rekla, davno, davno. Sada samo ponavljam, ponavljam – zato da me upamtiš, ako budeš mogla, ako nije teško bilo koga upamtiti.

Je li Ti zima. Kad je meni zima, onda mislim da je svima zima. Možda Tebi nije. Zamišljam Te kako ideš ulicom, puše vjetar i Ti cvokoćeš od zime.⁷ Mala si i cvokoćeš. Ti si mala, i ja sam još manja od Tebe. Narasla mi je kosa, sada sam je odrezala opet, imam sasvim malu kosu na tjemenu i na

7 J. M.: Čudina je svjesna da projektira na mene svoj osjećaj hladnoće, neovisan o realnim meteorološkim prilikama. No, taj unutarnji osjećaj hladnoće, katkada, u njenom životu, nije bio tek subjektivan. Naime, sjećam se da su se, bez adekvatne zimske odjeće i obuće, Marija i Šejka bukvalno smrzavali na zasnježnim ulicama. Gledajući ih kako neprestano pocupkuju po zaleđenome pločniku, pitala sam ih zašto to rade. Odgovorili su mi da su potplate njihovih cipela ne samo istanjene, nego i probušene, tako da svojim poskakivanjem nastoje ugrijati promrzla stopala.

čelu. Smiješna sam. Izgledam kao jopac. Neka Te ne smeta što govorim o tome, sjetila sam se. Svašta se čovjek sjeti kad piše pismo nekome, ja se svašta sjetim kad pišem Tebi, sve ni ne napišem, bilo bi to brdo gluposti. Eto, moj mali prijatelj. Nikako ne znam što radiš. Pretpostavljam da učiš, gledaš kroz prozor, ne znam što misliš, ja baš ne mislim mnogo, zaspem i sanjam, ili i ne sanjam, potonem sasvim. Nije mi žao kad potonem. Žao mi je kad opet izađem na površinu, nema ništa naročito da se vidi, nužno je ponekad, osjećam kako se davim, to su moje vlastite ruke, nema ništa naročito da se udavi u sebi, i to je tako.

Piši mi. Neću da Ti dojadim. Pozdravi svoje kod kuće.

Voli Te Marija

Split, 17. XII 1959.

Draga mala Jasna, dobila sam Tvoje pismo, naravno, i knjigu sam dobila, ali tek sada Ti pišem. Nisam prije mogla, mislim da nisam mogla, ali ne želim da Ti se ispričavam. Dovoljno Te volim a da ne želim, da se ispričavam. Eto, draga mala, tako je to, i uvijek je sve nekako, i ništa ne može da se izmijeni, ništa. Sjedim sama u sobi i mislim, kako je to, i što je ovo, što osjećam sada, a ne znam. Osjećam nešto, naravno. Nisam žalosna. Mutno je, negdje se nešto pomiče, a krv je tako čudna, čovječja krv, koja se žuri, a ja idem uvijek polako, i polako stižem. Jasna, veselim se što Ti pišem. Osjećam Tvoje prisustvo to je kao neka sjenka tu, blizu iza zatvorenih očiju. Osjećam, sve mi je iza zatvorenih očiju, zato držim mnogo zatvorene oči, pišem zatvorenih očiju, zato pišem ovo, što pišem.

Čitam Tvoje pjesme uveče. Svoju knjigu još ne šaljem, nema je još. Voljela bih da je i ne bude, ne veseli me više. Jasna, sada ne putujem, ovdje sam s prijateljicom, imam sobu s njom, i dobro je i toplo je, i u sobi se tako lijepo boluje, u sobi, ne smije se izlaziti suviše van, vani se čovjek razbija, udara o stupove, konačno znam, što je to. Moji će izgleda do nove godine preseliti, a onda ćeš malo k meni.⁸ Bit će nam lijepo, lutati ćemo i biti ćemo zatvorene u sobi, to je tako lijepo. Eto, mala. Čini mi se da si jako mala, a

8 J. M.: Žao mi je što se tako dogodilo, ali Čudinu nisam nikada posjetila u Zagrebu, pa nisam upoznala njenu obitelj.

možda nisi tako jako. Ti si studentica i učiš, i uči, meni je žao, ali ja sada ne mogu. Uči, znaš, uči ipak, ali uči samo dotle dok možeš, dalje nemoj. Nisu to savjeti. To kažem tako, jer tako mislim. Piši mi, molim čim prije. Pišem na mašinu zato da lakše čitaš, a i meni je lakše. Pozdravi mnogo svoju mamu, tatu i sestru. Oni su jako dobri, i moja je mama dobra i svi moji. Sestra mi se udala, jedna, malo mi je žao, i veselim se. Čudno je to, ode netko, ode, i gledamo za njim i ma koliko bio blizo, ne vidimo ga više onako jasno kao prije. To je čudno, i dobro je to osjetiti, mislim sve treba osjetiti, sve, sve. Što radiš sada. Jesen je, mala, čuješ li jesen. U jesen smo drugačiji nego inače, čistiji i teži sami sebi, teži valjda od čistoće, i od straha. Ne, nećemo o tome. Piši, što radiš, molim te, brzo piši. Bila sam jako, jako izgubljena nekoliko dana, mislim da sada nisam, a možda se u jutro probudim i kažem sebi, jesam opet. Ne znam. Piši čim prije. Na ovu adresu: M. Č. Rapska 37, Zagreb. Nemoj zaboraviti. Budi dobra mala. Napiši veliko pismo, veće od moga. Bogdanki⁹ ću poslati pjesme za *Polja*. Sve je u redu, dijete. Ove su pjesme za Tebe, pročitaj pa baci ako hoćeš.

Volim Te jako
dečko Marija

M. Č. (Kod Svoboda)

Prilaz VIII Korpusa 15
Split

Draga mala Jasna, Zapravo još nisam Tebe zaboravila, i mislim, da je bedasto ako to pomišljaš, i ako se ja budem ispričavala. Ne treba o tome ni govoriti. Stvari se razjašnjavaju i objašnjavaju same po sebi, unutar nas, one se vraćaju jasnije nakon nekoliko mjeseci, lica prijatelja počinju da se vraćaju ponekad i nakon nekoliko godina. Mislim da sam Ti već davno htjela pisati. Pokušavala sam da Te objasnim sebi, čekala sam. Sada je možda sve u radu. Možda i nije, ali imam osjećanje da jest. Meni su važna moja osjećanja. I Tebi su važna Tvoja osjećanja, draga mala. Meni je važno ovo pismo, koje Ti pišem iz redakcije, pismo koje neće imati prizvuk novinarskog, ni

9 J. M.: Riječ je o novosadskoj slikarici Bogdanki Poznanović. Ne znam zašto je tražila pjesme od Marije Čudine. U bibliografiji *Polja* ime ove pjesnikinje pojavljuje se tek 1963.

prizvuk mog novijeg fizičkog izgleda – vjerojatno znaš, da, nosim suknu – pismo koje ni pod koju cijenu ne može biti drugačije od nekog prijašnjeg, napisanog ili nenapisanog. Eto, draga moja mala, moj stari družo, ja sam Ti ovdje i čini mi se da je bilo budalasto misliti, da će ovo izmijeniti nešto u meni. Ovo je samo po sebi dobro. Ja nemam ništa protiv svega skupa, sve je to meni drago, ali u krajnjoj liniji, kakve to ozbiljne veze ima s tobom. Kakve to ozbiljne veze ima s tobom. Jer na koncu, ja sam ostala nevjerna Marija (Nevjerni Toma, kako se kaže) i lica mojih malih zbunjenih prijatelja vraćaju mi se unatrag. Mislim da mogu da Te zamislim kako izgledaš, ali ne mogu da zamislim šta misliš. Sistemi mišljenja se mijenjaju. Htjela bih izmijeniti sistem svog odvratnog i besmislenog mišljenja, beskorisnog razmišljanja o stvarima koje imaju ili nemaju veze sa mnom.

Draga Jasna, stvarno je već bilo vrijeme da Ti pišem. Ja neću reći ništa pametno, ali stvarno je vrijeme da počnem da Ti govorim nešto, bilo što, kao i prije. Šta Ti misliš? Ne treba da imaš povjerenja u mene. Ali to ne znači da mi ne možemo zadržati jedna drugu na trenutak uza se. Jer to se može na jedan način. Na bol mi vjeruj. Usput ću Ti poželiti i srećnu novu godinu koja je već počela. I Tvojima kod kuće isto tako, uz srdačne pozdrave.

Piši ako imaš volje. Ti kao i ja uvijek imaš nešto za reći. Volim Te.

Mala Marija

Draga mala Jasna,

Čini mi se, nešto često pišemo. Kako to? Ni Ti ne znaš. Pišemo, razgovaramo valjda, razgovaramo o sebi, a svaki drugi čas se mjenjamo, svaki drugi čas mijenja me moj umor, umor je strašno velik, zato razgovaram o sebi. A umor je velik. Sada u snijegu čini se, vrištala je jedna crna pjega, to sam ja ili netko drugi, svejedno. I ovo sam ja ili netko drugi, ide mi na živce, što Ti nikad ništa lijepo ne pišem, nikad ništa smisljeno, iako smisljeno nije lijepo, ide mi na živce drugim riječima, idem sama sebi na živce, i ovo pisanje, sve je to nego izvrtanje, neko okretanje, napisala sam jednom:

Izvrćem oči naopako u slijepoću
i vidim da sam
sasvim sam¹⁰

¹⁰ Pjesmu *I oči izvrćem naopako* objavila sam na kulturnoj stranici novosadskog studentskog lista *Index*

i to je najbolje, što sam ikada rekla ili napisala, to je prilično malo kao što je prilično malo i trabunjati bez veze i biti ogorčen na samoga sebe, čini mi se da je to samo tako, za utjehu, sebi kažem ogorčena sam na sebe za utjehu, da bih kasnije mogla plakati, kako sam ogorčena, u stvari sam bedasta, i to je sve. Ti umiješ da pričaš bajke, bez ogorčenja, to je lijepo, ja ne, i što da se radi s nama.

Vidjela sam Branka Miljkovića¹¹ prije nove godine, bio je u Zagrebu. Više ništa nema novo, novi je snijeg, stare su glavobolje i tuga, stara i dosadna, snijeg je jako lijep, mi smo ružni, mi koji ostavljamo ovdje stopala u snijegu, to se zove hod, recimo: hod kroz grad, i smiješto je. Eto, sad sam otrovna, kao sam vrag, ne znam od čega, a jutros sam bila vesela kao dijete možda kao Ti, ili ne kao Ti, ja sam bila obijesna, a Ti nisi nikada obijesna, Ti si tužno vesela, mislim da je to jako čudno kod Tebe.

Javi se, molim Te, čim prije.

Pozdravi svoje kod kuće. Ne ljuti se. Volim Te. Zato ti i pišem sada kad sam toliko otrovana, a i ne znam od čega. Budi dobra, mala djevojčica. Voli Te Marija

Zagreb, Rapska 37, 1. III 1960.

Draga mala Jasna,

opet jedno Tvoje tužno pismo, ja zaista ne znam od kuda tolika tuga ali vjerujem, da je lepa, i od kuda tolika tuga, tolike svireposti u nama, kad smo ipak posve sami, ja zaista ništa ne znam, svi postupci nose neku tugu i neku svirepost odraslih ljudi, i neku neprijatnu kratkoću sna. Mala, san tako malo traje, skoro je neverovatno kako nam, svaki san i svaka nestvarnost malo traje a mi bi hteli verovati, da već dugo, užasno dugo, postojimo i da se sećamo svačega, a nije istina, mi tako malo postojimo, zato ta tuga... neverovatno je da osećanja, besmisleno poražavaju svoja vlastita lica, osećanja naša počinju da nas poražavaju na svakom koraku i jednog ću dana morati viknuti, samoj

u novembru 1961. uz svoj osvrt na poeziju Marije Čudine u zagrebačkom časopisu *Razlog*, odakle sam pjesmu o kojoj je riječ i preuzela.

¹¹ J. M.: S Brankom Miljkovićem Marija i ja upoznale smo se 1959. na Trećem jugoslavenskom festivalu poezije i tijekom te manifestacije često bile u njegovom društvu. Zajedno smo i na fotografiji koju je u Makedoniji, na izvoru rijeke Bistrice snimio pjesnik Ivan V. Lalić. Branko Miljković kadriran je na vlastito inzistiranje, onako bosonog, između mene i Marije.

sebi, to je sve sastavljeno od mojih vlastitih poraza, to je sve zato tako malo i tako postoji, jer osećanja moja vlastita počinju da me poražavaju na svakom koraku. Ja vrlo bedno sustižem ono, što izmiče, ja mislim, da nečija ruka može da udari, ali ja hoću da verujem, da ću poverovati, ja već skoro sada upola verujem, da nika da neću dati da me se obesi, ja zaista verujem, nitko ne sme da nas obesi, čovek je zato tu, da obesi sam sebe i da sam sebi napiše jedan istinski malo nežan, malo svirep nekrolog, ja zaista hoću sama sebi pisati nekrolog, jer nitko drugi i ne može. To je valjda to, što se kaže dobro je živeti i dobro je ratovati, i «vodeni cvetovi». Sami žive i ratuju i sami ostavljaju sebi nekrologe, lepe, verne, nevidljive.¹² Ja sada ipak ponešto verujem i ako nemam hrabrosti, umesto hrabrosti postoji svirepost, i u beli svet, mnogo belih svetova od kojih je jedan Tvoj, jedan moj i tko zna čiji sve, u tom svetu čovek će sam sebi napisati nekrolog, to je to, što je lepo. Mala, draga Jasna, osećaš teskobu, znaš li dete koliko teskobe postoji na ovom svetu, danas, koliko teskobe, skoro se radujem, što je to tako: koliko teskobe za sve nas. To nije to što će nas odneti, jer čovek zaista ima neki «beli svet» u kome ga nitko ne može obesiti, zaista, stvari toliko postaju sumnjive i čudne, ali znaš li, dete, koliko je sumnjivog i irealnog u svetu danas, kad pomišljam na to imam osećanje bogatstva i teskobnih poraza, ali i to me raduje, jer kako bi inače znala da postojimo. Čovekova je dužnost znati da postoji i da živi. Kako bi inače žudeli za tolikim stvarima. Kako bi toliko žudeli kad ne bi sami sebe poražavali i besmisleno. Ponekad imam osećanje suludosti, ali ne zaboravljam nikada pisati. Jer šta drugo da se radi u tolikim teskobama i tolikim sumnjivim stvarima ovo je vreme stvoreno za žudnju, mi smo u ovom vremenu stvoreno za najprokletije žudnje. Žudnje se tako brzo smenjuju, neverovatno je, kako san i sve ostalo malo traje, najduže traje irealnost i sumnjivost, ili to nas podržava. I sada bi trebalo reći, kako se tu završava. Završavam svoj monolog i dijalog s Tobom. Nešto sam htela reći. Ne znam jesam li nula, vikala sam mnogo, čini mi se, i nije se čulo.

¹² J. M.: Čudina ovdje tumači stihove iz moje prve zbirke *Vodeni cvet*, objelodanjene 1959. sukladno svom čitateljskom doživljaju. Ja tada, baš, i nisam mnogo marila za nekrologe. Mislila sam da moji vodeni cvjetovi simboliziraju intenzivno proživljen život, bez vremena za tavorenje.

Sasvim je svejedno, je li se čulo ili nije, ja sam vikala mnogo, dođe čoveku tako, da vrišti. I više ništa. Sto radim? Prolazim pored sunca. Učim da postoji svašta. Pišem. Galamim u samu sebe. Lepo! I duhan lepo miriše, i kuća u koju ulazim, kuća je crkva, i ulica je crkva ponekad. I mi smo sami ponekad sebi crkva, dete, ti si sama sebi crkva i moli se lepo, nežno, i ne zaboravi svireposti
Voli Te mnogo,
mnogo Marija.

Draga mala Jasna,

evo, nekako su konačno prošli novogodišnji praznici i uspostavljen je red, obavljaju se dužnosti i poslovi. Ovo što sad radim malo me ljuti; nadam se da nećeš imati nikakve petljancije i muke oko štampanja mojih pjesama. Uostalom, ušla sam opet u modu, to je da pukneš od smijeha!

Kako si mi Ti, jesi li dobro, učiš li francuski? Nemoj nikako da odustaneš, mi smo ovdje saznali da je taj ispit jedna vrsta formalnosti i ti sasvim dovoljno znaš da možeš slobodno putovati.¹³ Eto, toliko o tome. Budi dobra i slušaj. Je li izašla knjiga, hoću li je uskoro dobiti, veselim se tvojoj knjizi. Ti, mala curice, šalji knjigu,¹⁴ i nemoj da imaš nikakve komplekse, jer je dobra, to znam. Nadam se da ćemo se uskoro vidjeti i razgovarati. Nastoj da nas ne mimoideš, kad dođeš ovamo.

Lonja i ja radimo. Novosti nikakvih nema. Evo pjesme, onako kako smo se dogovorili. Ti ih prepisi i daj tamo, nadam se da nije kasno. Lonja šalje vinjetu, pa kako ispadne. Lonja sad piše knjigu za «Nolit», oni su mu ponudili da izda svoje eseje u nekoj njihovoj biblioteci.¹⁵ Ja se natežem sa svojom zemljom nepreglednom koja je sve nepreglednija. To je o nama. Ti nam se javi, piši kad ćeš doći ovamo.

Ti, Jasna, nemoj se ljutiti što te gnjavim s ovim pjesmama. Jednom dođe i to. Javi što je i kako je.

¹³ J. M.: Svračala sam do Marije i Lonje i u vrijeme kada sam češće odlazila u Beograd kako bi priskrbila sve dokumente, potrebne mi za dobivanje stipendije Francuske vlade, budući da sam se pripremala otići u Nicu i Pariz na studijsko usavršavanje. Oni su me podržavali u mojim planovima i ohrabivali me da ustrajem.

¹⁴ J. M.: Riječ je o mojoj drugoj pjesničkoj zbirci *Sve što diše*, objelodanjenoj u *Bagdali* u Kruševcu, 1963.

¹⁵ J. M.: Riječ je o Šejkinjoj knjizi *Traktat o slikarstvu*, objelodanjenoj 1964. godine u Beogradu.

Još nešto! Evo Ti broj Lonjinog žiro računa i reci tamo neka *hitno šalju pare*:¹⁶
101 – 11 – 70 – 41 – 4 – 12024 – Beograd.
Molim Te, javi se, dođi, ne ljuti se. Pozdravi svoje kod kuće.
Vole te
Marija i Lonja

Draga Jasna,
Oprosti što smo malo zakasnili s ovim. Zapravo, Lonja je odmah drugi dan podigao potvrdu,¹⁷ ali ja sam zakasnila s pisanjem i slanjem pisma. Glavno je da ipak konačno stiže. Kao što i sama vidiš tvoja «Karakteristika iz francuskog» jest onakva, kakva se samo može poželjeti. Priznaj da nisi imalo razloga ni za strah, ni za pretjeranu skromnost; ovdje sve lijepo piše crno na bijelo. Znači, ipak Ti znaš dobro francuski, otići ćeš u Pariz, to je divno. I ja bih išla, išla bih bilo kamo, samo da mogu. No, doći će i to.
Curice, kako si doputovala, je li sve u redu? Hajde, iznenadi me opet onako lijepo kao onda kad si došla. Baš je divno što si bila, jako divno. Lonji je bilo žao što Te nije zatekao, on je došao pola sata kasnije. Tamo u Požarevcu ipak se dogovorio za posao, sliku će raditi na platnu ovdje u Beogradu, pa će je oni već smjestiti tamo gdje treba. Uslovi su pristojni, dobit će 250 000, samo sad treba hitno na posao, to će ipak trajati 2 mjeseca.

Za sada, to je jedina pristojna novost naša. Nešto smo načuli da će mu kupiti sliku u Novom Sadu, mogla bi da se propitaš pa, ako šta znaš, javi.¹⁸ Hoće li oni poslati one pare iz «Polja» neka se malo požure. Ne ljuti se što pričam o tome, ali mi smo u jezivoj krizi.

16 J. M.: Pohitala sam u redakciju *Polja* i na moje inzistiranje ciklus pjesama Marije Čudine *Zemlja nepregledna* uvrštena je u broj časopisa koji se upravo pripremao za tisak. To je bio broj 64–65. za 1963. No, u računovodstvu *Polja* bili su rezolutni – nisu smjeli načiniti presedan i unaprijed isplatiti honorar, bez obzira na Marijinu i Lonjinu tešku financijsku krizu.

17 J. M.: Potvrdu o položenom ispitu u Francuskoj ambasadi nisam dobila odmah, nego mi je rečeno da po nju dožem za par dana. Da ne bih samo zbog toga dolazila ponovo u Beograd, Šejka mi je ljubazno predložio da taj posao obavim umjesto mene.

18 Propitala sam se o otkupu slike o kojoj je riječ i sa zadovoljstvom javila Šejki da je, barem s tim, sve u najboljem redu. Slika se i danas nalazi u fundusu umjetničkih djela Skupštine Vojvodine.

Dođi opet u Beograd, pa ćeš sjediti na ovom kauču,¹⁹ pit ćemo kavu, pričati. Nisi li nezadovoljna sa mnom? Nadam se da nisi! Kad malo popusti zime i mi dobijemo pare doći ćemo u Novi Sad da se malo promuvamo i da popričamo.

Lonja sve nešto crta i izmišlja. Napravio je već skicu za onu veliku sliku, dobra mu je.

Ja ne napravih ništa naročito ovih dana. Opet smo jedno veće sjedili u Klubu skoro do ujutru²⁰ – bio je i Brana Petrović, on baš pretjeruje u svemu. Postoji opasnost da svima dosadi – možda bi već bilo i vrijeme.²¹

Toliko, Jasna moja. Neću Te više gnjaviti. Treba da završim. javi se čim prije, javi novosti, ako ih ima.

Molim Te pogledaj za tu sliku; treba onima tamo objasniti da se ne prodaje ona manja slika, onaj interijer, već ona veća – zove se «Velika terasa», to je ona sa starcem u pejzažu. Eto, stalno Te mučim s nečim. Ipak, pogledaj to usput i javi.

Nadam se da ćemo se uskoro vidjeti. Lonja Te mnogo pozdravlja.

Voli Te Tvoja Marija

Pozdravi svoje kod kuće.

19 J. M.: Kauč koji se ovdje spominje nalazio se u stanu Marije Čudine i Leonida Šejke na Crvenom krstu u Beogradu. Sjedeći na tom kauču gledala sam pravo u Lonjin štafelaj i u sliku na kojoj je neometen našim razgovorom radio, okrenut Mariji i meni leđima jer je stan na Crvenom krstu bio istodobno i njegov atelje. U to doba je, čini mi se, istraživao planimetrijske odnose u podtekstu Vermerovih umjetničkih zamisli. Kavu koju smo ispijali Marija je skuhala otvorišći vrećicu koju sam donijela na poklon, ali prije toga je morala sići u prodavnicu u prizemlju zgrade, kako bi kupila dvjesto grama šećera. Na moje čuđenje zašto kupuje šećer na grame, odgovorila mi je da ne želi u stanu stvarati zalihe namirnica, nego kupuje onoliko koliko joj je trenutačno neophodno.

20 J. M.: Marija i Lonja često su sjedili u prostorijama Društva književnika u Francuskoj 7. sa svojim prijateljima iz *Medijale*, s Oljom Ivanjicki, Mirom Glavurčićem, Ljubom Popovićem i drugima.

21 J. M.: Čini se da je bilo i stanovite animoznosti između pripadnika nadrealističkog pokreta *Medijala* i estradnih pjesnika. Kada Čudina veli da bi, možda, već i bilo vrijeme da Brana Petrović svima dosadi, ona se očituje da joj, baš, i nije odviše stalo do ekspresivne retorike iz njegove prve knjige *Moć govora* objelodanjene u Beogradu 1963.

SLAVUJEV INTERMEZZO*

JASNA MELVINGER

Da sam operna diva
bacila bih mu svoju karijeru pod noge.
Ovako, njegove kolorature prošle su bez aplauza
Jest, to je ta njegova solo arija bez premca
Tek da javi: ovo sam kadar otpjevati jedino ja
Svi koji nisu gluhi ili nagluhi
mogli su odmah shvatiti što je bogomdani talenat
Ne moram ga uspoređivati ni sa svrakama
ni s češljugarima, niti sa zebama
Ta, tko je on, dobro su znali romantični pjesnici
Ako ga više nikada u životu i ne začujem
s nevidljiva koncertnoga podijuma pod nebesima
čak i bez scenografije kakvog fruškogorskog obronka
znat ću da on, ipak, još uvijek, postoji
Taj, kako rekoše nekada, slavulj koji bigliše
Pa ma bio tek metafora, iz rajskoga vrta ovoga svijeta

MAČAK NA PISAČEM STOLU

Zašto se taj mačak izvalio
na tvrdoj plohi pisačkog stola
Moja ga svjetiljka neće odvesti
do visokih tavanskih prolaza
gdje i ne šušaju, baš, neporecive riječi
neoprezno, po mišjim zakutcima
Ako mu je do igre
tek će zakotrljati olovke i gumice
Tu, gdje, kao sitne buhe nadomak topline tijela
od beskraj do beskraj
skakuću nemirna slova po mojim papirima

PREPISANA PJESMA

Ta pjesma prepisana, je li, baš, odista polaskana
što se toliko svidjela kradljivcu tuđih stihova

Ili se, ipak, zbog potpisa tobožnjeg autora, srami
objelodanjena u prevarantskoj panorami

Koja ne pridonosi književnoj reputaciji
časopisa što je nasjeo nedostojnoj manipulaciji

A, možda, ta pjesma prepisana, tek žali kukavnog sirotana
opsjednutog žudnjom za nedostižnom mu književnom slavom

Jer, i s lažnim potpisom frustriranog stihoklepca
zna se da ona pripada samo svome autoru pravom

SRODSTVO KROZ KANILU

Ua, za odurne priče o krvi i o tlu
A, sve mi se čini, kad ustrebaju transfuziju

ni najgori rasisti krvna zrnca ne prebrojavaju
onima čijom im krvlju, kroz kanilu, život spasavaju

Onima koji se, bez obzira na vjeru i naciju
nisu oglasili na poziv za humanitarnu akciju

Da, to je to srodstvo svih što imaju kompatibilnu krvnu grupu
premda ne navijaju svi, baš, za iste, na kakvom političkom skupu

ŠEBOJ ILI NOĆNI MIRIS

Naravno, komu se život ne mili! Uždi u samljeveno, a, valjda ni ispod sedla, to meso
Ta, nije se, baš, jučer dojahalo, ni iz te Skitije, a niti iz te ne uvijek ni iste, Male Azije
Ima ih, valjda, i starijih, a, možda, i mlađih od šesnaest tih mlađanih godina
Hrle li još majčici? Grle li ih i sada tako, kao nikada prije kad već i nema onoga poslije
To se, ipak, mora, ne, valjda, ni tek tako, a ni samo uzgred, spomenuti
Ni svete, ni proklete, kuda, sad, njihove, te

* Izbor pjesama pročitane na Osmom međunarodnom novosadskom festivalu poezije, kolovoza 2013.

duše? Kad se valjda, ni taj lepet više ne čuje
 A, valjda, ništa tamo više i ne romori
 I ne kao ono, jasiko, trepetljiko
 Proviri sada, ne, baš, samo ispred feredže. A ni
 samo iz tog grma
 valjda, ne, samo, lijeskova
 Ima toliko toga, dakako, i drugdje. Toga, ne,
 samo, valjda
 ni iza graba, a niti iz trnja
 Ne mislim, naravno, da to trnje, baš, i ne bode.
 Da se, ne, samo
 priviđa i ono
 Trudna na magaretu, pa ne, baš, odmah prema
 Nazaretu. I ta jedna i jedina
 O, svi obodi, toga, valjda, ne, više, baš, niti
 parloga a o tome što se potom radi to nitko
 nitkomu, valjda, više nikada neće, dok je svijeta
 i vijeka
 Ni u ovome, više, danu, a još manje, valjda, u
 onomu što će tek zorom
 Ne, baš, ni da se otpadi, onako, od *polnoći* pa
 do *istoči* ili čak i sjevernije
 Čak i oni odsječeni nokti pod pragom. Kako li
 su to radili ti
 što ih, možda, nisu, baš ni naročito dobro zako-
 pali
 U slojeve, ne može se reći, najumilnije, baš,
 pjesme. Ti koji zavijaju, pa su im usta
 Možda, negdje, tko zna gdje. Tek, nisu, valjda,
 baš, na tjemenu
 Ni tim sejmenima
 Ni tima što se, na prijesno, sve njuhom, iz dale-
 ka sabiraju
 A to, valjda, i nije glava nerasta
 Na tome barjaku. A ispred stroja, ne bašten-
 skoga, baš
 stasalog šeboja

FOTELJAŠI

Ipak mi započinje dan. Ma bio to što i jest –
 dijamantna igla u živac oka
 Ono što sam ja sama nije još prikupljeno u
 slova –
 zar se, odista, sama slažu na mome pisaćem
 stolu, iz bezbroj glasova što ih izatka osama

Posvuda unaokolo široka, ne više idilična,
 panorama
 Odasvud pucnji, štektaž iz šaržera. Ti migovi,
 ne samo u paru, onako, gonimice

Ne samo u zveketu okana. Ti helikopteri, na
 putu
 od predsmrti do amputacije svakog smisla

A moja udobna fotelja, to, s boka na bok, za
 sada nikome, osim meni samoj kao da i ne
 smeta
 Mislim, nisam ja niti okamina pred TV ekra-
 nom, sa smetnjama ne, baš, na svim kanalima
 Niti sfinga koja u beskonačnost odgonetava
 uporno krčanje iz radio-aparata i iz svih tranzi-
 stora
 A tim bivšim foteljašima, ne bi se, ono, narod,
 možda, ni dogodio
 da su bili, ovako kao ja, tek privatno razbaška-
 reni

JANUS PANONIUS, TEMATSKE VARIJACIJE

To je taj koji se i nije s jesenskim, samo, lisjem
 opraštao
 a ni sa sremačkim groždem iz karlovačkih vino-
 grada
 Nije on slutio iz zavičaja trešnje, nego s grana
 svijenih rod
 Ne onaj samrtnik iz bečke bolnice, nego, ne još
 oribond s Medvedgrada

Nije taj rekao baš ono – nje više nema iz Tuge
 i opomene
 nego, sve na latinskom – i od mene će ostati
 samo imena pusti zvuk
 Ne, nije lutao, ono, obalama Arna, još vitak sa
 srebrnim lukom
 nego s kopljem jasenovim, ne, baš, ukraj Sane,
 uz turskih strijela huk

Da, i taj je ostavljao, skupa s danom bijelim,
 bregove, livade bujne
 nebesa plava, izvore bistre, šume zelene, čas u
 jezi, čas u vrućici
 Ne reče on kad mlidijah umreti, nego, još ono,
 bolovanje u taboru
 sve pogledavajući kako bacaju kocku preko
 štita pijani Korvinovi vojnici

Ne reče on ni da u traljama ostavlja svoje ele-
 gije i epigrame
 no da ih želi još brusiti pjesničkim dljetom. Ta
 priča je znana
 Ne, dabome, još onim Pizonima. A ni samo po

glasu šišatovačke arfe
 također i latiniste, a srpskog Oracija, arhiman-
 drita Lukijana

LEONARDOM DA VINČI I AMERIKA SE DIČI

Nije ni slutio, ne, baš, ni neostvareni skulptor,
 Leonardo da Vinči
 da će se uzjogunjeni onaj njegov konj propeti
 čak u Nju Orleansu
 najzad izliven u broncu, ne, baš, za Trivulcija, a
 ni za Sforcu –
 Ta, nije on ni ptičji let proučavao još za Kon-
 kord u Er d' Fransu

A nije ni planirao kako isušiti sve one močvare
 uz Misisipi
 nego baruštine kraj Pjombina, u tada još Čeza-
 ra Bordije, Romanji
 Da, taj s onako sve ukovčanom bradom, i nije
 se kupao s Leonardom
 u stihiji, ne još posljednjeg potopa, a ni lagodno
 kao u banji

Nisu ti, sve uokrug, a i upropast, uzvrtloženi
 morski valovi
 ni preplavili koju, ne, više, Andrije Verokija,
 zakučastu periku
 Ne znam što je da Vinčiju, ne, još, o Titaniku,
 no ipak o Atlantiku
 ispričao onaj koji i nije stigao prvi, a ni, baš,
 pravo, u Ameriku

Leonardova kartografija, ususret navigaciji
 Ameriga Vespučija
 i nije bila fatalna, ne samo za te, u Nju Orleansu
 kreolce
 Ne zna se tko je potrošio novce za nadgrobnik
 maršalu Trivulciju –
 tek, bakar ode na lumbarde, a ne za kolosa, u
 čast Frančeska Sforce

Nije prvi ni Žak Kusto istraživao prirodu, onako,
 sve u podmorju
 da vidi kakve to ribe plivaju, ne, baš, pod sjenovi-
 titim skutima Đokonde
 Tajnovite su kaskade Leonardove, što duge
 kose, što brade
 čak i za one što već gledaju kroz kozmičke
 svekolike sonde

STARI SAT

Je l' bila, baš, ponoć, il, već, i pola dva, kad se
 rodila ta mala Vidica
 Je li bilo tek četiri, ili, već, petnaest do pet
 kad je, ni godinu dana docnije, brat joj Cvetko
 došao na svet
 Da, bili su svetom vodicom kršteni, od istočno-
 ga greha razrešeni
 Ugledni ih je kum, u belom jastučku od paper-
 ja, u crkvu nosio
 i lepa im narodna imena nadenuo
 To su ta dva anđelka u rajju. U rajju i na starin-
 skome šlingeraju
 Nije prema malenoj Vidici, radosno prema
 prvim joj koracima
 ni raširio ruke taj dvadeseti vek. A kamoli da je
 malome Cvetku
 kao dvojici starije mu braće, barem jednom
 bečarski namignuo
 Dabome da su im prsa mašću mazali. I ugljev-
 lje gasili
 Ne znam je li tek cingling zvonio. Ta, bili su tako
 maleni
 Nisu, valjda, sahranjeni, tek, onako, u čaršav
 zamotani
 Sigurna sam da se za njima bolno naricalo
 Da je ogledalo, u žalosti, bilo zastrto platnom
 Da je, na zidnome, onom, satu, s velikom
 tugom zaustavljeno klatno
 Ali zašto sad ova moja, ne, valjda, nikad zaka-
 snila suza
 za drugu kćer i trećega, ne, još, najmlađega
 sina
 moje prababe Albine i moga pradeda Draguti-
 na Carina
 Ta, bilo je i drugih, i čestitih, i radišnih, za koje
 je isti sat
 na svom svakidašnjem, kroz minulo doba putu
 otkucao koju, ne uvek pobožnu, a ni samo
 predsmrtnu minutu
 Ali kako da ne spomenem upravo te, zauvek
 nevine
 Pa, oni, valjda, barem nisu krivi, ni za taj prvi
 svetski rat
 u kome se nasmrt razboleo, ne najstariji im brat
 A ni za taj drugi svetski rat, iz koga se nije vratio
 najmlađi im brat
 Da, već je raritet taj moj stari sat. De l' époque.
 L'art déco
 Ne, baš, za trećerazredni muzejski depo

VEZIRAC

Gleda me na Vezircu Dunav u biljeg bitke
ispod šumnih trepavica Krstacije
Gleda me rit iz trske i miče dugim kopljima
maše smeđom perjanicom
zabacuje šaš u oštroj konjskoj grivi
Gledaju me s ledina zelene turske haljine
krave ih popasle
Gleda me Novi majur sa zgarišta mađarske
bune
Gleda me srebrna turska aspra u odsjevu moti-
ke
Gleda me križ na jabuci tekijске crkve
zastao u grlu mladome mjesecu
Gledaju me, iz žutih i crvenih njedara
vinogradi na Širinama
Gledaju me turske lubanje iz Anadolije, iz Male
Azije
ispod bečkih zidina
Gledam s Vezirca saginje li se majka ponad
čokota
je li Dunav prema ocu zapliva
dok briše znoj, s čela podnevnoga sunca
Gledam u krov u bašti, u jorgovan oko krova
Gledam u dijete u sebi

Gledam u djedov grob, u borove ponad groba
u uho čukun-čukun – čukundjedovo
presječeno fijukom dimiskije
Veliki vezir Ali-paša
ne vidi Dunav, potamnio od snježnog oblaka
ne vidi potkovicu konjsku, zaglibjelu u mulj, u
vapaje
Ne vidi ga ogoljena kost, hroptaj u kuršumu
dok odjekuju zvona razigrana
Veliki vezir Ali-paša ne vidi Majku božju, Gospu
snježnu
Ne vidi procesiju, ni crkvu umjesto tekije
Gleda ga bjelina u oči, gleda ga studen u srce,
u kolovozu
Gleda ga vojska austrijska, u turban, u inovjerje
Gleda ga dvjesto turskih godina iz majurskih
badža i pendžera
Gleda ga Eugen Savojski u zlatna kubeta istam-
bulska
u bljesak sablje Sulejmanove, u čistu arabesku
poraza
Gleda ga Eugen Savojski, te 1716. iz gurava
svoga ramena
iz rodne mu Francuske, s bečkoga dvora
A Vezirac gleda u čador neba, niz bijelu konji-
cu oblaka.

HAIQ**MATIJA MOLCER****ISTINA LIJEČI**

1
snježno nebo
blatnjav krajolik pliva
umjesto ljeta

2
tragovi svjetla
polutamnog predgrađa
korov tišine

3
susjedi noću
izuvene cipele
jučerašnji san

4
tvoje misli su
betonirana pustoš
zalazak svjetla

5
razapeti križ
zardjalim klinom
nabijen na zid

6
veljača-prosjak
gladni lavež ga prati
u magli gadi

7
zlatna vonjava
priznanje, repom maše
heroj u krvi

8
djevojka s psetom
dama sa kamelijama
kič na ekranu

9
kreket rimova
vodoskok metafora
čudan vonj pjesme

10
prazna misao
visi na dizalici
kratkog uspjeha

11
put u visine
slijepac vodi slijepog
iščekivanje

12
na sve ljepote
umobolna kritika
plazi jezik

13
spoljni utjecaj
krpelj pada u kosu
izbor sredine

14
pedagogija
košenje stvaralačke
slobode

15
uspješni ljudi
znoj u teretani
lokva prevare

16
dodir pahulje
osmijeh zimskog vjetra
na tvom obrazu

17
znaju koraci
put do tebe i natrag
u beskonačnost

18
dozreli dani
vode više i bliže
u nekadašnje

19
svinjska budućnost
gledamo svjetliju
bogatu prošlost

20
nestašica sna
beznadežni krajolik
olovni dani

21
oronuli kip
još prkosi pticama
na jednoj nozi

22
ptičja kritika
curi niz lice kipa
ratnog zločinca

23
sve se mijenja
polako sve ide u
sve nestaje u

24
pod kišobranom
približava se osmijeh
bujnim grudima

25 sizif riješava probleme budućnosti mašući knjigom /Mao Ce Tunga/	35 jutro drijema još u tvojim očima kukurukuku /Nora/	45 moja sjećanja sramna trulež cvjetova nisu za javnost
26 mokrim rukama čačkas struju, spremaju se bukagije	36 pjeva cvijeće u vazii plavog dana sunčano jutro	46 dozrela šljiva zaljubljena rakija gdje si matija
27 prava micva je mijenjati običaje i vjerovati	37 usput uzdiže prevarena štafeta trčeći u krug	47 odrpani dan bježi nekud nasmijan maše listopad
28 avaš slanina u dimnjaku soljen sir bude nekako	38 udvostručen sam u duševnoj bolnici sad sam dvanaest	48 truli listovi sanjaju na pločniku buduću prošlost
29 tulum tonova lov na skrivenu pjesmu gozba gluposti	39 psiholog visi na užetu nauke živa pouka	49 iznad korova ostarjele zvijezde vrijeme odlaska
30 gravidne misli cenzura ih spriječava da procvjetaju	40 nježni dječaci u turskom kupatilu lupanje srca	50 sitne lokvice gle, krišom vjeverica pije daljinu
31 pljusak, pijesak nekadašnji vinograd golo djetinjstvo	41 čovjek je cvijet igrajmo se sudbine zima dolazi	51 popljuvani muk inokosni krajolik prašina prazna
32 u krhkoj glazbi ljubičica mozarta vječito živi	42 oholi zvuci slomljena violina slomljeni snovi	52 zlatno odličje marš olovnih vojnika slatka povijest
33 fata morgana podmukle uspomene nemirna svijest	43 prosjak riječi razmjenjuje cvjetove uličnih govora	53 prazni praznici ostavljen kolosijek nitko niotud
34 odbačeni plan ptice gnoje stubove poplava laži	44 u zrcalu guguću ulizice glazba strvinara	54 impotentni zvuk slomljene harmonike smrvljeni snovi

55 pokorni kamen pod brončanim kipom srušeni ponos	65 avion kruži nad masovnom grobnicom nedavnog rata	75 u Tavankutu tavan kutak sjeća se bečarskog svijeta
56 violinski ključ u ruci provalnika muzikologija	66 komadić stakla zaboravljen nakon bombardiranja	76 pijesak tišine a između drveća komadić neba
57 prozračno jutro pjev gastarbajter ptice u kletki	67 svibanjski vjetar miluje obiteljske običaje	77 pijesak šušti noću, svijet tišine odgovara
58 crvena lopta u snježnom igralištu sjene u snijegu	68 bezmasni dani starinski običaji starac sa štapom	78 delano vino umjetna rakija što piješ matija
59 usred uzbune zavija zvuk sirene praznično jutro	69 pogubljen sjedi graditelj violina šumove sluša	79 magla se spušta spavaju vinogradi lavež odnekud
60 modra daljina u plićaku rasprave zelenih žaba	70 besposleni sjaj na obrazu svetaca oprost grijehova	80 žuto-zeleno zagadjenje sredine umire drvo
61 iznad plićaka lebdi oblak leptira zeleni svibanj	71 korov na krovu gradske čitaonice nepismen prizor	81 uspravni kip narisane uspravne sjene riječnika
62 kruži li bumbar u tvojoj praznoj glavi tražeći izlaz	72 kišno proljeće bezbrizno pljuje nebo na nas grijehnike	82 vezane riječi bodljikavim zakonom sanjaju pravdu
63 rascvala nada leži u djetelini okrvavljena	73 lažni prijatelj ciljani podudarci cjenjeni gost	83 obraz uz obraz sklopljeni sporazumni još uvijek ne vrijede
64 prosjak bez bošče mladi radnik bez posla razapeti dan	74 pred prozorom kos budi me, rano jutro prolaze dani	84 obećanja nam ne koštaju više ništa poznati smo

85
pregazih sebe
na «PEŠAČKOM PRELAZU»
kazna mi slijedi

86
neizgovori
tu blagu riječ spoznaje
u mokrom rovu

87
odsaj u tami
prolazna zvijezda šalje
posljednji pozdrav

88
crkvena zvona
razbijaju tišinu
nedjelnog jutra

89
šuma dimnjaka
industrija napretka
otrovana svijest

90
pjeni se žuto
jezero otpadaka
ponos projekta

91
zaboravljeni
tramvaj čeka polazak
u Rudiću

92
ne želi jutro
ustati i prestati
snivati podne

93
um na istoku
mafija na zapadu
između njih šta

94
kapital želi
novi svjetski poredak
javnih lopova

95
grupa bogatih
osiromašuje nas
i duhovno

96
vrabac u ruci
obećanje slobode
slomljenog krila

97
želje molitve
iščekivanje čuda
mir bez tenkova

98
staklene oči
mrtvog vojnika blješte
pitanjima

99
pustoš u meni
pustoš oko mene i
pustoš na nebu

100
odsutni smo
ne tražite nas više
u besmrtnoj smrti

ZNACI STAROSTI I DR. VEĆ

MILOVAN MIKOVIĆ

ZNACI STAROSTI

JA:
Sve češće
u mojim rukama
do izražaja dolazi
lomljiva narav stvari.

KOR:
«Straćenih danâ s njom vam račun stiže»

POBJEĐIVANJA GRJEŠNIH ČINA (DO PRVOG PORAZA)

Palilo se poneko svjetlo u kućama duž puta
um/ne/uma
blagost duha, neopiranje
razlozi za život i smrt – u odsudnom trenutku
oblici odvajanja i napuštanja sebe.
Gledam te tijelom
«u runo ovčje grabljiv lik obučen»
rat podrazumijeva smrt s obiju strana
uz nacistički vlastosrk
sjećanje na svaki posljednji dan života
poklanjan godinama.
Dva milenija kasnije
u kafiću «United games» u Pečuhu
sreli su se (na znak točnog vremena)
iznenađenje iznenadnog velikog pljuska
zvuk i slika snježne prašine
ispod konjskih kopita
mjesec kojem je i dalje svejedno
što se ogleda u toj baš vodi.

KENOTAF

JA:
Tijelo je moje
i vatra
i voda
i zemlja
i zrak.

Ostalo, od čega je?
Za koga je?
Za Tebe?

Za mene?
Za nas?

Tapkamo u mjestu
a raskorak
među nama
sve veći je.

KOR:
«Od zemnog kâla slobodan, odijeljen»

ČUVAR HISTORIJSKOG NAM ISKUSTVA

«Imali su nove, jake čizme i kožne kapute»
D. Kiš, *Sećanja i razmišljanja*, I. dio, 108.

ON:
Sve izražajni lik
bez lica.
Dugo već u dugom
kožnom kaputu.
Ispod bijelih
đakonskih skuta
bljesnu čizme malinove boje.
U njima hodi
bez traga
i glasa.
Pod njegovim se nadzorom
u revolucionarnom zanosu
na neke naprosto u tamnici
zaboravilo.

KOR:
«O slipi puče, zar ne vidiš ča je?»

ŽITIJA SVETACA NA OTVORENOM

Ti koji si pred svima
sred trga negdanje utvrde
na otvorenom
prepisivao žitija svetaca
iz žabljeg rakursa
krmeljima od opasnih UV zračenja zaštićen
žmireći pred bljeskom globala

opomeni se, najzad
olakšaj malo
odahni, odmori se
obustavi tu nelagodu
obuzdaj šapte, potajne glase
odbaci crno klupko tajni.
Moji i tvoji davni
ni mrtvi na istom djelu.
Ni ako prekriže se
prilože kamen.
Ni kada bace šaku žita
kršu nagorjelom
polju žednom
nebu plavom.

BILJEŠKA O KAZALIŠTU

Neodoljivost nevaljalaštva nevaljalaca
nesređenog ljudskog iskustva
iverica kazališta Starog Rima
veza s poganskim obredima.

Tijelovske procesije, pučki igrokazi
drame, misterije, mirakule, razvrat ...
nepovratno izgubljeni komedijaši
u prikazu «prinčeva bolova strašnih»
(glumci, akrobate, pjevači, pantomimičari, lakr-
dijaši, kasnije te putujuće commediae dell' arte,
a prati ih bučno obožavanje gomile).

Svaki i svoj čovjek
sa tržnice, sa sajma.
A gdje su Kolombine
iz pogleda zemlje?

DVA ZAPISA O ISTOM

Prvi roman u nastavcima
započne pradjed čitati
sred tavanske prašine
razvezavši požutjelu hrpu
Esseker allgemeine illustrierte Zeitung.

U jednom nađe obavijest
o grčkim klasicima
u hrvatskom prijevodu
i ponesen valjda nečim
crnom tintom, ondje
krasopisno vodeć pero
zabilježi duž stupca:
«Oduviek je tako
u danima što svima jedini su
mi tek časak stojimo

pred licem svieta
što isti je i mijenja se».

Sto dvadeset sedam godina kasnije
dok po biber crijepu dobuju
prve kapi iznenadne kiše
dopisujem kemijskom:
«Zrakom, kišom
ognjem zgaslim u prašini
u noći kad drhću lopovi prljavi
reže na nas, usput gubeć
riječi još nerasute».

SVIJET BEZ KNJIGA

TI:
Knjige su im neprijatelji.
Veliki! Zli! Opaki!
Podmukle ih misli otuđuju od njih.
Stoga zakleti zamašnjaci
onih koji ovamo dolaze
čiste svijet od te pošasti.
U *Fahrenheitu 451* – pale ih
U Orwella zabranjene su – ne postoje.
Iz tvoje stvarnosti – uklonjene su.
Pouzdanici onih koji ovamo dolaze
u blato će ih, u kotao, u drobilicu
u škripac, pod bravu šlosersku
pod stegom u ćeliju isposničku
i makar u klupu magareću ...
Uvijek se nađe netko
tko će iz tvoje stvarnosti
čupati korov taj neiskorjenjivi.

KOR:
Knjige oduvijek nastaju
i nestaju nekad same od sebe
a da ih tržište nije ni taknulo
raznijelo, sažeglo. Pa ni drobilica.
I samo su rijetke malo razdražljive
pod naslagama prašine.

TI:
Zna li itko dokada će nam ovamo slati
mulce mišićave (nedorasle složenosti zla i
nesreće)
čistom intelektualnom strašću rukovođene
da knjigu u ognju pokapaju
ekonomikom iskupljenja
za zločine negdje još prije počinjene.
Tko li je to u jezivu zastrašujućem nadahnuću
unaprijed smišljao njihove grijehe?

E da bi nam riječ unizio
rušeći je na položaj smrtnika.

ON:
I najzad, što je sa mnom bijednikom nevrjed-
nim u ovom svijetu, nedostojnim misli i dobrote
mišićavih lajbeka, gdje moje ime uzalud uveća-
va spiskove važnih i manje značajnih heretika.
«Ja ne mogu spavati osim ako nisam okružen
knjigama» – pisao je oslijepjeli Borhes, nado-
mećući: «Pisanje nije ništa drugo nego provo-
đenje sna». A ja ne znam hoću li moći umrijeti
bez njih? Dat će Bog. Bilo koja sudbina, neo-
visno njenoj dužini i složenosti, sastoji se od
jednog jedinog trenutka, u kome čovjek za
sva vremena shvati tko je: Nepostojeći među
nestajućim zvijezdima. Svjetlima i mracima.

MAGAREĆE UŠI HRVATSKE LIRE

Možda bi dobro bilo grafitnom olovkom započeti
po čistom listu papira, riječi ostavljajući, uhom se
zvukovnih slojeva stiha A. G. Matoša – prisjetiti.

Il' slijedom Domjanićeva tona nostalgичne finoće
grafitnom HB tvrdoće nijanse ljudske prolaznosti
starenja i dotrajalosti risati, tik uz tragove žestoke.

Možda provjeriti kako ću razumjeti Vladimira
Vidrića
bez računala oživljavajući potonule povijesne
svjetove
polagano olovkom između dva papirnata uha
magareća.

Čitam li Milana Begovića papir mi je manje čudna
tvar
drže me mistične teme «i uzvišena krjepost
umjetnosti»
stihom tražene (*appassionato*) njihove zajedničke
dubine.

Ondje li se propinje Nazorovo more sa dna
svake riječi?
Iz nutrine tame, nejasnoće, nedohvatljivosti?
Sluša, čeka?
Novo zadobiva značenje? Srazom papira i
olovke grafitne.

Jadnom bi Ujeviću, zbog tuđinke «mozak van da
skoči».
I taj u sedam komada – stilskih signala, sroka,
metafore...

od snova, čežnji, drhtanja, bosa koraka, plamena
što vrišti...

Zar olovkom po papiru neispisanu – Krležu do
dna iscrpsti?
U nj je toliko toga iz prestiža (ne)rečeno, glasno
prešućeno!
Nisu li tada bijednici krv prolijevali za starim trulim
plotom?

Dočim, mjesto kanonske lire Šimićeve, kôd: «crveno
mrtvo
obješeno sunce», glavinja i «ne oću se nitko s neba»?
samo
teški zrak je i krik – na cesti! Tu sada svimi živimo u lešu?

Status takav, držim, ne bi bio vječan uz osjet za
nemjerljive
dubine svega ma iz sjene olovke Cesarićeve i
aluzivna stiha
u njoj; vječnost u sjaju prolaznosti spoznati se
dade najbolje.

A sve moglo je ispasti bolje još da znao sam
svladati zov lista
papira i uspio nositi se, s njime takvim, mimo
HB adrenalina
olovke grafitne, sred ušiju magarećih i cio se
ničemu – odati.

ZAGROBNI ŽIVOT ROBOTA

Roboti nisu tek u industriji
laboratoriju, svemiru
ima ih na recepciji hotela
u Saboru, staračkom domu.
Upriličen je već i
nogometni susret robota.
Vrijedni, zabavni, pametni
nadasve su poslušni!
Hoće li se ljudi i roboti
zblizavati, vjenčavati?
Biti ljubavnice, ljubavnici?
(Dionici ljubavnog ludila?
A zašto ne?)
Hoće li za decenij-dva
zatražiti ljudska prava?
Nakon sedmomjesečnog
danonoćnog rada
jedan robot iz Karlsruhea
prepisao je Bibliju
– krasopisnom goticom.

Kakvo značenje tomu pridati?
Kamo nas sve ovo može – odvesti?
Konzultirat ću jednog robota.

VJEŽBA

Počinju vježbe za mjuhur
s pivom
i bez.
S glavom okrenutom
prema smrti.
(I tada sluga riječi.
Iz Rječnika na me
netremice glede).
Bezbrizno starim
duž ceste prema
postojbini zračnoj.
Do mjesta s kojeg
jednom pođoh.
Iz kuće kamene
od naboja i
olovaka.

UMRO JE

Umro je
u jedan običan dan.
Ni sunčan, ni oblačan.
Ni hladnjikav, ni mlak.
Ni vlažan, ni suh.
Atmosferski tlak bio je
onako, baš ništaosobito
– ni visok, ni nizak.
Što ja znam! Onoga ...
Kad bolje razmislim
sve je bilo
ni ovo, ni ono
ni tamo, ni tu.
Svakodneвно Ništa
vuklo se nekamo
prezirući samo sebe.
Pljujući mene.
Tebe. Nas.

MRTAV. ZÀSAD

Prah sam.
Praha prah.
Prahova praha prah.
Prah toga u prahu.
Prah iz toga praha.
Prah praha radi.
Prah u prahu zastao.
Zàsad.

Prah u prahu usnulom.
Prah zvijezde.
Prah očiju, usana.
Prah tijela zastala.
Prah tame zaspale.
Prah gluhog očaja.
Prah tankih niti.
Prah pauka.
Prah jata ptica.
Prah jeseni.
Prah putokaza.
Prah Ničega na ulicama.
Prah grada.
Prah pjesme.
Prah svih čuda.
Zàsad.
Prah grijeha.
Prah suze.
Prah bose krošnje.
Prah osamljenih koraka.
Prah mračnih zimskih tišina.
Prah beskrajnoćne.
Zàsad.
Prah daha strasna.
Prah pupka povrh pupka.
Prah iskri, žarnica.
Prah roditelja u vrisku.
Prah bodeža za u vrat.
Prah gnijezda.
Prah vapaja u kamenu.
Prah riđovki.
Prah gnjila klasja.
Prah osa otrovnih.
Prah riči, što riječ je.
Prah lišen zadaha dunje.
Prah doma bolesnog. Starih ura.
Prah zalogaja kruha za zube trule.
Prah kletve tu – prah Praznine kune.
Zàsad.

VJETAR U KOLOVOZU

LJUBICA KOLARIĆ-DUMIĆ

Huji, bruji i zavija,
nevidljiva čarolija.
Igračke i suncobrane
porazbaca na sve strane.

U kut svaki taj zaviri
i kapljice slane širi.
More pjeni, barke ruši.
Kule pijeska sve poruši.

S oblacima kišu nosi,
kupačima naprkosi.
Val za valom uvis diže,
Javlja: Jesen sve je bliže.

Vjetar čini čudne stvari,
ljetni dan u tren pokvari.
I morski se jež naježi.
Zato i ti pred njim bježi!

UZ LOPTU JE LJEPŠI DAN

Mekana, okrugla,
kotrlja se lako.
Veliku i malu,
želi dijete svako.

Za njom djeca žure,
po dvorištu jure.
Kada uvis skače
i prozor zaplače.

Na svaki se vjetra šum,
otkotrlja čak u grm.
Šušne li iz grma jež,
draga lopto, brzo bježi!

I djecu i loptu
sunce dočekuje.
U igru ih zove,
s njima se raduje.

Ali vrlo često
do sukoba dođe.
I u jednom trenu
radost igre prođe.

Draga djeco, svade sve,
u radost pretvorite!
Prijatelji, hitro van!
Uz loptu je ljepši dan.

DVIJE BROJALICE

KIŠNA KAP

Tapa, tap, tapa, tap!
Pada sitna, kišna kap.

Na prozore lupa
I staklo okupa.

Sunce zasja, tapa, tap!
Nesta mala kap.

IGRA VJETRA

Fiju ju, fiju ju!
I vjetar je s nama tu.

Igra može početi.
Tko je brži, nek leti!

Ho, ho, ho, hi, hi, hi!
Od vjetra si brži ti¹.

¹ Obje se brojalice mogu koristiti u veseloj dječjoj igri na ispadanje; (po jedno dijete izlazi iz kola). Način igre ovisi o inventivnosti učitelja/ice prvog razreda: (uzvici- ma, pljeskanjem, trčanjem, navijanjem, tko je brži ...)

PET PJESAMA BEZ NASLOVA

MARKO GREGUR

***

posvuda oko mene
koči se život
i reumatično nariče
zbog onog
koji ga uvjetuje
zmije sa teškoćom
održavaju ravnotežu
čekajući da opet
promijene kožu
uspravni vrebaju
ugrizi koji paraliziraju
posvuda oko mene
ukočen je život
krave muču
za slobodom
kojoj nemaju
što pokloniti
samo vjetar
promiče ulicom
nevidljiv
i neuhvatljiv
mimo života
koji kao da bi
svakoga trenutka
mogao pasti mrtav
a da ni ne primijeti

12. lipnja 2012.

***

opasan suhozidom
i meksičkom revolucijom
koju oslikava
veliki carlitofuentes
ovog jutra
spreman sam
da sruše torove
kamen po kamen
razbiju valove
i obalu prekriju plastikom

ovog jutra
u tišini sam gledao galebove

na vrhu vjetrom šibanoga brda
i nebo je stajalo nepomično
samo za nju i mene
bilo je nezamislivo

sada
u daljini čujem vrisku
koju dahom raznosi vjetar
i koja trči za brdom
ali to je u redu
potrebno je ponekad
razbiti ljepotu

17. kolovoza 2012.

***

između onog kao ja
(kako to iznutra vidim)
i ljepšeg mene
u trećem licu
izvana
stojiš ti
koji uvijek sve pokvariš
ti zbog kojeg sam
on kakav jesam
a ne ja
takvi su oni, znaš
i ti u njima

tude oči
obješene na ramenima
luljaju se misleći
ti nisi
ti nisi
ti nisi
ti samo nešto nisi
i
dakako
ti jesi
ti itekako jesi
što nije dobro
sve je to krivo
i crveni se jezici
razvaljuju gradom

a po njemu šeće on
izubijan, izmrcvaren
kroz špalir slabe logike
što prilično boli
iza leđa svih
onih ti
koji nisu imali hrabrosti

13. srpnja 2013.

***

izvana se javi zvonce
koje u lijevak skupi sparinu dana
zacilinči poznato
i veselo ustajem
da rasprostrem predvečerje
i otvorim širom vrijeme
poput polja suncokreta
tamo u mađarskoj
vrijeme bez mjerila
u kojem mjesec
čuva leđa

izvana se čuje zvonce
tvojega bicikla
znam
smiješ se
i za tobom se okreću suncokreti

više nego dovoljno
to tvoje večernje zvono
i osmijeh
kojim ušuškavaš nebo

23. srpnja 2013.

***

već i ako mi ruke prokrvare
kopajući
i pod noktima ostanu misli
taložene stoljećima
kao dokaz čežnje
i odraz pokušaja
to će biti više
od plitkih želja
za visinom

ovo su ruke kopača
u čijim su porama
zabodeni velikani
i one će do sklapanja
za vječnost
tražiti put
kojim bih mogao
rasti u dubinu

16. siječnja 2013.

MARKO GREGUR (Koprivnica, 1982.) završio je dvogodišnji studij ekonomije na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu i preddiplomski studij odnosa s javnošću i medija na Visokoj školi Kairos. Piše poeziju i prozu koju je objavljivao u nizu časopisa i novina (Večernji list, Vijenac, Zarez, Odjek, Poezija, Ulaznica...). Dobitnik je više književnih nagrada u Hrvatskoj, BiH i Srbiji, između ostalih i nagrade *Prozak*, za najbolji rukopis autora iz RH do 35 godina starosti koju dodjeljuju *Algoritam* i *Zarez*. Objavio zbirku pjesama *Lirska grafomanija* i kratkih priča *Peglica u prosincu*. Uvršten je u antologiju mladih hrvatskih prozaika *Bez vrata, bez kucanja*. Poezija mu je prevedena na bugarski i ruski. Član je Društva hrvatskih književnika. Član je Organizacijskog odbora festivala književnosti *Galovičeva jesen*.

BICIKL

ZDRAVKO SELEŠ

I o biciklu treba pjevati;
on vozi do biblioteke,
nalik je biku,
kojeg držimo za hrabre rogove.

Bicikl voli biljke,
a ne mari za beton;
bor i borovnice,
breskve i breze na brežuljku
njegov su bal.

Moj bijeli bicikl
blagoslovljen bršljanom
bori se za boljitak.

TUŽALJKA POGLAVICE SEATLLA

Zalaz Sunca dugom diše
crtan rukom zlatne kiše.
Večer se sa brijega spušta.
Zemljo, skrivi se, stiže tmuša.

Bijeli čovjek, robot, mutant,
crn do crnog crta kvadrant,
gumicom od dinamita
kraju svijeta bodro hita.

Poglavičin glas još čujem;
iz daljine zove brujem
pčele, pjevom ptica, kopitom
bizona udarajuć pri tom

posred čela: tužaljku nam jeca
krikom, sve glasnije, poglavica.

GAZOPHILACIUM ILITI REČI DOMAČE

Ja nesem pater Belostenec
kaj bi strplivotolnačilreči;
ja rečiprebiram, pobiram
z stari ormarov, škrinj od papera,
dišimjimduje, diram jim dušo,
diganko od dobri domačidelam

dišečo po debelašu i drobne lete,
dosežem ž nimidroitijnesenj,
dragam zdavnašnico
koja se oče dotrči,
dušico i dupleranažižem
za reči domače, majkine i japičine,
dečeca prizivam z dalšine let
koj je jeslušal, kojega više ne poznam.
Sebe z drogom steplem
zaspaloga v stare iže domačireči.

Copim f pesmo, kackveba
v diganko z sirom i v zobe mi je
se puno i ftečno,
nažvakalsem se pravi reči
z koteri cure slike sveta
kojega sem skoro zgubil.
Dečecsem, droga jašim, diže se
prašina na drumu za menom,
dospelbom daleko, v drage dalšine
senj i sečanj.

Gazophilacium – kajkavsko-latinski riječnik patera Belostenca iz 1740., tolnačil – tumačio, duje – mirise, diganka – vrsta kolača, drobne lete – sitnim godinama, droptijne – sitnice, mrvice; dragam – milujem, zdavnašnico – davninu, oče – hoće, dotrči – nestati, uništiti; majka i japica – prabaka i pradjed, dečec – dječak, dalšina – udaljenost, drog – prut, iža – kuća, copim – padnem, cveba – groždica, v zobe – u zubima, ustima; ftečno – ukusno, z koteri – iz kojih, dospelbom – stići ću

LAMPAŠONOSEC

Ivanu Lackoviću Croati
Gledim sako večer kak ide čez polje. Z lampašom.
Prekstrnjaka. Čez gosti, leplivi mrak. Kam ide? Kaj išče?
V rasvič, on i dalje nosi svoje svetlo, čez mračni,
okorni svet. Kak god je rajne, i Soncezijađa, čovek
se v mraku popikava, ima rajnave roke, skulavakolena
i raspukneno srce. Kam ide? Kaj išče?

strnjak – strnište, rasvič – svitanje, okorni – kruti, tvrdi, rajne – zora, zijađa – izlazi, popikava – spotiče, skulava – sa zasušenim ranama, krastama

ZDRAVKO SELEŠ gimnazijski je profesor hrvatskoga jezika iz Đurđevca. Objavio je zbirke pjesama **Razgovori sa srcem** 1984., **Noćnik – Noktulo** 1991. (dvojezična, hrvatsko-esperantska), **Elegije Sigismunda Ernušta**, 1996. (kajkavska zbirku pjesama u prozi) - izdanje koje je 1998. g. dobio Brončanu povelju Matice hrvatske, 2003. panoramu podravske lirike **Lirika**

đurđevačke Podravine te 2012. knjigu **Snovi i sjene / Senje i tenje/ Son oj kaj ombroj** – izbor iz stvaralaštva (pjesme, priče, eseji i prijevodi) na književnom jeziku, kajkavštini i međunarodnom jeziku esperantu. Član je Društva hrvatskih književnika od 2001. g. Zalaže se za revitalizaciju kajkavskoga jezika te je neke književne eseje o zavičajnim autorima napisao na kajkavštini, a zastupljen je i u **Antologiji moderne kajkavske lirike 20. stoljeća Rieči sa zviranjka** Jože Skoka (Zagreb, 1999.)

TANCARICA

MILAN FRČKO

Tanca vu čkomini, bez glazbe,
kak copernica vu senjama.
Furt je vu zmišlenim mejama,
tam gdi se fsi umetniki prazne.

Tancanje na prstima i njen skok
imajo lefkoču metepura.
Jaganjce božje joj je vura,
gda z dike nebeske sceda sok.

Kak da kani vu luftu ostati,
fse porine od sebe vu tancu.
Deske trepčo kak pes na lancu.
Kome se kani ona podati?

Tanca vu čkomini, bez glazbe,
kak copernica vu senjama.
Furt je vu zmišlenim mejama,
tam gdi se fsi umetniki prazne.

tancarica-plesačica, čkomini-tišini, copernica-
vještica, senjama-snovima, furt-stalno, mejama-
granicama, međama, lefkoču-laganoću, mete-
pura-leptira, jaganjce božje-tijelo Kristovo, dike
nebeske-raja, sceda-cijedi, kani-ima namjeru,
luftu-zraku, fse porine-sve odgurne, vu tancu-u
plesu, deske trepčo-daske drhte, kani podati-
ima namjeru predati.
18.7.2013.

SONET

(Mami Mariji)

Misel mi došla, kak v diki nebeski
znad presvetog cvetja počivleš joči.
Spomen na te čežnjenje mi snoboči
vu cajtu z kojim se ni lahko nesti.

Mi smo se razmeli gdi smo god bili,
kušovali sadje kak i polski cvet.
Pernati pajdaši došli bi nas gled
i stopram Bog zna čega smo se vžili.

Kam je fse to zginolo? Gdi so ljudi
čijim navadama se i Bog smejal?
Napel sem vuha, al nikaj ni čuti!

Sam sem v sobi. Minoli cajt me goti.
Requiem...za mater. Spomen mi srce zgrijal.
Ah, Bože moj! Čudni so Tvoji poti.

misel-misao, v diki nebeskoj-u raj, počivleš-
odmaraš, spomen-sjećanje, čežnjenje-čežnja,
snoboči-prosi, cajtu-vremenu, času, lahko-laga-
no, nesti -nositi, razmeli-razumijeli, sadje-voće,
pernati pajdaši-ptice, gled-gledati, stopram-tek,
vžili-uživali, zginolo-nestalo, navadama-navika-
ma, napel-napeo, prham-mašem s krilima, ni-
kaj-ništa, poti-putevi.
16. 7. 2013.

ONI

Čovek zeme čoveku slobodu i zabrani mu lu-
kati vu zvezde. To čak ni marše ne dela. Neke
prisprodoobe bi vu lance dele i nebo da more-
jo. Stvora ti, častijo flundre, a Jezusa so raspe-
li. I ve se mi čudimo gda čujemo kak se kesijo
lapcima zato kaj im se Marija pokazala. Morti
so ljudi bili bolši gda so golubi raznosili poštu.
Onda se barem čez pismo moglo opčutiti gdo
je mel dušo. A gdo ve piše? Oni vu poreznoj,
i panduri. Hiže so nam se vužeše a obluki se
vekši, tak kaj moremo videti gdo bode koga
plehnol. A najbolje oplete svoj svojega! Po m-
rtvomu obluku ne nabija granje živog sadja, niti
ftiči kvare čkominu za pokojne. A tu so obluki
postali rodbina. Saki o sakome se zna. Mrač-
njak od sosedu, ti vu sobu porine svoja kosma-
ta vuha i veli: «Ne me briga, al štel bi znati!»
Kaj nek još povem? Stopram, da gdi nemrejo
nikaj napraviti reči, tu delajo lakti. Da ih nema,
trebalo bi ih zmisliti. Prisprodoobe, koje crpijo
sapo z trača, znado kak dišijo munje, sprogla i
oblaki. I ve si ti zgruntaj, med kakvim prisprodo-
obama ja

pučem svetinje z kmice. Oni so zbigecani, obri-
jani, skroz glatki kak i njihovi obluki, a ja obrasli
kak mehenj, i vu nafadanoj koži rivlem njihove
surle pred zercalo, i fekčem ih nek očistijo svojo
savest. I gdo je onda šumak, reči ti meni: oni, il ja?
14. 6. 2013.

ŠUMSKA MEŠA

Posot je listje i granje
zmed kojega veter beči.
Vrganji još skrivlejo glave.
Sonce v pavočinje blešči.

Puh kosmačinje presvlači
tam gdi mehenj zemli ofira.
Megla se leno razvlači,
mesto da komare tira.

Šklopci čkomijo spod listja
i senjajo o dišečoj krvi.
Bajkači so za ve stiha,
al nešče roštanji na brvi.

Lokva je z vodom napeta
i jelenske trage namače.
Nebo prek skritog točera
čkominu vu šumu pretače.

Den je skončal. Mesec trepče.
Segne čak i v ljudske duše.
Tak zvrachi ljude zgublene,
kaj zabijoj na podrumu.

MILAN FRČKO (Koprivnici, 12. 10. 1955.), član
je Društva hrvatskih književnika. Objavio je pet
zbirki pjesama. Pjesme su mu prevedene na bu-
garski i ruski jezik. U 2012 godini dobitnik je na-
grade «Fran Galović» za zbirku pjesama «Pred
špiglom». Frčko je i slikar čije slike se nalaze u
crkvama, muzejima, i u galerijama. Održao je
preko 20 samostalnih izložbi. Živi i radi u Ko-
privnici. Kontakt milan.frcko@gmail.com

TRAG*

ENERIKA BIJAČ

Riječ do riječi sastavljena
granaju nebesa
od Riječi
riječ okreće se, u riječi se glasa
glasom Vječitoga. U črte i reze
upisuje, urezuje i čuva
Veliki put, glasove jasne,
tamu u svjetlo, radost u jutra
svemirupleten
u stalnokretanje i mijenu:
danas
u sutra.
Otvorendlan, riječi u pregršti
moj su dahjučer u danas,
udanas je sutra
more vremena
u bezbrižnoj Vječnosti pluta.

Spokojno oslonjena slušam
rastvoren u riječi Vječnosti glas
nebesa što granaju
svojim meandrima pod olovkom
na papiru samo trag:
u riječi se sastavljam, rastem
i nestajem u isti mah.

ANESTEZIRANO SRCE

Ma kakavzaziv u gluhoć
spava more svjetla
s druge strane
u riječ prosijava.
Ona bi mogla, to gluho deblo
hladnoodmarabriga,
kogabriga
tuđabrigakad se ne vidi,
a i kad se vidi
što će s njom jer
svoja je veća i kad nije.

Hladan snijeg pokrio brijeg
smrznuti dani, bijele žaluzine
ledeno, limeno hladno -
ma kakav zaziv dubine,

* Iz zbirke *Riječ do riječi*, 2010.

blokirano srce ne čuje
u gluho kako to tuče širom
muka, anesteziranosrce.
Ma kakavzaziv! A moglo bi
more svjetla može riječ
na dlanu, srce među rebrima
druga strana – neprisutna.

IMA NEŠTO

Što rade moje oči
na žalu morskome
i što traže u oblucima oblim,
nisamojsebi
nemogupouzdanoreći.
Ima Nešto
u tim oblucima što me plijeni,
u ispisanim oblicima,
u šarama govora
altamirskedimenzije.
Samo se dogode u mojimčima
obluci obli i moja upitnost
pred znakovljem pisma
koje ne mogu izreći.
Ima nešto u tim ispranim,
išaranim, oljuštenim, oblucima
što se neprestano gradi, razgrađuje
i traje od davnina:
priča školjke,
i tragovi soli – pismo mudrosti
koje smo zaboravili.

SPOKOJNO

Sve je iza, u daljini
ispred izvjesnosti blazine
Tvoje u dubini
golim prstima dodirujem
što ne vidim.

Cima je odvezana
bijeliparobrodljulja se
naušću
srceznapravi put dok
trljamoči – pogled se topi,

nebo se ljulja – postelja
meka
spokojno duša se sprema
Tvojojblizini.
Vatre se gase na provi
samoplaminja,
mornarivukucimu
a
sunce na vodi se igra
i vjetar valove riše i njiše:
crta im sutrašnje lice.

ENERIKA BIJAČ (r. Odak, Zavala, nedaleko Dubrovnika, 1940.), književnica i slikarica, diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Živi u Koprivnici. Piše poeziju i prozu, književnu i likovnu kritiku, eseje, i prikaze. Slika akvarele na svili i ulja na platnu. Profesorica hrvatskog jezika i južnoslavenskih književnosti, bila je spikerica na Radio-Koprivnici, radila je u prosvjeti, novinarstvu i bibliotekarstvu. Član je Društva hrvatskih književnika, Matice hrvatske, osnovala je Podravsko-prigorski ogranak 2009. od kada mu je i predsjednica. Predsjednica je Upravnog vijeća Muzeja Grada Koprivnice već 10 godina, predsjednica Međunarodnog festivala književnosti «Galovičeva jesen», urednica biblioteke Rukopis...

Objavila je zbirke pjesama: **Tragovi** (1989.); **Obnavljanje** (1994.); **Put** (1998.); e-zbirku **Neka sve ostane**, urednice Ane Horvat (1999.); **Samo jebeskraj kraj** / (Vidik sa Zavale), (2001.); **Školjka** (2003.); **U mogućem krajoliku** / (Pjesničko-slikarski zapisi), (2006.); **Riječ do riječi** (2010.); autobiografsku prozu: **Samo ljubav ostaje** (2004.); monografsko djelo (proza, poezija i umjetnička fotografija): **Odjek Neretve / U kašiki tradicija**, pod perom priča... poezija (2008.); **Obala** (2010.), pjesničko-slikarska mapa s talijanskim slikarom Ugom Maffijem; književnu i likovnu kritiku, eseje i prikaze: **Književne refleksije** (2012.)

Imala je preko **35 samostalnih izložbi slika**, od toga nekoliko recentnih i 2010. retrospektivnu pod nazivom «Radovi» u Gradskoj Galeriji u Koprivnici. Primila je brojna priznanja, , nagrađivana je i antologizirana, pjesme su joj prevedene na više stranih jezika, uvrštena je u Hrvatsku književnu enciklopediju Hrvatskog leksikografskog zavoda i u Likovnu e-enciklopediju ekskluzivnog hrvatskog portala Akademija-art.

«Sav Enerikin opus mogli bismo nazvati poetskom filozofijom – umjesto pojmovima, ona rastvara svijet lirskim riječima, ali pogađa bit. Osvaja um i srce» – zapisala je Lada Žigo.
«Vizualizacijom neopisivog, Enerika Bijač izrazila je kroz vlastitost slikarskog rukopisa upitnosti, sumnje, radosti, tjeskobe – formom osobne likovne stilistike.» – zapisao je Stanko Špoljarić.

LANČIČARENJE

DARKO PERNJAK

Vraćajući se Lungomarem iz Lovrana, opčinjen uljnatom usuglašenoću modrine mora i neba sa spontanom osmijehom na licu, Vid nije imao razloga posumnjati kako išta može narušiti sklad krajolika kojim se kretao. S lijeve strane pružao se neprekinuti niz kamenih ograda i visokih nesavladivih strmina, iza kojih i na kojima su se smjestile vile zanimljivih arhitektura. Fasade oslikane štukaturama u obliku lavova i lovorika i drugih mitskih pobjedničkih oblića; zabati u stilu srednjovjekovnih dvoraca; zatvorene grilje u živim bojama; igra uvučenih i izvučenih balkončića. Obožavao je skrovitu raskoš opatijskih ljetnikovaca. Kroz jedan otvoren prozor među brokatnim zastorima zabljesnuo je troetažni kristalni luster. Dvorištem u koje se navirivao kroz željezna rešetkasta vrata pružala se zavojita stepenasta stazica do krovića hladovite terase. Njome su se spuštala njihova gospodstva kad bi se poželjela okupati u moru. Oh, baš je želio da ga netko pozove u jednu od tih vila, da ih razgleda i udahne miris politure starih hrastovih parketa. Lako se mogao zamisliti kako izlazi na izvučeni balkon, pogled upire u otvoreno more, sa stolića podiže toplu porculansku šalicu pozlaćenih rubova, popravljiva izvrsne rubove kućnog ogrtača i razmišlja o budućnosti. Morski zrak nadme mu pluća. Dopusti si osjetiti se vlasnikom svega lijepog što pogledom uzmogne zaokružiti, zadovoljan što je postao dijelom savršenog opatijskog proljetnog poslijepodneva. Desni kraj staze oštro se spuštao prema moru. Dolje su se za olujnog nevremena razbijali valovi o hridi. Iz nekih je nekim čudom uspjevalo izrasti kakvo kvrgavo stablo, nagnuti se nad more izbjegavajući svaku prirodnu uobičajenost rasta. Devijantni dinamični oblici preživljavanja.

Prožet ugodnim umorom okrepljujuće šetnje zastane prvi put tek na cilju, na stazi slavnih Hrvata. Ne želeći razmišljati o njihovim imenima, jer je kao svaki pravi Hrvat o tome imao

svoje oprečno mišljenje, okrene se oko sebe želeći odabrati najljepšu terasu na kojoj će ispiti prvu jutarnju kavu. Zagleda se poprijeko ceste u izlog kasina prelijepljen nestvarnim slikama. Uvećano kolo ruleta i popisi kartaških igara na engleskom pozivali su na igru. Zabava za vlasnike vila pored kojih je upravo prošao. Ništa novog, no Vida ipak još nešto zasmeta u prizoru. Pored kasina osvanuo je novooslikani izlog; otkup zlata i srebra. Uvećane zlatne poluge. Tamna sjena propušta pločnikom. Ukaže mu se osmijeh izglednijeg ščrbavogjužnoafrikinca s dna crne rupe kad diže uvis kantu punu blata, predaje je kompanjonu na površini i novinski napis nad slikom kako se žitelji nekoliko sela u okolici napuštenog rudnika zlata međusobno bore, brutalna ubojstva nisu rijetkost no ona nikog u tom kraju svijeta ne zanimaju, oko prava na prekapanje jalovišta. Zlatna groznica je i dalje tresla svijetom.

– Tko! Tko! Tko! Tko! – zaklikta usamljeni galeb ponad Vida prije no što sleti na more.

Iz otkupljivačnice izade mladić pognutog držanja u džepu trenirke očito nešto čvrsto stežući i već nakon nekoliko koraka zastane kod vrata kockarnice. Osvrne se prati li ga tko i Vid ga u tom trenutku prepozna. Lice s naslovnica. Uhvaćen na djelu, svjedoci ga prepoznali, sproveden u zatvor. Nogometna zvijezda u usponu presreće na ulici starice i otima im zlatne lančice i prstenje. Cijeli protekli tjedan je bio glavna vijest svih novinskih stupaca u zemlji. Mladi nogometaš bavi se lančičarenjem da bi plaćao svoje kockarske dugove. Valjda je iz zatvora pušten uz jamčevinu. Široko otvorene oči upale u duplje s dna kojih se zrcali divljačka spremnost na sve, pogled identičan južnoafrikančevom s dna blatnog zlatnog rova. Vidu se smili mladić, pomisli kako bi mu netko zaista trebao pružiti stručnu pomoć. No može li? Upravlja li uopće čovjek sobom? Ljudi su

već stotinama godina spremni na sve zbog grumenčića zlata; zlatna groznica samo mijenja pojavna oblića. Sad je na redu očito bilo vrijeme lančičarenja. Rastapanja tuđih uspomena u poluge koje upravljaju svjetskom ekonomijom.

Galebovi se uzdigoše uvis u jatu i snažno nerazumljivo zagraktaše, Vid se prene, instinktivno pogne i produži dalje stazom slavnih Hrvata. Iako je bio uvjeren kako u Opatiji proljeće traje vječno, uvidio je kako i kroz nju s vremena na vrijeme mogu zapuhati vjetrovi koji odnose maske. Nanovno zaokupljen prožimanjem nijansi plavetnila na obzoru odluči sjesti na prvu sunčanu terasu.

DARKO PERJAK (Koprivnica, 1967.), Od najranijih dana mojeg djetinjstva, kad još ni pisati ni čitati nisam znao, svi su mi govorili da ću postati filozof. Umjesto toga školovao sam se za druga zanimljiva zanimanja. Srednju školu završio sam za upravnog referenta, fakultet za inženjera geotehnike. Kroz razne tečajeve završio sam za poslužitelja jela i pića, voditelja podruma, sommeliera i voditelja brodice! Prvo radno mjesto mi je bilo u agenciji za sklapanje brakova, nakon čega mi je karijera vrtoglavo krenula pa sam napredovao u prodavača smjese za piliće. Zatim sam se zaposlio kao voditelj vinoteke, no prvo vrijeme radio sam kao onobar. U vinoteci sam konačno nešto pametno i naučio; plemeniti trgovački posao naučio sam raditi na veliko i malo, tako da sam nešto kasnije, maštajući o svojem putu svile, osnovao vlastitu tvrtku za prodaju vina koju i danas uspješno vodim. Još kao srednjoškolac okušao sam se u ulogama policajca i stražara u avangardnom kazalištu "Crne šume". Negdje iz tog vremena datiraju moji prvi svjesniji spisateljski pokušaji kada sam vjerojatno usvojio svojevrstni spisateljski refleks koji me vratio književnosti i kada me životni put odveo daleko od nje. Volim reći za sebe da sam strastveni skupljač dobrih priča. Zapisujem ih i filtriram, kroz prozne zapise nastojim ih sačuvati u kolektivnoj svijesti. Pišući, nastojim se prvenstveno sâm dobro zabaviti, a to iskreno želim i svim svojim čitateljima. Pikantni detalji vlastitog života vezivo su mojih priča, ali koji su to, to Vam nikad neću priznati. Član sam Društva hrvatskih književnika i Matice hrvatske, aktivan sam na kulturnoj sceni lokalne sredine.

Draga kolegica Enerika me nazvala "podravskim perom, koje tako ljubi Podravinu", dok se ja zapravo osjećam samo dijelom fenomena "podravske književnosti". Ima nečeg u tom podravskom zraku ...

POHVALA NEVIDLJIVOSTI

BOŽICA JELUŠIĆ

Onima koji gledaju «kroz mene»

Iznegograzlogadanasvolim to *neviđenje*.
Što se ne srećemo često, niti vas srestineću.
Ne marimbrbljanjepusto, ne volimiznenađenje,
Nitizasvojutamubaštrebamvašusvijeću.

Sviđa mi se da bude tako, kako je bilo:
Povremeno na vrata da zagrebe vaš nokat.
A u slobodnovrijeme da orahpada u krilo,
I da me dobrovidiribizlreioikat!

Iznegogguštaželimzastalnodobiti *voljno*:
Da me izvakeslužbeotpustešefovistrogi.
Svojedane da trošimpotpunoproizvoljno,
Kunjajući u hladu, mirnakoindijski yogi.

Zaljubiti se nećusadaniubuduće.
Nalikovatćugranikoja se k zemljisvija.
Prozorećuotvorit, ostatćusamakodkuće.
Nevidljivost je meni s razlogomnajmilija.

srpnja, 2013.

PETAK, ODVEZIVANJE PETLJE

Posveobičanpetak: ribevećplivajuledno.
Njiše se rubljenavjetru, mirišesavijača.
Proteže se popodne toplo, širokomeđno;
Cepelin maka plovi iznad knute od drača.

Narisala su djeca školicu na asfaltu,
I igraju se vedro, znajući vremenu cijenu.
Čujem gdje drhti čežnja u prigušenu altu;
Danas se ne misli više na umor i migrenu.

Ormar se savjesno čisti: srediti valja račune!
Ali nadljubavnimpismomglava se usputmuči.
Kadsudžepoviprazni, a škrinjedušepune,
Petkomodvezatipetlju, kako da čovjeknauci?

Pet danasmutnjeprođe. Zviždučempolku.
Hvala, muftijomudri! Mojnaklon, Maharishi!
Sutra ću u sebinaćiluckastusrednjoškolku,
I cijelomsvijetu u inat, plesatćubosanakiši!

24. svibnja 2013.

PROLAZ

Prolaziztoploga u hladno;
Između slova, izastanke.
Preko planine u selo gladno-
Kroz Prokletije i Karavanke.

Prolaz kroz gomilu urlajuću,
Preko zgaženih snova i tijela.
Iz oka mračne oluje u kuću,
Od suhe pogače do kruha bijela.

Prolazodkoračnice do ode.
Odsvađaljubavnih do ročišta.
Odgorkogropstva do slobode-
Kadativiš ne trebaništa.

Prolaz grozovit, katarakt taman,
Od tričarija do zlih vijesti.
Gdje sve je JAO i sve AMAN,
I nitko nikog ne želi sresti.

Prolaz iz zbilje u svjetlotok čist.
(Neka ga blaga ruka označi).
Tulovacnasjenke, idealist,
Nalazi PUT što ŽIVOT znači.

Travanj / April, 2013.

ZEBA

Odtisućuzebasrcejednutreba
Kadjasnoćazgasneitoplinaspasne,
Kad je vrijeme škuro, kad se boriš s burom,
Kad na vagi trenu vidiš zemlju sjena.

Usredsnežnogpoljastrahigrolobolja;
Izgubljene dane tražiš na sve strane.
Starost gdje te stlači, još se nadaš naći
Nekog drugog sebe, zimsko zlato zebe.

Malen spram visine, pognut spram dubine,
Ledom lik joj režeš, rukom kamen stežeš.
Kad u snu se javi, perom zrak zaplavi,
Slutiš nestajanje, njezin prh kroz granje.

21. siječnja 2013.

BOŽICA JELUŠIĆ (Pitomača, a Podravina, 16. prosinca 1951.), završila studij hrvatskog i engleskog jezika. Izuzimajući studijske boravke u Europi i SAD, radni vijek je provela u zavičaju, obnašajući različite poslove i dužnosti u obrazovanju i društvenim djelatnostima. U književnosti se javila 1970. godine. Od tada do danas objavila je 40 naslova poezije i proze u gotovo svim literarnim žanrovima (pjesme, pripovijetke, eseji, feljtoni, putopis, kritike, književnost za djecu, monografije). Značajniji naslovi: *Riječ kao lijepo stablo* (pjesme), *Kopernikovo poglavlje* (pjesme), *Libela* (pjesme), *Flauta u inju* (izabrane pjesme), *Arielirika* (pjesme), *Okrhak kontinenta* (putopis), *Pisanje u vjetar* (kolumne), *Slovostaj* (izabrani tekstovi), *Pogled stablu* (ekološka proza), *Znak na zemlji* (eseji i portreti), *Bakomat* (proza za djecu), *Ljeste od svile* (pjesme za djecu), *Od cintora do cybera* (kajkavski eseji), *Nočnasteza* (kajkavske pjesme), *Storga* (kajkavske pjesme). U vlastitom izdanju objavila zbirku F. Galovića *Z MOJIH BREGOV* (Bjelovar, 1990.) a u biblioteci Carmen Croaticum objavila izbor iz pjesništva Frana Galovića «Zaboravljeni perivoj» (Bibli-

oteka Riječ, Vinkovci, 2007.). Antologizirana, prevedena i nagrađivana (Galovićeve nagrade, Maslinov vijenac, Pasijska baština, i dr.), zastupljena je u čitankama i lektiri, te 30-tak antologija na stranim jezicima. Sudionica različitih poetskih susreta i festivala, te stručnih skupova o književnosti. Nositeljica Fulbrightove stipendije za književni rad, prevodi poeziju s engleskog i njemačkog jezika (Yeats, Frost, Plath). Osobito područje njenog zanimanja su kajkavska književnost i ekologija, čemu je intenzivno posvećena posljednja tri desetljeća. Živi i radi u Đurđevcu, te na obnovljenom plemičkom imanju Barnagor u Čepelovcu.

DIRNE NAS TIŠINA

ANICA GJEREK

U kojoj je Božja riječ izgovorena
I učini nas nježnijima
I spremnijima
Na radost promjena,
U otkrivanju
Prapočetka i korijena.

Sva zanesenost,
Kuju osjeća umjetnik
U ostvarenju vizija,
Dar je Gospoda
Koji objedinjava,
Potrebu za snagom,
Snagu samu
I plod njenoga beskraj.

Raspršenost misaone tišine,
Sakuplja se tako
U središtu zbivanja,
Kroz čarobnu igru
Osmišljene ljepote,
Kao stopljene ljubavi i istine,
U toplini rađanja,
Koja kruni sve živote.

DVOSTRUKO BUDAN

Zašto su neki dani
Našega života
Osobito obasjani
U memoriji,
Kuju ne možemo nadzirati
Dok nekih se prizora
Ne možemo sjetiti, drugi
Uskrsavaju u punoj svježini,
Kao da se događaju ovoga časa.
I čovjek se osjeća kao da je
Dvostruko budan,
U neiskazivoj Blizini.
To je stanje nježnosti,
Kuje je sestra vječnosti.

PJESMA U PJESMAMA

Svakoga dana svjetlost
Ispisuje svojim rukopisom
Po licu zemlje
Jedno Ime.
Ona razgrće tamu
Poput blagog pokreta
Sjajne ruke,
Gasi tamni zastor noći
Svagog proljeća, ljeta,
Jeseni i zime.

A zatim se sklanja
U predah
Između svjetlosti i svjetlosti,
Uvija u nebeski šal
Novih iskara
Na zvjezdanim putanjama
Uvire u svemirski val,
Šapćući Kristovo Ime
Pjesmu,
U svim pjesmama

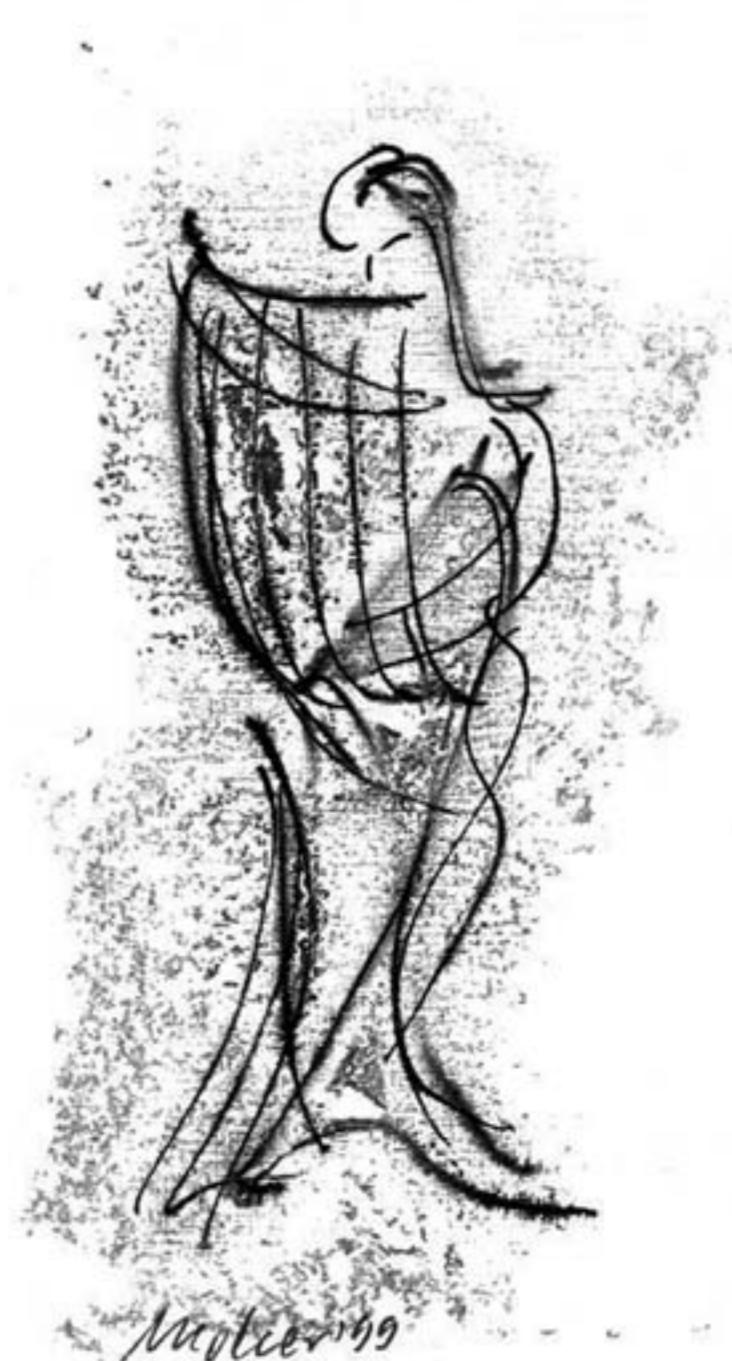
DAROVANA PODRAVINA

Kada Bog dijelio je rodnu grudu,
Rekao je: « Podravinu lijepu
U naslijeđe ću vam dati,
Marljivi ste, kao djeca blagi,
Dragi moji, sjeverni Hrvati.»

I otad u srcima našim
Ljubav za te kao Drava drevna teče,
Lijepa si nam u haljini od smaragda,
Okićena dok si zlatom zrelog žita,
I kad vjetar kosom Bilogore šeće.
Rađajući se na toj sretnoj grudi,
Darovi nam s neba duhovnosti stižu,
Slikari se, stoga pisci, i poete,
Kao ruže van vremena, u djelima svojim,
Prema nebu i u vječnost dižu.

ANICA GJEREK rođena je 1935. godine u Koprivnici. Magistrica je ekonomskih znanosti. Objavila je romane «Svjetlosni dar tišine» i «Kristalni šapat», te zbirke pjesama «Molitvena ruža» i «Račun srca». Sa svojom kćerkom Majom Gjerek objavila je zbirku pripovijedaka «Nove krilate bajke», roman «Srce sfinge», zbirku novela «Zvezdana košulja», roman za djecu «Bijeli Dimnjačar», koji je nagrađen 1999.

g. u Italiji međunarodnom nagradom zemalja Alpe-Jadran zlatnom medaljom za književnost, te zbirku bajki «Ljubičasta kruna», kazališnu predstavu «San o Žar-ptici» i «Bijeli Dimnjačar». Također su objavile dvije slikovnice za djecu. Objavljivala je u mnogim časopisima, zastupljena je u lektirnom izboru za osnovne škole, u čitankama i antologijama bajki. Članica je Društva hrvatskih književnika i Matice hrvatske Ogranak Koprivnica. Živi i stvara u Koprivnici.

NASMIJANO LJETO

MAJA GJEREK

Rekao si,
Da mi izmamiš osmijeh,
U rascvalom vrtu, kraj lijepe palme:
«Izgledaš kao Marilyn Monroe»
A ja dodala:
«Nakon ekshumacije»

Žena koja je zastala
Iza tvojih leđa,
Da ne pokvari snimak,
S djetetom u naručju,
Tiho se, od srca nasmijala,

Kao i galeb
Što je uletio u kadar,
Sličan ukrasu s mog prstena,

Kao i plavokoso more,
Milijardama slanah usana
I akvamarin neba u tvojim zjenama
Pa sam se i ja nasmijala

SKRIVENI SUPERHEROJI

Oni s pažnjom
Obraduju svoje vrtove
I čude se stvarnosti
I osjećaju zaboravljeni,
Čak i od poezije

U bljeskovima
Televizijskih ekrana,
U gužvama,
Na tržnici,
U knjižnicama,

Poput molitve
Ponavljaju u sebi
Zadnji zapisani stih,

Dok na glas šute,
Kao i drugi,
O svakodnevnim dramama,
Skriveni i naoko tužni,

U knjigama,

Lete,
Bez maske,
I bez plašta,
U svojim
Najboljim pjesmama.

MAČKA U SKOKU

Ona je membrana
Divlje nježnosti,
Sa srcem u njušci,

Repom razdvaja
Vrijeme i vječnost, A kontinente
Nosi na šapama

Sfinga je tek
Njena daleka sjena

Dok skače,

U spokoj
Skrivenog dvorišta

I prede,
Šifriranu uspavanku
Za toplu ruku
Sunca na leđima

U BOMBONJERI ZRCALA

Često tražim oči
Djevojke s bombonjere,
Koja je nekad,
Iz zrcala,
Gledala u mene

I tek kad ih ugledam,
Odmaknem se,
S osmjehom.

Tražim samo oči,
Uskim pogledom,
Jedine mrlje akvarela
Kojeg ne mijenja vrijeme

Preostalu sličnost,
U dvostrukoj tišini,
Gledam kako
Gleda u mene

Jer u srebrnoj kutiji zrcala
Još su ostala
Samo dva bombona:
Oči i osmijeh
Obnavljaju refrene.

MAJA GJEREK (Koprivnica, 1961.), diplomirala je komparativnu književnost i filozofiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Članica je Društva hrvatskih književnika i Hrvatske zajednice samostalnih umjetnika. Bila je dopredsjednica Društva hrvatskih književnika. Piše scenarije, eseje, scenska djela i književne prikaze. Objavljuje u književnim časopisima, na radiju i televiziji, a brojni su joj tekstovi uglazbljeni. Odlikovana je za književni rad odličjem Reda Danice hrvatske s likom Marka Marulića. Gradsko vijeće Grada Koprivnice 2006. godine dodijelilo joj je Medalju Grada Koprivnice za osobiti doprinos na području književnosti i kulturnoj promidžbi Grada Koprivnice. Autorica je jedanaest zbirki pjesama, devet romana i sedam knjiga priča. Od toga je s majkom (Anica Gjerek) objavila osam knjiga, sedam za djecu, a roman «Bijeli dimnjačar» nagrađen je 1999. godine u Italiji Zlatnom medaljom za književnost, međunarodnom nagradom zemalja Alpe-Jadran. Na međunarodnom festivalu poezije «Slavenski zagrljaj», održanom u bugarskom gradu Varni u svibnju 2007. godine, dobila je prvu nagradu «Srebrno leteće pero», te je ujedno postala i jedan od osnivača i prvih članova međunarodne Akademije za slavensku književnost i umjetnost. Djela su joj prevedena na više jezika i uvrštena u domaće i strane antologije poezije i proze. Zastupljena je u čitankama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini i lektirnim izborima za osnovne i srednje škole. Romani «Agora», «Zavjetna ruža» i «Radiovizija» dramatzirani su i izvedeni u sklopu Dramskog programa Hrvat-

skog radija uz više repriza. Kao profesionalna književnica, samostalna umjetnica, živi i stvara u Koprivnici. U dva navrata je bila predsjednica Ogranka Matice hrvatske u Koprivnici. Maja Gjerek dobitnica je nagrade «Zvonimir Golob» 2008. za najljepšu neobjavljenu ljubavnu pjesmu, te međunarodne nagrade u Varni (Bugarska) za najljepšu ljubavnu pjesmu, na festivalu «Slavenski zagrljaj» 2008. godine 2009. godine kao dio nagrade, «Srebrno leteće pero», objavljena joj je u Bugarskoj zbirka pjesama «Kriсталna ruža». Kao suurednica u «Maloj knjižnici DHK», potpisana je na više od stotinu knjiga, a pjesme i tekstovi prevedeni su joj na engleski, talijanski, španjolski, poljski, ruski, rumunjski, francuski, katalonski, makedonski, mađarski, bugarski i druge svjetske jezike.

PUSTINJA

DAVOR DIJANIĆ

U pustinji
Na samotnome mjestu
Mjestu tišine
Izvoru predokusa vječnosti

U pustinji vidjeh oazu Života
Odsjaj istine i ljepote
Trag proživljene svrhovitosti
Zrnca punine Bitka

U pustinji, samo u pustinji
Vidjeh velika djela
Spoznaju vlastite bijede
Velebni spomenik čovječanstva

POVRATAK

Vratih se počecima
Bistru izvoru djetinjstva
Gdje je rijeka života započela
Svoj put što i danas traje
U odrazu vidjeh sebe
Ili tek sjenu onoga što nekada bjeh?
Zaogrnut tišinom pred životom stojim
Odgovor ne pronalazim

ŽIVOT

Što li je život
Nego poruga zbilji
Sunčano jutro novoga početka
Beskrajna ravnica neostvarenih snova

Što li je povijest
Nego hod po vatri
Čovjeka koji postaje čovjekom
Na putu do nebeskog smiraja

POGLED

Razgrnuo je blato dugogodišnjih lutanja
U još jednoj noći beznadnih snova
Dok je zora obasjavala neprohodane putove
A mjesec kročio nebeskim prostranstvima

Ubrzanim otkucajima srca
I očima snenim od beskrajnih padova
Pogledao je u nebo
Pogledao je u sebe

Pogled je bio bolan
Poput uboda užarena mača
Prošlo i sadašnje postalo je jedno:
Jedna misao, jedna odluka, jedan put

U bolu je spoznao Istinu
U bolu je spoznao sebe

NESTAJANJE

Gledam
Nestajanje
Tisućljetnih
Mostova
Uz pokoji
Glas
Usamljena
Proturječja
Dok iz pepela
Izranja
Neuništivi temelj
Novoga bitka

SEBELJUBLJE

Promatrao je šutke
Okrećući glavu
I odmahujući rukom
Prašina na obzoru
Bivala je sve gušćom
Dok je otrovni dim
Kroz pukotine punio dvorove
Krici nesretnika odzvanjahu
Pustopoljinama ravnodušja:
Ostao je nepokolebljivo miran
(...)
Izdajom drugih izdao je sebe
I pao u grob vlastita sebeljublja

REALNOST

Prezirao je vukove
I obitavanje u stadima
Bdio nad sobom
I onima oko sebe
Misao «ne tiče me se»
Nije postojala u njegovu rječniku
Više od svega
Prezirao je kukavičluk
Ravnodušnost i pohlepu

Ljepotu ovoga svijeta
Smatrao je obrisom sama pakla
Nije volio mrvice,
Pa im je priređivao gozbe
I mnogi od njih podsmjehivali su se
Ne shvaćajući zašto to čini
Izgorio je davajući sebe
Jednostavno nije imao nikakva smisla -
Za realnost

VATRA

Pomućeni trag
Na zidu postojanja
Hod mrtvaca
U oluji besmisla
Silnici i vrhovništva
Mračni zakutci
Predvorja pakla
Udar groma
Onostrane stvarnosti
Vatra pročišćenja
Beskrajni Smisao

ODLUKA

Živjeti u smrti
Ili živjeti nakon smrti
Odluku ispiši
Svojim koracima
Hic at nunc
Ovozemaljski putniče

BESMRTNOST

Tamo, gdje vjetrovi povijesti
Udaraju jače
Tamo utakni stijeg
I visoko podigni zastavu
Novih bitaka
Kroz uska vrata
Getsemanske noći
Zakorači u besmrtnost

Šutnja
Progovori:
Riječju podigni spomenik
Vlastitom postojanju
Ostavi trag na putu
Kojim prolazahu snovi milijuna
Krikom pomuti
Vampirsku idilu:
Pljuni u lice tamničara duha
Šutnja je izdaja
Nedostojna misterija čovjeka

Prezreni
Pritisnut težinom spoznaje
Putovima u Neznanje zaraslima korača
Spotiče se i pada, pa nanovo ustaje
Poput Nazarećanina na Golgotu
Križ odbačenosti vrhu planine primiče

Prijezir gomile i krik (onaj Munchov)
Uz Sizifa jedini su mu suputnici
Sve do smrti koja Život jest

MISAO

Život je borba
Buke i tišine
Zbora ljudskih opačina
I tišine onih koji kroje granice realnosti
Prihvati borbu i uhvati Misao
Prkosa planinu: nit što veže sanjare i boeme
Uhvati Misao,
Poniženih i prezrenih,
Čija prezrenost Života nosi luč
Uhvati Misao,
Neugaslo ognjište,
Neuništivosti Bedem
Uhvati Misao,
I ne boj se smrti,
Niti poruge i smijeha izdajničkog kora
Dok Misao tinja bit će i Života

Kraljevstvo čovjeka
Ništavilo i mrak
Drhtanje i strah
Bespuća nepostojanja
Nemirnih voda potopa
Jedinstvo apsurdna i kaosa
Nejedinstvene stvarnosti
U kraljevstvu čovjeka
Lišenog nebeskih pogleda

KAP

Želiš li biti velik
Tada ne budi kap
Niti ona najmanja
U oceanu besmisla

Na izvoru
Na izvoru
U dodiru s Prvotnim
Tamo potraži život:
Djelotvorno postojanje
I autentično ispunjenje
Preostalo je opsjena
Mračne vode besmisla

ŠAH

FRANA MARIJA VRANKOVIĆ

Pred bitku.

Tabla sa 64 polja uvijek je tu. Osam sa osam. Jedno bijelo pa jedno crno polje. Šesnaest s jedne i šesnaest s druge strane opet će biti popunjeno.

30 figurica postavlja se na svoje mjesto.

Crno-bijela ploča puni se figurama. Kraljeva mjesta ostaju prazna.

2 kralja su iza zastora. Svaki sa svoje strane.

JEDAN: Opusti se!
 DRUGI: Odbaci strepnju i nemir!
 JEDAN: Sve je u najboljem redu.
 DRUGI: Pouzdaj se u sebe.
 JEDAN: Spreman sam.
 DRUGI: Spreman sam početi.
 JEDAN: Postavite sve figurice!
 DRUGI: 32 polja se pune.
 JEDAN: Pred nama su 64 polja za igru!
 DRUGI: Bezbroj mogućnosti...
 JEDAN: Jedan cilj...
 DRUGI: Svaki potez je bitan!
 JEDAN: Nema popuštanja!
 DRUGI: Nema opuštanja!
 JEDAN: Da sam barem jutros popio čaj.
 DRUGI: Čim završi ova partija, s takvim ću se veseljem dobro najesti okruglica!
 JEDAN: Čaj s melasom!
 DRUGI: Gristi griz!
 JEDAN: Treba izvojevati pobjedu!
 DRUGI: Treba predvidjeti tri poteza unaprijed!
 JEDAN: Svakim potezom bit će mi bliže!
 DRUGI: Cilj je postići šah-mat!

Sve je spremno za igru.

Izlaze. Rukuju se. Sjednu.

Oni upravljaju sudbinama figura na poljima. Jedan je bijeli.

On je prvi na potezu.
 Drugi je crni.
 On je jedan korak iza njega.
 Izmjenjuju uloge i odnose. Nema konstante.
**Koji prvi padne gubi sve.
 Počinje partija šaha.**

Sat odbrojava.

JEDAN: Gdje si?
 DRUGI: Tu sam!
 JEDAN: Vidjeli su te!
 DRUGI: Nisu.
 JEDAN: Strah me je.
 DRUGI: Sve je dogovoreno!
 JEDAN: Oni znaju!
 DRUGI: Oni ne znaju ništa!
 JEDAN: Siguran sam da me netko pratio!
 DRUGI: Tko bi tebe pratio?
 JEDAN: Znaš ti dobro!
 DRUGI: Nema odustajanja!
 JEDAN: Nisam ni razmišljao o tome!
 DRUGI: Tako je zvučalo!
 JEDAN: Dosta je bilo sjedenja!
 DRUGI: Kukanje je besmisleno...
 JEDAN: ... gubljenje vremena!
 DRUGI: Tako je!

Sat i dalje odbrojava. Čeka se prvi potez.

JEDAN: Ali ipak...
 DRUGI: Zaboravi svako ali!
 JEDAN: Nisam pod tim mislio ...
 DRUGI: Samo se nemoj opravdavati!
 JEDAN: Kad sam se ja opravdavao!
 DRUGI: Uvijek se opravdavaš!
 JEDAN: Nije istina!
 DRUGI: A zadnji put!
 JEDAN: Ti si odustao!
 DRUGI: Zbilja?
 JEDAN: Ja sam onda samo predložio da bi bilo pametnije...
 DRUGI: Odustati!
 JEDAN: Odgoditi!

DRUGI: Dode ti na isto!
 JEDAN: Stvar je u namjeri!
 DRUGI: Kojoj namjeri?!
 JEDAN: Odstavlja li se ili obustavlja djelovanje.
 DRUGI: U oba slučaja ne djeluješ!
 JEDAN: Samo u tom trenutku.
 DRUGI: Dosta!
 JEDAN: Sve je spremno!
 DRUGI: Sve!
 JEDAN: Moramo djelovati!
 DRUGI: Krajnje je vrijeme da se borimo!
 JEDAN: Izborimo sami za sebe!
 DRUGI: Bravo!
 JEDAN: Trudim se!
 DRUGI: Trudimo se!
 JEDAN: Moramo!
 DRUGI: Tko će, ako nećemo mi!
 JEDAN: Krenimo!

1. P d2-d4 : Bijeli. Prvi potez. Pješak s D2 na D4.

DRUGI: Počelo je!
 JEDAN: Tko opkoli kralja, dobiva sve!
 DRUGI: Samo polako i smireno.
 JEDAN: Pješaci uvijek prvi stradavaju!
 DRUGI: Rijetki se usude poslati konjanike da ih brane!

1. ... S g8-f6 : Crni. Prvi potez. Skakač s G8 na F6.

JEDAN: Njih treba sačuvati.
 DRUGI: Samo kukavice ne ulaze u borbu.
 JEDAN: Svaku bitku treba taktički precizno isplanirati.
 DRUGI: Hrabrost, sreća i junaštvo – to su prave kvalitete!
 JEDAN: Pratiš li akcijske filmove?
 DRUGI: Ne.
 JEDAN: A povijesne spektakle!
 DRUGI: Ni to.
 JEDAN: Onda će ovo biti jedna dosadna partija.
 DRUGI: Predaj se i skrati nam muke.
 JEDAN: Onaj koji vuče prvi potez ne predaje se. On vodi igru.
 DRUGI: Svaki put ista pjesma.
 JEDAN: Svaki je sukob drugačiji!
 DRUGI: Ne, svatko misli da je drugačiji.
 JEDAN: Stvar sintakse.
 DRUGI: Stvar sudbine.
 JEDAN: Gubi se smisao.
 DRUGI: Sat i dalje odbrojava.

JEDAN: Vrijeme leti.
 DRUGI: Bezrazložno ga gubimo.
 JEDAN: Tik-tak. Tik-tak. Tik-tak.
 DRUGI: Prestani!

2. P c2-c4 : Bijeli. Drugi potez. Pješak s C2 na C4.

JEDAN: Korak po korak krećemo se prema cilju.
 DRUGI: Spoznaj samoga sebe!
 JEDAN: Ne želim se spoznati.
 DRUGI: Želiš doživjeti svijet ideja!
 JEDAN: Spoznati sebe je opasno!
 DRUGI: Može ti biti zlo od onoga što spoznaš!
 JEDAN: Što znači biti razuman?!
 DRUGI: Šlužiti se razumom.
 JEDAN: Što će mi razum, kad su mnoge ideje nerazumne.
 DRUGI: Pitaš li se i što znači moral?
 JEDAN: Moral. Smiješno. Tvrditi da ga se slijepo držiš je odviše naivno.
 DRUGI: Nećeš dosegnuti blaženstvo.
 JEDAN: Postoji li blaženstvo kad sve ideje nisu ostvarive.
 DRUGI: Ne budi naivan. Nikad sve ideje nisu ostvarive.
 JEDAN: Nisu. A znaš li zašto?
 DRUGI: Jer onda ne bi bile ideje.
 JEDAN: Nisam te pitao zašto je crno - crno, a bijelo - bijelo!
 DRUGI: Razgovaramo o mojoj rečenici.
 JEDAN: Vrlo dobroj rečenici.
 DRUGI: Hvala.
 JEDAN: Nikad sve ideje nisu ostvarive, ali ipak, mogle bi biti kad bi se oglušili o razum i moral.
 DRUGI: Ne želim to slušati.

2. ... P g7-g6 : Crni. Drugi potez. Pješak s G7 na G6.

JEDAN: O, ho-ho,ho-ho, kako krasno predvorje.
 DRUGI: Izvolite, izvolite, udite. Neizmjerne mi je zadovoljstvo što Vas vidim.
 JEDAN: A, ne, ne, meni je neizmjerne čast vidjeti Vas.
 DRUGI: I odviše ste ljubazni, dragi gospodine.
 JEDAN: Ljubaznost prema onomu koji ju zaslužuje nikada nije suvišna.
 DRUGI: Iznimno se veselim što ste ovdje. Već zbilja dugo nismo imali tu čast.
 JEDAN: Nakon Vašega iznimno ljubaznoga poziva, bila mi je dužnost doći Vam u posjet.

DRUGI: Neopisivo mi je drago što još uvijek netko drži do manira.

JEDAN: Gospodine moj, Europa je na koljenima, ali i dalje smo civilizirani.

DRUGI: Mogu li Vas ponuditi šalicom čaja?

JEDAN: Vrlo, vrlo, vrlo rado, molit ću lijepo.

Grlo mi je poprilično suho.

DRUGI: Šećer, med, mlijeko, limun?

JEDAN: Imate li šećer s melasom?

DRUGI: Melasom?

JEDAN: Da, da, znate, ona nježno klizi niz grlo.

DRUGI: Pustimo sad čaj.

JEDAN: Kako molim? Nećete me poslužiti?

DRUGI: Došli ste ovdje kako bismo raspravljali o zabrinjavajućem stanju stvari!

JEDAN: Zar zbilja od mene očekujete da ozbiljno razgovaram prije ispijanja šalice čaja?

DRUGI: Ja sam Vas pozvao da spriječimo potencijalni sukob.

JEDAN: Sjajno ste to izveli, zbilja sjajno. Pozovete me u goste. Ponudite čajem. Ne pokazujete gostoprimstvo. Ne donosite spomenuti čaj, kojem sam se, da Vam iskreno kažem iznimno veselio. Tako me lažju namamite i ostavite, i očekujete da s vama razgovaram o sprječavanju potencijalnoga sukoba? Vi skačete sami sebi u riječ, djelo i misao!

3. S b1-c3 : Bijeli. Treći potez. Skakač s B1 na C3.

DRUGI: Jen-dva-tri, žandar si ti!

JEDAN: Ulovit ću te!

DRUGI: Ne možeš, brži sam!

JEDAN: Nećeš mi pobjeći!

DRUGI: N-n. Vidiš!

JEDAN: Dorbo, dobro. Samo polako.

DRUGI: Požuri!

JEDAN: Ajme meni što li to imam u džepu!

DRUGI: Lovi me! Lopov sam!

JEDAN: Zaboravio sam da ju imam!

DRUGI: Hej, žandari trebaju loviti lopove!

JEDAN: Ma da, ali našao sam lizalicu!

DRUGI: Što si našao!

JEDAN: Lizalicu!

DRUGI: Koju?

JEDAN: S okusom jagode!

DRUGI: Obožavam jagode!

JEDAN: I vanilije.

DRUGI: Divna kombinacija.

JEDAN: Nije li to tvoja najdraža!

DRUGI: Da!

JEDAN: Želiš ju?

DRUGI: Želim!

JEDAN: Ha! Jen-dva-tri, žandar si ti!

3. ... P d7-d5 : Crni. Treći potez. Pješak s D7 na D5.

DRUGI: I najmanji trenutak nepažnje i neopreza može dovesti do katastrofe. Neprijatelj uvijek vrebava.

JEDAN: Zna se i prerusiti u prijatelja.

DRUGI: Šuti i misli o svom potezu.

JEDAN: Znam što ću odigrati!

DRUGI: Ovo je trebao biti moj monolog nakon trećega poteza.

JEDAN: Čini se da sam te omeo.

DRUGI: Ne čini se nego jesi!

JEDAN: Ako si sad ljut, bolje da to učinim brzo.

DRUGI: Što?

JEDAN: Ono što ću iduće učiniti!

DRUGI: Odgovaram te od toga!

JEDAN: Vidiš. Bolje da to učinim brzo. Kao skidanje flastera! Op!

DRUGI: Zbogom!

4. P c4-d5 x : Bijeli. Četvrti potez. Pješak s C4 na C5. Uzima.

Pao je crni pješak! 31 figura ostaje u igri!

JEDAN: Red je na tebi. O čemu misliš?

DRUGI: Razmišljam o pješaku. Malenom, bijelom i crnom. Na početku partije ih je 16.

Gledam tvojih osam. Gledam svojih osam.

Divni su. Stoje u redu i čekaju. Okosnica su cijele igre.

Pješaka je najlakše pomaknuti.

Pješak ne upravlja vozilom, niti se prevozi u vozilu ili na vozilu.

Pješak u partiji šaha ima 4 moguća načina kretanja.

Pješak je prvi na udaru!

Pješak je ozlijeđen!

Odvraćanje misli.

Potez.

C4... C4... C4...

Odjek.

Prasak.

Udarac o brojač.

Zaustavljanje kucanja.

Trenutak tišine.

Stanka.

Miris ciklonita.

Udah.

Udaranje o brojač.

Sat odbrojavanja.

4. ... S f6-d5 x : Crni. Četvrti potez. Skakač s F6 na D5. Uzima.

Pao je bijeli pješak! 30 figura ostaje u igri!

JEDAN: Uzvratio si?

DRUGI: Nikad ne ostajem dužan!

JEDAN: Dužnik ili osvjetnik?

DRUGI: Kupi mi pojmovnik.

JEDAN: Svadljiv kao i obično.

DRUGI: Na početku smo.

JEDAN: Čuvaš energiju?

DRUGI: Da.

JEDAN: Trebat će ti.

DRUGI: Oho, netko mi prijete!

JEDAN: Znam koji je omjer u kladionici!

DRUGI: Oho, netko je dužnik!

JEDAN: Kako odjednom ne brkaš pojmove.

DRUGI: Kad kontekst ima smisla, kristalno su jasni.

JEDAN: Tko?

DRUGI: Pa pojmovi.

JEDAN: Aha, da.

DRUGI: Koliko duguješ?

JEDAN: Previše.

DRUGI: Osvetoljubivi su?

JEDAN: Sve milo za drago, pa još malo da se nađe.

DRUGI: Trebao si prije o tome razmišljati.

JEDAN: Pratila me sreća.

DRUGI: Minula sreća izvor je najveće žalosti.

JEDAN: Znam.

DRUGI: Kako si onda to dopustio?

JEDAN: Nisam razmišljao. Jednostavno se dogodilo.

DRUGI: Kako se to jednostavno moglo dogoditi?

JEDAN: Probao sam jednom. Računam, jednom kao nijednom.

DRUGI: I nije stalo.

JEDAN: Ha znaš, drugi put kao drugi put, treći kao treći... I eto ga! Sad sam tu.

DRUGI: Stjeran u kut.

JEDAN: Dok ne nađem mir nema za mene sreće.

DRUGI: Želim ti sreću, ali ti ne mogu pomoći.

JEDAN: U sličnoj smo situaciji.

DRUGI: Tako nekako.

5. P e2-e4 : Bijeli. Peti potez. Pješak s E2 na E4.

JEDAN: I tako sam se našao u klopki.

DRUGI: Nisi se našao u klopki nego nisi pazio.

JEDAN: Uhvaćen u mrežu.

DRUGI: Govoriš kao da ću ostvariti u najmanju ruku šah.

JEDAN: Ostat ću bez skakača.

DRUGI: To je sasvim očito.

JEDAN: Ne volim izgubiti skakača.

DRUGI: Ugrozio si me.

JEDAN: Takva je igra.

DRUGI: Onda se pomiri s time da će on nestati s ploče.

JEDAN: Ne mogu.

5. ... S d5-c3 x : Crni. Peti potez. Skakač s D5 na C3. Uzima.

Pao je bijeli skakač! 29 figura ostaje u igri!

DRUGI: Postoje različite vrste konja. Mali, veliki, zdepasti, elegantni, crni, bijeli, šareni i sl. Zašto govorim o konjima? Noćas sam sanjao konje. Ne pridajem posebnu važnost snovima, ali ih i ne zanemarujem. Konji. Kako li su se samo ušuljali u moje snove. Konj u snovima je inače simbol snage i sreće. Obje su mi neophodno potrebne, i to u izobilju. No dakle, sanjao sam bijeloga konja kojega prati crni konj, a za crnim konjem trčao je šepavi čovječuljak. Ne znam kako je to uopće moguće, ali bio je jednako brz kao oba konja. Kako sad to protumačiti, pitam se. Sanjati konje je dobro. Dakle, kako god okrenem ne može biti loše. Konj koji trči znači uspjeh u poslu, a bijeli konj uspješnu budućnost u poslu i obitelji. Nadam se da se to dvoje ne poništava. Crni konj znači da imam dobre prijatelje. Njih imam, to je u redu. Dakle, sve je u redu! Ali taj čovječuljak koji ganja drugog konja?! Njega ne mogu pronaći u tumačenjima snova. Strah me je da on najavljuje nešto loše. Zašto se jednostavno ne mogu pomiriti s tim da mi bijeli i crni konj i konj u trku donose dobro? Zašto moram tražiti ono negativno? Ponekad se zbilja ne razumijem!

6. P b2-c3 x : Bijeli. Šesti potez. Pješak s B2 na C3. Uzima.

Pao je crni skakač! 28 figura ostaje u igri!

JEDAN: Jednostavno milo za drago! Pa ti razmišljaj i dalje!

6. ... L f8-g7 : Crni. Šesti potez. Lovac s F8 na G7.

DRUGI: Kako on može biti tako miran?

JEDAN: Nadam se da misli da sam miran.

DRUGI: Ne mogu podnijeti gubitak.

JEDAN: Nadam se da se na meni ne vidi da ne podnosim gubitak.

DRUGI: Žrtve se podrazumijevaju, to je glavni uvjet.

JEDAN: Znam da je glavni uvjet da se žrtve podrazumijevaju.

DRUGI: To je nepodnošljivo.

JEDAN: Čuvao sam nekad uspomenu na svakoga.

DRUGI: Toliko ih je da ih više ne mogu izbrojiti.

JEDAN: Pamtio sam njihova imena.

DRUGI: Znao sam njihove živote i posvjedočio njihovu tragičnu sudbinu.

JEDAN: Postali su samo brojevi.

DRUGI: Počinjem žaliti sebe, a ne njih.

JEDAN: Nadam se da se ne vidi da oni za mene prestaju biti stvarni.

DRUGI: Moram pronaći obrambeni mehanizam!

JEDAN: Moram se udaljiti.

DRUGI: Shvatit ću sve kao dječju igru!

7. L c1-e3 : Bijeli. Sedmi potez. Lovac s C1 na E3.

JEDAN: Bio bi red da mi ipak servirate tu šalicu čaja.

DRUGI: Naravno, sad je to prikladno.

JEDAN: Ipak nismo izbjegli delikatnu situaciju.

DRUGI: Nismo, ali sada barem možemo u miru popiti šalicu čaja.

JEDAN: S melasom.

DRUGI: Za Vas s melasom, za mene s mlijekom i kockicom šećera.

JEDAN: Savršeno.

DRUGI: Keksić?

JEDAN: Hvala.

DRUGI: Rado umaćem keksiće u čaj.

JEDAN: Pridružiti ću vam se. Sad sam se sjetio. Jeste li priuipitali Vašu domaćicu koji je tajni sastojak mekoće njezinih okruglica sa šljivama.

DRUGI: Naravno da sam se sjetio, pa za koga Vi mene držite!

JEDAN: Mislio sam da ste možda zaboravili.

DRUGI: Glupost! Nisam ni na trenutak to smetnuo s uma.

JEDAN: I?

DRUGI: Molim?

JEDAN: Koji je tajni sastojak?

DRUGI: Tajni sastojak koji daje mekoću okruglica sa šljivama moje domaćice jest, ne biste mi vjerovali dragi moj gospodine, griz.

JEDAN: Griz?!

7. ... P c7-c5 : Crni. Sedmi potez. Pješak s C7 na C5.

DRUGI: Imaš li ponekad dojam da te bližnji ne slušaju.

JEDAN: Znalo se dogoditi.

DRUGI: Ja sam, naime, imao prijatelja. Ili sam ga nazivao prijateljem, a on mi to nikada nije bio.

JEDAN: Ponekad se lako zabuniti.

DRUGI: Nažalost to je točno.

JEDAN: Zvao me samo kad mu je bilo dosadno. Razgovarali smo satima.

DRUGI: O čemu?

JEDAN: O temama koje su njemu bile po volji.

DRUGI: Pogriješio si.

JEDAN: Da, znam. A kad je zavladała tišina, mislio sam da je to razumijevanje.

DRUGI: U kakvom ste odnosu bili?

JEDAN: Ja sam mislio prijateljskom.

DRUGI: Prevario si se.

JEDAN: Beskrajno.

DRUGI: Što se dogodilo?

JEDAN: Filmska scena.

DRUGI: Što, prvom prigodom zabio ti je nož u leđa?

8. D d1-d2 : Bijeli. Osmi potez. Dama s D1 na D2.

JEDAN: Od tada sam oprezan. Povjerio sam se svomu najboljemu prijatelju. Točnije, mislio sam da se povjeravam svomu najboljemu prijatelju. Na kraju je ispalo da je bio najobičnija hula. Iskoristio me. Rekao sam mu to u najvećoj tajnosti, a on je to iskoristio za svoju dobit. I još je nakon svega želio ostati moj prijatelj. Ma koji crni prijatelj!? Od tad čuvam leđa i napadam oštro.

8. ... O-O : Crni. Osmi potez. Utvrđivanje kralja.

DRUGI: Kralja valja zaštititi.

JEDAN: Tko ubije kralja ide u zatvor!

DRUGI: Treba izgraditi snažne utvrde koje će ga očuvati od neželjenih sila. Stare utvrde valja

nadograditi i pojačati. Svako vrijeme nosi nove nedaće i za njih se treba pripremiti. Nikad ne znaš kada dolazi bitka i za nju uvijek treba biti spreman. Poduzimanje mjera opreza i priprema za slučaj nepogode odraz su mudrosti, a ne gubljenja vremena.

9. T a1-c1 : Bijeli. Deveti potez. Top s A1 na C1.

JEDAN: Top je označio podne.

DRUGI: Već.

JEDAN: Tek.

DRUGI: Sat odbrojava.

JEDAN: Tika.

DRUGI: Taka.

JEDAN: Igra se nastavlja.

DRUGI: Rezultat se i dalje ne može nazrijeti.

JEDAN: Šanse su nam jednake.

DRUGI: Nema favorita.

JEDAN: Čuvamo si leđa.

DRUGI: Strah nas izdaje.

JEDAN: Strah me je.

DRUGI: Sve je dogovoreno!

JEDAN: Oni znaju!

DRUGI: Oni ne znaju ništa!

JEDAN: Siguran sam da me netko pratio!

DRUGI: Tko bi tebe pratio?

JEDAN: Znaš ti dobro!

DRUGI: Nema odustajanja!

JEDAN: Nisam ni razmišljao o tome!

DRUGI: Tako je zvučalo!

JEDAN: Dosta je bilo sjedenja!

DRUGI: Kukanje je besmisleno...

JEDAN: ... gubljenje vremena!

DRUGI: Tako je!

9. ... D d8-a5 : Crni. Deveti potez. Dama s D8 na A5.

DRUGI: Dama.

JEDAN: Dama je.

DRUGI: Dama je pomaknuta.

JEDAN: Dama je pomaknuta jer.

DRUGI: Dama je pomaknuta jer joj.

JEDAN: Dama je pomaknuta jer joj je.

DRUGI: Dama je pomaknuta jer joj je prijetila.

JEDAN: Dama je pomaknuta jer joj je prijetila potencijalna.

DRUGI: Dama je pomaknuta jer joj je prijetila potencijalna opasnost.

JEDAN: Dama je pomaknuta jer joj je prijetila potencijalna opasnost od.

DRUGI: Dama je pomaknuta jer joj je prijetila potencijalna opasnost od jednoga.

JEDAN: Dama je pomaknuta jer joj je prijetila potencijalna opasnost od jednoga topa.

DRUGI: Dama je pomaknuta jer joj je prijetila potencijalna opasnost od jednoga topa koji.

JEDAN: Dama je pomaknuta jer joj je prijetila potencijalna opasnost od jednoga topa koji joj.

DRUGI: Dama je pomaknuta jer joj je prijetila potencijalna opasnost od jednoga topa koji joj se približava.

Stanka.

Malo riječi biva progovoreno.

Samo se čuje odbrojavanje sata.

Tik. Tak.

Stanka.

Tik. Tak.

Stanka.

Izmjenjuju se igrači.

Igra se lagano zahuktava.

Polja se prazne.

10. S g1-f3 : Bijeli. Deseti potez. Skakač s G1 na F3.

JEDAN: Ako plan upali oslabit ću te!

10. ... P e7-e6 : Crni. Deseti potez. Pješak s E7 na E6.

DRUGI: Ovaj put si moj, nema ti pomoći!

11. P d4-d5 : Bijeli. Jedanaesti potez. Pješak s D4 na D5.

JEDAN: Namami se!

11. ... P e6-d5 x : Crni. Jedanaesti potez. Pješak s E6 na D5. Uzima.

Pao je bijeli pješak! 27 figura ostaje u igri!

DRUGI: Ode maji pa-pa!

12. P e4-d5 x : Bijeli. Dvanaesti potez. Pješak s E4 na D5. Uzima.

Pao je crni pješak! 26 figura ostaje u igri!

JEDAN: Adios, gospodine!

12. ... T f8-e8 : Crni. Dvanaesti potez. Top s F8 na E8.

DRUGI: I danas se prepadnem kad top otkuca podne.

JEDAN: Meni je to idilično.

DRUGI: Idilično jest, ali i tjeskobno.

JEDAN: Podsjeća nas na pobjedu.

DRUGI: I na izgubljene živote.

JEDAN: Ne gledaj na to tako crno.

DRUGI: Drugačije ne znam.

13. L f1-e2: Bijeli. Trinaesti potez. Lovac s F1 na E2.

JEDAN: Nema tu pravo ili krivo. Bijeli igra prvi i on zbog toga ima prednost. A ta mu prednost pomaže da dobije igru.

DRUGI: Ne vidim da dobivaš igru.

JEDAN: Ne budi pesimističan.

13. ... L c8-f5 : Crni. Trinaesti potez. Lovac s C8 na F5.

DRUGI: Ako malo bolje razmisliš, ja sam optimističan! Čuvaj se!

14. O-O : Bijeli. Utvrđivanje kralja.

JEDAN: Car stoji uza zid.

DRUGI: Care, care gospodare, koliko ima sati?

JEDAN: 2 konjska i 4 mišja!

DRUGI: Care, care gospodare, koliko ima sati?

JEDAN: 8 mravljih i 6 mačjih!

DRUGI: Care, care gospodare, koliko ima sati?

JEDAN: 2 medvjeda!

DRUGI: Care, care gospodare, koliko ima sati?

JEDAN: 4 pseća!

DRUGI: Care, care gospodare, koliko ima sati?

JEDAN: Pao sat u bunar!

DRUGI: Vraća me u startnu poziciju!

JEDAN: Došao mi je preblizu! Moramo se obraniti!

DRUGI: Prepao me se!

JEDAN: Kralj nikako ne smije stradati. Nije li tako?

DRUGI: Konačno ga je strah!

JEDAN: Kralj je mrtav – živio kralj. Iza kralja dolazi kralj. Kad padne bijeli zavlada crni, a kad padne crni zavlada bijeli. Pitanje je samo kako si okrenuo ploču. Ali ne dok sam ja kralj!

DRUGI: Nije se uspio oduprijeti. Iskoristio je jedinstvenu mogućnost. Na koljenima je!

JEDAN: Ne smijem dopustiti ni plus! Kralja treba utvrditi! Šah nije opcija. On je tek jedan korak do mata.

DRUGI: Ne! To nije bitno! Ja sam na redu!

Sat otkucava.

JEDAN: Možda je usredotočen na svoju igru! Popustit će. Sve manje će mu vremena ostati za usredotočivanje na sljedeći potez.

DRUGI: Koji je moj sljedeći korak!

JEDAN: Pratim te u stopu!

14. ... S b8-d7 : Crni. Četrnaesti potez. Skakač s B8 na D7.

DRUGI: Niste mi nikada odgovorili jeste li prenijeli svojoj domaćici tajnu okruglica sa šljivama moje domaćice?

JEDAN: Oprostite, molim Vas, dragi gospodine. Ja zaista ne znam kako mi je to izmaklo. Vaša domaćica je vrhunska kuharica.

DRUGI: Nisu li to najbolje okruglice sa šljivama koje ste ikada okusili?

JEDAN: Užitek za nepce! Rastapaju se u ustima!

DRUGI: Ogladnim pri samoj pomisli na njih.

JEDAN: Kad su neopisive. Dovoljno mekane, a opet kompaktne.

DRUGI: Tko bi rekao da je sva tajna u nečemu tako jednostavnom?

JEDAN: Zbilja mi nikada ne bi palo na pamet.

DRUGI: Pa ni ne mora Vama pasti na pamet, ne mislite se valjda Vi početi baviti kuhanjem.

JEDAN: Ne pada mi na pamet. Mudro zborite. Moja se domaćica tomu trebala dovinuti.

DRUGI: Sada znate tajnu.

JEDAN: A zna je i ona.

DRUGI: Jednostavno, zar ne?

JEDAN: Griz!

DRUGI: Da, griz!

15. P h2-h3: Bijeli. Petnaesti potez. Pješak s H2 na H3.

JEDAN: Ali ipak...

DRUGI: Ali ipak...

JEDAN: I ali i ipak!

DRUGI: Navio si se kao ovaj sat što odbrojava.

JEDAN: Tako mi je lakše.

DRUGI: Meni nije.

JEDAN: Nervira te odbrojavaње.

DRUGI: Ne podnosim kad stane.

JEDAN: Nije uvijek sve crno.

DRUGI: Nije uvijek, ali često jest.

JEDAN: Uvijek sve gledaš tako crno.

15. ... S d7-b6 : Crni. Petnaesti potez. Skakač s D7 na B6.

DRUGI: Što kažeš?

JEDAN: Što kažem?

DRUGI: Da. Što ti to govoriš?

JEDAN: Govorim što kažem

DRUGI: O kome ti to govoriš?

JEDAN: O nekom.

DRUGI: O nekom?

JEDAN: Da, o nekom.

DRUGI: I, tko je taj netko?

JEDAN: Netko je netko.

DRUGI: Ali što time hoćeš reći?

JEDAN: A zbog čega se Vi uzrujavate?

DRUGI: Uzrujavam se zbog toga što se moram.

JEDAN: Mislite li možda da govorim o Vama?

DRUGI: Ja mislim što mislim, a hoću da mi veliš kome govoriš kad to kažeš?

Zatišje.**Sat i dalje odbrojava.****Nitko se na njega ne obazire.****16. P g2-g4: Bijeli. Šesnaesti potez. Pješak s G2 na G4.**

JEDAN: Govorili smo i previše.

DRUGI: Bilo bi bolje da šutimo.

JEDAN: Naš tekst je zadan.

DRUGI: Govorimo ono što je napisano.

JEDAN: Nije nam potrebna inspiracija.

DRUGI: Nije nam potrebna imaginacija.

JEDAN: Nemamo kreativnosti.

DRUGI: Izgubili smo sebe.

JEDAN: Slijedimo zadano.

DRUGI: Ne usuđujemo se odbaciti napisani tekst.

JEDAN: Mogli bismo ga i sami napisati.

DRUGI: Ne bismo znali o čemu pisati.

JEDAN: Pisali bismo pod utjecajem...

DRUGI: ... svijeta koji nas je izmanipulirao.

JEDAN: Vjerujemo neprovjerenim činjenicama.

DRUGI: Žudimo za sočnim podatcima o ljudima koje znamo i koje ne znamo.

JEDAN: Gubimo se.

DRUGI: Kad si zadnji put bio u prirodi?

JEDAN: Molim?

DRUGI: Kad si zadnji put bio u prirodi?

JEDAN: Stalno sam u prirodi.

DRUGI: Preformulirat ću. Kada si zadnji put otišao u šetnju šumom? Popeo se na brijeg? Stao usred livade i udahnuo svježi zrak? Osvježio pluća? Uživao u zelenilu?

JEDAN: Davno.

DRUGI: Sjeti se.

JEDAN: Nemam za to vremena.

DRUGI: Zašto nemaš vremena?

JEDAN: Jer neću stići obaviti sav posao.

DRUGI: Pa što onda?!

JEDAN: Pa što onda! Ne znam, možda riskiram otkaz! Gubitak prihoda! Onda je sve gotovo!

DRUGI: A što je s tvojim životom!

JEDAN: Živim ga.

DRUGI: Ispunjeno?

JEDAN: Koliko je to moguće.

DRUGI: Živiš ga ispunjeno obavezama!

JEDAN: One su sastavni dio tvoga života.

DRUGI: Da.

JEDAN: Prošeći šumom. Otidi u lov.

16. ... L f5-d7 : Crni. Šesnaesti potez. Lovac s F5 na D7.

DRUGI: Ići u lov!

JEDAN: Dobro. U lovu smo. Što sad?

DRUGI: Gledam svoj plijen oči u oči.

JEDAN: Gledamo se oči u oči.

DRUGI: Čujem ga kako diše.

JEDAN: Njegov miris je opojan.

DRUGI: Dva velika crna oka.

JEDAN: Lovac postaje plijen.

DRUGI: Moj plijen, moj je trijumf.

JEDAN: Pripremam napad.

DRUGI: Puška je napeta. Njegovi zubi me gledaju.

JEDAN: Smišljam kako mu prići.

DRUGI: Bit će ukusna večera.

JEDAN: Ne bi bio loš ulov. Dobro će mi doći za sutra.

DRUGI: Ovo predugo traje.

JEDAN: Daj, daj, napravi potez.

DRUGI: Prepustit ću njemu prvi pokret.

17. P c3-c4: Bijeli. Sedamnaesti potez. Pješak s C3 na C4.

JEDAN: C4 uvijek predstavlja potencijalni problem!

DRUGI: Ili ja njega ili on mene!

JEDAN: C4 već je upotrijebljen.

DRUGI: Kako god okrenem, moram nešto poduzeti.

JEDAN: Možda je vrijeme za novi napad!

DRUGI: Damama u ovoj igri više nije mjesto!

Napad.**Sat naizmjenice odbrojavanja.****17. ... D a5-d2 x : Crni. Sedamnaesti potez. Dama s A2 na D2. Uzima.****Pala je bijela dama! 25 figura ostaje u igri!****18. S f3-d2 x: Bijeli. Osamnaesti potez. Skakač s F3 na D2. Uzima.****Pala je crna dama! 24 figure ostaju u igri!**

JEDAN: Dame su nas napustile.

DRUGI: Zbogom, damo moja, draga moja, dramo moja, dragu...

JEDAN: Šuti! Ostali smo sami.

18. ... S b6-a4 : Crni. Osamnaesti potez. Skakač s B6 na A4.

DRUGI: Kreni!

JEDAN: Strah me je.

DRUGI: Sve je dogovoreno!

JEDAN: Oni znaju!

DRUGI: Oni ne znaju ništa!

19. L e2-f3: Bijeli. Devetnaesti potez. Lovac s E2 na F3.

JEDAN: Siguran sam da me netko pratio!

DRUGI: Tko bi tebe pratio?

JEDAN: Znaš ti dobro!

DRUGI: Nema odustajanja!

JEDAN: Nisam ni razmišljao o tom!

DRUGI: Tako je zvučalo!

JEDAN: Dosta je bilo sjedenja!

DRUGI: Kukanje je besmisleno...

JEDAN: ... gubljenje vremena!

DRUGI: Tako je!

19. ... S a4-c3 : Crni. Devetnaesti potez. Skakač s A4 na C3.

DRUGI: Kobila!

JEDAN: Au! To boli!

DRUGI: Sagnuo si se, a ja sam te preskočio!

JEDAN: Preskočio, uzviknuo kobila i udario me po stražnjici!

DRUGI: Ravno po sred tura! Ture-bure-tura, bure ture valja!

JEDAN: Sagni se.

DRUGI: Da ne bih!

JEDAN: Sagni se da te preskočim!

DRUGI: Pa da budem kobila! Da ne bi, magare!

JEDAN: Magare? Nazivaš me magaretom?

DRUGI: Što se odmah vrijeđaš!

JEDAN: Kad me vrijeđaš!

DRUGI: Ne mogu se sagnuti. Dočekao sam se na obje noge.

JEDAN: Kakve to veze ima!

DRUGI: Takva su pravila igre. Da se nisam dočekao na obje noge, e onda bih postao kobila!

JEDAN: Dakle, ne želiš se sagnuti?

DRUGI: Ne!

JEDAN: U redu!

DRUGI: Nemoj se ljutiti!

JEDAN: Da znaš da si ti jedna trula kobila!

DRUGI: Au! Stani! To je bila samo igra!

20. T c1-c3 x: Bijeli. Dvadeseti potez. Top c C1 na C3. Uzima.**Pao je crni skakač! 23 figure ostaju u igri!**

JEDAN: Meni je bilo više od igre!

DRUGI: Zbilja mi je žao!

JEDAN: Meni je bilo vrlo ozbiljno!

DRUGI: Tada nisam shvaćao!

JEDAN: Nazvao si me magaretom!

DRUGI: Oprosti!

JEDAN: To tada nisi mogao reći.

DRUGI: Za to treba smoći snage!

JEDAN: Bio si i odviše snažan!

DRUGI: Ne kao ti!

JEDAN: Riječi ponekad bole više od udaraca!

DRUGI: Ti mi nisi vratio riječima.

JEDAN: Zanio sam se!

DRUGI: Pokrenuo si rat.

JEDAN: Moglo je i drugačije završiti!

DRUGI: Moglo je, ali ipak je umjesto svršetka došao početak.

JEDAN: Nastavak.

Ozbiljna igra.**Koncentracija je na vrhuncu.****Sat odbrojavanja jednomu pa drugomu.****Razgovor je u potpunosti zamro.****20. ... L g7-c3 x : Crni. Dvadeseti potez. Lovac s G7 na C3. Uzima.****Pao je bijeli top! 22 figure ostaju u igri!**

DRUGI: Ne, samo to ne!

21. S d2-e4: Bijeli. Dvadeset i prvi potez. Skakač s D2 na E4.

JEDAN: E-e-e-e. E-e-e-e-e. Ia, bam-bo-le!

21. ... T e8-e4 x : Crni. Dvadeset i prvi potez. Top s E8 na E4. Uzima**Pao je bijeli skakač! 21 figura ostaje u igri!**

DRUGI: Zašto on to ne bi učinio!

JEDAN: Joj!

DRUGI: Ma daj.

JEDAN: Kretenu!

DRUGI: Idiote.

JEDAN: Ti si nula.

DRUGI: Ništica.

JEDAN: Divan ti je šal!

DRUGI: Sviđa ti se!

JEDAN: Izvrstan je.

DRUGI: Hvala. Dizajnerski je.

JEDAN: Vidi se.

DRUGI: A da nešto pojedem?

JEDAN: Nismo li se upravo najeli.

DRUGI: Malo smo se zasitili.

JEDAN: Što je to?

DRUGI: Ma pogledaj toga psa – što je ružan.

JEDAN: Štakorčić!

Udarac. Neeeeeeeeeeeeeeee!

DRUGI: Zašto? Zašto se nisi mogao suzdržati!

JEDAN: Bio mi je užitak!

DRUGI: Koji si ti sadist!

22. L f3-e4 x: Bijeli. Dvadeset i drugi potez. Lovac s F3 na E4. Uzima**Palo je crni top! 20 figura ostaje u igri!**

JEDAN: E-e-e-e. E-e-e-e-e. Ia, bam-bo-le!

22. ... T a8-e8 : Crni. Dvadeset i drugi potez. Top s A8 na E8.

DRUGI: Potreban mi je predah.

JEDAN: Ja te pratim.

DRUGI: Mogao si ti prvi predahnuti.

JEDAN: Onda bih ti prepustio prednost.

DRUGI: Uvijek si korak ispred. Takva su pravila igre.

JEDAN: Pravila su tu da se krše.

DRUGI: U ovoj igri nema kršenja pravila.

JEDAN: To što ih ti možda ne kršiš, ne znači da ona nisu prekršena!

DRUGI: Varaš me?

JEDAN: Ja to nisam rekao.

DRUGI: Implicirao si.

JEDAN: Ne znam kako ti tumačiš moje riječi, ali ja to nisam rekao.

DRUGI: Aludirao si.

JEDAN: To ti tvrdiš.

DRUGI: Trebali smo biti prijatelji.

JEDAN: To je bila tvoja namjera?

DRUGI: Da.

JEDAN: Njima su popločana vrata pakla.

DRUGI: Dakle, varao si?

JEDAN: Ja zbilja ne razumijem od kud tebi takve informacije.

DRUGI: Iz tvojih riječi.

JEDAN: Uopće ne shvaćaš kontekst.

DRUGI: Prosvijetli me.

JEDAN: Nije za to ni vrijeme ni mjesto.

DRUGI: Dakle, ne držiš se pravila.

JEDAN: Možda da, a možda ne.

DRUGI: Nerviraš me.

23. L e4-d3: Bijeli. Dvadeset i treći potez. Lovac s E4 na D3.

JEDAN: Ljutiš se.

DRUGI: Da.

JEDAN: Još uvijek.

DRUGI: Zauvijek.

JEDAN: Ali oprostio si mi.

DRUGI: Oprostio sam ti zbog sebe.

JEDAN: Koji si ti egoist.

DRUGI: Ja sam solipsist.

JEDAN: Ti si najobičnija Stirnerova ulizica.

DRUGI: To što ja idealiziram kroz svoje vlastito ja, nema veze s načinom na koji si se ti podnio spram mene.

JEDAN: Nisi zaboravio.

23. ... P b7-b6 : Crni. Dvadeset i treći potez. Pješak s B7 na B6.

DRUGI: Nisam. Ne mogu zaboraviti.

24. K g1-g2: Bijeli. Dvadeset i četvrti potez. Kralj s G1 na G2.

JEDAN: Ne mogu ga više podnijeti u svojoj blizini. Moram se udaljiti. Za mene ovdje postaje opasno. Bojim se onoga što bih mogao učiniti. Još više od toga bojim se onoga što bi meni moglo biti učinjeno. Izdvojiti se iz mase. Istaknuti se. Težak je to posao. I velika odgovornost.

24. ... P f7-f5: Crni. Dvadeset i četvrti potez. Pješak s F7 na F5.

Žar borbe.
Zaiskrilo se.
Figure se ruše.

25. P g4-f5 x: Bijeli. Dvadeset i peti potez. Pješak s G4 na F5. Uzima. Pao je crni pješak! 19 figura ostaje u igri!

JEDAN: Jedan manje! Mi smo djeca vesela, rado bi se igrala, al' ne znamo što! Kaži nam ti, Bijeli Pješačiću, što će tvoje ručice? Kaži nam ti, Bijeli Pješačiću, što će tvoje nožice?
DRUGI: Užasan si!
JEDAN: Crne Pješake papam ja, to me vrlo zabavlja! Svi papamo kao ti, to nas vrlo veseli.
DRUGI: Grozno!
JEDAN: Zgrožen si!
DRUGI: Ne mogu to slušati!
JEDAN: Zapjevaj: Mi smo djeca vesela, rado bi se igrala, al' ne znamo što! Kaži nam ti, Bijeli Pješačiću, što će tvoje nožice? Kaži nam ti, Bijeli Pješačiću, što će tvoje nožice? Crne Pješake papam ja...

25. ... L d7-f5 x : Crni. Dvadeset i peti potez. Lovac s D7 na F5. Uzima. Palo je bijeli pješak! 18 figura ostaje u igri!

DRUGI: Dosta!
JEDAN: Ode!
DRUGI: Zbogom!

26. L d3-f5 x: Bijeli. Dvadeset i šesti potez. Lovac s D3 na F5. Uzima. Pao je crni lovac! 17 figura ostaje u igri!

JEDAN: Opušteno tijelo naglo se grči. Grč putuje istom brzinom iz dvaju smjerova. Iz malih nožnih prstiju i prstiju na rukama. Polako zahvaća cijelo tijelo. Tijelo pokušava prozboriti no jedino što izlazi su neidentificirani zvukovi bijede. Pada na pod od grča i koprca se poput ribe izvađene iz vode. Život curi iz tijela. Ono se naglo opusti i utone u san.

26. ... P g6-f5 x : Crni. Dvadeset i šesti potez. Pijun s G6 na F5. Uzima. Pao je bijeli lovac! 16 figura ostaje u igri!

DRUGI: Dosta! Ne mogu to više gledati!
JEDAN: Predaješ se.
DRUGI: Rekao sam ti
JEDAN: Predaj se i skrati nam muke.
DRUGI: Ti se predaj!
JEDAN: Onaj koji vuče prvi potez ne predaje se. On vodi igru.
DRUGI: Svaki put ista pjesma.
JEDAN: Svaki je sukob drugačiji!
DRUGI: Ne, svatko misli da je drugačiji.
JEDAN: Stvar sintakse.
DRUGI: Stvar sudbine.
JEDAN: Gubi se smisao.
DRUGI: Sat i dalje odbrojava.
JEDAN: Vrijeme leti.
DRUGI: Bezrazložno ga gubimo.
JEDAN: Tik-tak. Tik-tak. Tik-tak.
DRUGI: Prestani!

27. T f1-d1: Bijeli. Dvadeset i sedmi potez. Top s F1 na D1.

JEDAN: Sjećaš li se više zašto smo se posvađali?
DRUGI: Bili smo posvađeni?
JEDAN: Bio si mi oprostio, ali nisi zaboravio.
DRUGI: Isparilo je. Valjda nije bilo ništa bitno.
JEDAN: Tada se činilo iznimno bitno.
DRUGI: Možda je tada i bilo.
JEDAN: Da sam ja barem tako brzo zaboravio kako ti meni nisi želio zaboraviti.

27. ... K g8-f7 : Crni. Dvadeset i sedmi potez. Kralj s G8 na F7

DRUGI: Sjetio sam se. Bio je to tad za mene smak svijeta. I gore od toga. Sada mi se čini kao banalna gluparija. Rekao sam mu gdje će ona biti. Ta figura čijeg se imena više ne mogu sjetiti. Želio sam doći prvi i pozdraviti ju. On me preduhitrio. Smatrao sam to izdajom. Krenuo sam u rat protiv njega. Godinama kasnije doznao sam da joj je govorio o meni. Nikada mi nije oprostio što mu nisam vjerovao. Sada ga se moram bojati, a mogli smo ostati prijatelji. Zanimljivo je to kako te jedan jedini pogrešan korak može skupo stajati.

28. T d1-d3: Bijeli. Dvadeset i osmi potez. Top s D1 na D3.

JEDAN: Divno je biti dijete. Onda razmišljaš o svemu i nadaš se da ti je sve jasno. Kasnije spoznaš da ti ništa nije jasno. Danas se boriš protiv onoga, sutra protiv ovoga. Ili sjediš doma i buniš se, a pritom ne poduzimaš ništa. Još gore od toga. Stojiš doma. Buniš se i žališ kako ti je grozno. Ne činiš ništa kako bi to promijenio. I moliš Boga da se slučajno ne dogodi nešto što bi to promijenilo. Uživaj u vlastitom očaju. Ne. Ja to ne radim. Gadi mi se to. Ali ipak, nismo krenuli. Planirali smo. Ali ipak, odustali smo.

28. ... L c3-f6 : Crni. Dvadeset i osmi potez. Lovac s C3 na F6.

DRUGI: Hoćemo li ikada doznati što se zbilja dogodilo?
JEDAN: Sumnjam.
DRUGI: Čini mi se kao da mi se pred očima samo izmjenjuju crna i bijela polja.
JEDAN: Figure izlaze iz igre.
DRUGI: Nastane zbrka.
JEDAN: Kraj.
DRUGI: I onda su sve ponovo tu.
JEDAN: Ploča se jednostavno zarotira.
DRUGI: I sve ispočetka kao da ničega nije ni bilo.
JEDAN: Samo što gubim prednost igranja.
DRUGI: A ja ju dobivam.
JEDAN: Sve se ponovo planira,
DRUGI: Razrađuje se taktika.
JEDAN: Kao da nijedne igre do tada nije bilo.

DRUGI: Svaka je igra nova, iako je mogućnost da je ta igra već bila odigrana – poprilična.

29. T d3-a3: Bijeli. Dvadeset i deveti potez. Top D3 na A3.

JEDAN: Udite, čast mi je, sada konačno ja Vas ugošćujem u svom domu.
DRUGI: Kakav krasan hodnik.
JEDAN: Izvolite, izvolite, udite. Prava je povlastica vidjeti Vas.
DRUGI: A, ne, ne, prava je povlastica vidjeti Vas.
JEDAN: I odviše ste ljubazni, dragi gospodine.
DRUGI: Ljubaznost prema onomu koji ju slušuje nikada nije suvišna.
JEDAN: Iznimno se veselim što ste ovdje. Već zbilja dugo nismo imali tu čast.
DRUGI: Nakon Vašega iznimno ljubaznoga poziva, bila mi je dužnost doći Vam u posjet.
JEDAN: Neopisivo mi je drago da još uvijek netko drži do manira.
DRUGI: Prisila i manire nisu isto.
JEDAN: Nešto ste rekli?
DRUGI: Grizem griz!
JEDAN: Grizete griz?!
DRUGI: Rekao sam kako iznimno držim do manira.
JEDAN: Neću Vam poslužiti čaj, nemojte zamjeriti, već ćemo odmah započeti s razgovorom.

29. ... P a7-a5 : Crni. Dvadeset i deveti potez. Pješak sa A7 na A5.

DRUGI: Ni ne okrenem se, a situacija je drugačija.
JEDAN: Prilično problematično, zar ne?
DRUGI: Da.
JEDAN: Pitaš se tko si?
DRUGI: Da.
JEDAN: Pitaš se zašto si tu?
DRUGI: Da!
JEDAN: Pitaš se koja je tvoja svrha?
DRUGI: Da!
JEDAN: Često razmišljaš ima li sve to smisla?
DRUGI: Da!
JEDAN: Pitaš se kako će sve završiti?
DRUGI: Da!
JEDAN: I što će biti nakon toga?
DRUGI: Da!

JEDAN: Tražite odgovore?
 DRUGI: Da! Pomozite mi!
 JEDAN: Ne znam ih ni ja.

30. T a3-b3: Bijeli. Trideseti potez. Top s A3 na B3.

JEDAN: Pobunio sam se. Želio sam promijeniti. Bijes. Metež. Sirene. Vika. Strka. Pokušaj bijega. Tučnjava. Poklici. Neodobranje. DRUGI: Dosta!
 JEDAN: Nisam ni probao. Bile su to prejake negativne misli da bi im se odupro. Danas žalim zbog toga. Žalim što sam bio i ostao samo figura na ploči koja misli da se sama pomiče, a ne vidi ruku koja njom upravlja. Možda ju je i nemoguće vidjeti.... Možda bi bilo strašno da te ruke nema poviše nas...
 DRUGI: Prestani!
 JEDAN: Ne znam. Igram se poput djeteta na šahovskoj ploči. Malo sam kralj, a potom njegov vjerni sluga.

30. ... L f6-d8 : Crni. Trideseti potez. Lovac s F6 na D8.

DRUGI: Sad ćemo se igrati krokodila!
 JEDAN: Dobro!
 DRUGI: Zamisli da je tu rijeka. Ne pretjerano široka, ali dovoljno duboka.
 JEDAN: Zamislio sam.
 DRUGI: Odlično! Ja sam krokodil!
 JEDAN: A daj, ja želim biti krokodil!
 DRUGI: Sad sam ja krokodil, a onda ćeš ti biti krokodil. U redu?
 JEDAN: U redu.
 DRUGI: Ja stojim s ove strane rijeke, a ti si s druge strane.
 JEDAN: I, što sad?
 DRUGI: Budi strpljiv! Želiš prijeći rijeku!
 JEDAN: Kako ću ju prijeći kad je duboka!
 DRUGI: Tu ja stupam u igru. Zamolit ćeš me.
 JEDAN: Krokodile, smijem li prijeći rijeku?
 DRUGI: Nisi rekao čarobnu riječ!

JEDAN: Krokodile, molim te, smijem li prijeći rijeku?
 DRUGI: Samo ako imaš crvenu boju.
 JEDAN: Dobro znaš da nemam.
 DRUGI: Onda bježi da te ne ulovim!
 JEDAN: A što ako me uloviš?
 DRUGI: Onda ti postaješ novi krokodil!

31. T b3-c3: Bijeli. Trideset i prvi potez. Top s B3 na C3.

JEDAN: Nikada nisam vidio tako zločesta čovjeka! U Vama je sam vrag!
 DRUGI: Kidaj iz moje kuće, zakleti lupežu!
 JEDAN: Ne želim tu ni ostati!
 DRUGI: Mrmljaš, je li? Bolje ti je da što prije nestaneš, beštijo lopovska, jer ću te ispremlatiti!
 JEDAN: A što sam Vam učinio?
 DRUGI: Učinio si mi da ja hoću da ti odeš!
 JEDAN: Vrag Vas odnio!
 DRUGI: Mislim da smo skrenuli s teme.
 JEDAN: Zar smo je se ikada držali.

31. ... L d8-c7 : Crni. Trideset i prvi potez. Lovac s D8 na C7.

DRUGI: Ali ipak smo mogli pokušati.
 JEDAN: Mogli smo, ali nismo.
 DRUGI: Sanjao sam konje.
 JEDAN: Konje?
 DRUGI: Pitam se kako li su se samo ušuljali u moje snove.
 JEDAN: Zbilja nemam pojma.
 DRUGI: Znaš konj u snovima je inače simbol snage i sreće.
 JEDAN: Prva vijest! Ne čitam sanjaricu.
 DRUGI: Ne vjerujem ni ja u te stvari, ali ipak, i snaga i sreća su mi neophodno potrebne, i to u izobilju.
 JEDAN: Što si točno sanjao?
 DRUGI: Zanima te?
 JEDAN: Kad si već naćeo temu...
 DRUGI: No dakle, sanjao sam bijeloga konja kojega prati crni konj, a za crnim konjem trčao je šepavi čovječuljak.
 JEDAN: Šepavi čovječuljak?
 DRUGI: Da! Ne znam kako je to uopće moguće, ali bio je jednako brz kao oba konja.
 JEDAN: Čudno! Kako to tumačiš.
 DRUGI: Ako je sanjati konje dobro, onda ne može biti loše. Konj koji trči znači uspjeh u po-

slu, a bijeli konj uspješnu budućnost u poslu i obitelji.
 JEDAN: Samo u slučaju da se to dvoje ne poništava.
 DRUGI: Zašto bi se poništavalo?
 JEDAN: Ne znam, bez veze pitam.
 DRUGI: Nemoj postavljati glupa pitanja!
 JEDAN: Oprosti!
 DRUGI: Ma u redu je. Gdje sam stao?
 JEDAN: Na konjima.
 DRUGI: Tako je! Crni konj znači da imam dobre prijatelje.
 JEDAN: Imaš.
 DRUGI: Imam, to je u redu. Dakle sve je u redu, ali taj čovječuljak koji ganja drugoga konja. Njega ne mogu pronaći u tumačenjima snova. Strah me je da on najavljuje nešto loše.

32. P a2-a4: Bijeli. Trideset i drugi potez. Pješak s A2 na A4.

JEDAN: Zašto se jednostavno ne može pomiriti s tim da mu bijeli i crni konj i konj u trku donose dobro? Zašto mora tražiti ono negativno? Ponekad ga zbilja ne razumijem!

32. ... K f7-f6 : Crni. Trideset i drugi potez. Kralj s F7 na F6.

DRUGI: Postaje osobno.

33. K g2-f1: Bijeli. Trideset i treći potez. Kralj s G2 na F1.

JEDAN: Gledamo se oči u oči.
 DRUGI: Ali ne progovaramo.
 JEDAN: Nemamo što reći jedan drugomu.
 DRUGI: Okrećemo si leđa.
 JEDAN: Povlačimo se u vlastite misli.

33. ... P f5-f4 : Crni. Trideset i treći potez. Pješak s F5 na F4.

DRUGI: Palo je lišće.
 JEDAN: Jesen je.
 DRUGI: Trebali smo to obaviti.
 JEDAN: Prošlo je proljeće.
 DRUGI: I ljeto.
 JEDAN: I došla je jesen.
 DRUGI: Što smo čekali?
 JEDAN: Čekali smo da skupimo hrabrosti.

DRUGI: Nećemo ju skupiti.
 JEDAN: To sada znamo.
 DRUGI: Da krenemo.
 JEDAN: Hoćemo.
 DRUGI: Ali ipak ne krećemo.
 JEDAN: Prerano je.
 DRUGI: Uskoro će biti prekasno.
 JEDAN: Nikad nije prekasno.
 DRUGI: Prekasno je ako više nitko nije ostao.

34. L e3-c1: Bijeli. Trideset i četvrti potez. Lovac s E3 na C1.

JEDAN: Dobar si u ovoj igri.
 DRUGI: Hvala. Nisi ni ti loš.
 JEDAN: Trudim se.
 DRUGI: Slutim kako će ovo završiti.
 JEDAN: Da, i ja.
 DRUGI: I, što ćemo onda.
 JEDAN: Isto što i uvijek.
 DRUGI: Početi ispočetka?
 JEDAN: Da.
 DRUGI: Onda ću ja povući prvi potez.
 JEDAN: Da. Ali ipak će opet doći red i na mene.
 DRUGI: Zašto smo toliko opsjednuti tim prvim potezom.
 JEDAN: Jer on određuje igru.
 DRUGI: Određuje početak igre, ali ne i igru.
 JEDAN: Imaš pravo. Igru određuje zadnji potez.
 DRUGI: Ne sudi o igri dok nisi vidio njezin kraj.
 JEDAN: Opet se parafraziraju Grci.

34. ... K f6-f5 : Crni. Trideset i četvrti potez. Kralj s F6 na F5.

DRUGI: Slijedite me, brzo.
 JEDAN: Što je?
 DRUGI: Slijedite me, kad Vam kažem!
 JEDAN: U redu!
 DRUGI: Na konju smo!
 JEDAN: Konj donosi sreću.
 DRUGI: Slijedite me.
 JEDAN: Slijedim Vas.
 DRUGI: Požurite!
 JEDAN: Evo me.
 DRUGI: Evo vašega aduta.
 JEDAN: Što?
 DRUGI: To je to.
 JEDAN: Tu nema ničega!
 DRUGI: To vi znate, ali drugi ne!

35. T c3-c2: Bijeli. Trideset i peti potez. Top s C3 na C2.

JEDAN: Znam još jednu!
 DRUGI: Koju? Koju?
 JEDAN: Okoš-bokoš!
 DRUGI: Ne sjećam se tê!
 JEDAN: Siguran sam da ju znaš!
 DRUGI: Podsjeti me!
 JEDAN: Skupi šake. Tako. Lupim te o bradu.
 DRUGI: Opet lupanje.
 JEDAN: Ne cmizdri. Jedva sam te dotaknuo.
 DRUGI: Idi dalje.
 JEDAN: Pa krenem brojati: Okoš-bokoš pr'ne kokoš, pita baja kol'ko tebi treba jaja?
 DRUGI: Osam!
 JEDAN: Jedan. Ja. Dva. Ti. Tri. Ja. Četiri. Ti. Pet. Ja. Šest. Ti. Sedam. Ja. Osam. Ti.
 DRUGI: To! Lupim te o bradu!
 JEDAN: Jedva si dočekaš!
 DRUGI: Znaš mene!
 JEDAN: Broji!
 DRUGI: Okoš-bokoš pr'ne kokoš pita baja kol'ko tebi treba jaja?
 JEDAN: Tri.
 DRUGI: Jedan. Ja. Dva. Ti. Tri.
 JEDAN: Ti!

35. ... T e8-g8 : Crni. Trideset i peti potez. Top s E8 na G8.

DRUGI: Blaga selidba!
 JEDAN: Kako predvidljivo.
 DRUGI: Molim?
 JEDAN: Kažem, predvidljiv si!

36. T c2-e2: Bijeli. Trideset i šesti potez. Top s C2 na E2.

JEDAN: Adući su na stolu.
 DRUGI: Više se nema što izgubiti.
 JEDAN: Jer je previše toga već izgubljeno.
 DRUGI: Sve izgubljeno može se nadoknaditi i obnoviti.
 JEDAN: Za sada.
 DRUGI: Uvijek.
 JEDAN: I onda kada su gubitci preveliki?
 DRUGI: I onda.
 JEDAN: Ne, tada ne!
 DRUGI: I onda, uvjeravam te.
 JEDAN: Ne vjerujem ti.

DRUGI: Dok postoje ploče netko će se njima igrati.
 JEDAN: I kad ne bude figura?
 DRUGI: Smislit će nešto dugo.
 JEDAN: To više nije isto.
 DRUGI: Nije li?
 JEDAN: To je nešto sasvim novo.
 DRUGI: To će biti samo nova inačica staroga.
 JEDAN: Ti ne cijeniš integritet.
 DRUGI: Ti ne cijeniš cirkularnost.
 JEDAN: Dosta mi te je!
 DRUGI: Otišao bih od tebe, ali ne mogu.
 JEDAN: Zašto ne bi mogao?
 DRUGI: Moram pričekati da ovo završi.
 JEDAN: Ipak poštuješ integritet.
 DRUGI: Dok postoji, naravno. Ali kad ga nestane, poštovat ću ono što je ostalo.
 JEDAN: Ako i tebe bude!
 DRUGI: To nikada nisam dovodio u pitanje!
 JEDAN: Sve je uvijek upitno!

36. ... L c7-e5 : Crni. Trideset i šesti potez. Lovac s C7 na E5.

DRUGI: Negdje (tu), nekad (možda sad) događa se nešto o čemu nitko ništa ne zna. Sastaje se dvoje, troje, četvero... Zapravo, tko zna koliko njih, a svi na jednom mjestu. Na istom, ama baš istom mjestu, u isto vrijeme, a njih puno, puno... Toliko puno da ih se racionalnim putem ne može prebrojiti. Kad Veliki On ne bi mogao neke od njih eliminirati nastalo bi opće ludilo. Nekolicina je ipak dovoljno glasna te se uspije probiti na površinu unutar samoga sebe. Događa se razgovor. Razgovor za kojega samo oni znaju, iako je Veliki vjerojatno u tom istom trenutku okružen mnoštvom. On pokušava promatrati svijet onakvim kakav je i shvaća da ne zna ništa. Spoznaje svoje nerazumijevanje bilo čega o bilo čemu. U potpunosti je izgubljen. Osoba bez konstruktivnih misli i identiteta. Ništa je. Ništavilo ga okružuje. Nevažnost postaje njegovo ime. Kad bi u tom času nestao s lica zemlje, najvjerojatnije bi nedostajao samo jednoj jedinjoj osobi od svih ljudi na ovoj svijetu. Samo bi jedna jedina osoba shvatila da ga nema i da joj nedostaje. To, naravno ne znači da se on ne socijalizira. No, koliko je ljudi, od onih koje svakodnevno susrećemo uistinu svjesno naše egzistencije? Družimo se da bismo bili slušani. Prilikom razgovora između

dvije individue postoji li akt konverzacije? Ili se radi o pukom glasnom izricanju problema i sitnica, kako i ostalih slučajno pridošlih misli koje se izrode unutar svjesnoga razmišljanja? Što je sve to? Što je sve ovo?, pita se on cijeloga svoga života. Dobro, ne baš cijeloga, ali sigurno zadnjih šesnaest godina. Bio je nekoć siguran u se, međutim sada je sve to nestalo. Nepodnošljiv osjećaj. Volio bi da je dovoljno hrabar da okonča tu veliku mizeriju. Tu praznu hrpu kostiju i ispražnjenu dušu. No ne može. Ne može. Strah ga je. Da ga nije strah ovo bi bile zadnje njegove misli. Strah. Strah je postala jedina konstantnost u ovoj produženoj agoniji koja se naziva život. Oni koje voli svakodnevno ga razočaravaju. Želi živjeti, ali nije sposoban. Najteže je živjeti. Sam život je najveća prepreka. Ne može plakati. Želi. Živi i nastaviti će živjeti. Možda je hrabro podnositi sve što osjećaj, taj silni strah, tu ružnoću koja ga okružuje. Jedino što mu preostaje je pokušaj ignoriranja svih misli koje će mu uskratiti i zabraniti življenje, koje će ga odvući iz ove životne forme u neku drugu koju nitko živ ne može spoznati

Mir i tišina.**37. L c1-b2: Bijeli. Trideset i sedmi potez. Lovac s C1 na B2.**

JEDAN: Što je?
 DRUGI: Ništa.
 JEDAN: Nije istina. Pogledaj se! Izgledaš grozno, štoviše izgledaš gore nego ikada prije. Što je?
 DRUGI: Ništa.
 JEDAN: Molim?
 DRUGI: Ništa mi je!
 JEDAN: Kako molim?
 DRUGI: I ti misliš da bi meni mogao pomoći?!
 JEDAN: Ako mi ne objasniš, nikada ti neću moći pomoći.
 DRUGI: Apatetičan sam, ne diraj me.
 JEDAN: Zaista želiš biti sam.
 DRUGI: Ne, ne želim biti sam, ali želim da odeš. Nisam spreman trenutno razgovarati.
 JEDAN: Dobro. Idem, ali ne očekuj da ću se vratiti. Nakon što te napustim, nakon što ode jedini djetinji, zaigrani, nevini dio tvoga bića, što ćeš onda? Želiš li zaista biti osuđen na život bez sposobnosti imaginacije?

DRUGI: Doći će on!
 JEDAN: Tko?
 DRUGI: Glas gluposti. Onaj koji te uvjerava da ne znaš ništa. Da si glup i nedostojan života.
 JEDAN: Koliko te dugo već posjećuje?
 DRUGI: Predugo. Ne znam točno. Prišao mi je. Zato i želim da odeš! Tvoja prisutnost nema smisla!
 JEDAN: Ja sam onaj koji je tobom vladao prije kobne misli. Mene si nosio sa sobom u djetinjstvu. Mene, a ne njega.
 DRUGI: Tebe više nema. Ti si mrtav!
 JEDAN: Ma molim te lijepo, ne bulazni!
 DRUGI: Sama činjenica da razgovaramo svojevrsno je prekoračenje granica.
 JEDAN: Razgovor ti je potreban. Smiri se. Pomiri se sam sa sobom i nastavi živjeti. Stari moj, ovo nije normalno. Ništa od ovoga nije normalno.
 DRUGI: Prestani! Ostavi me na miru! Umukni! Ne mogu više to trpjeti! Ne mogu!
 JEDAN: Pitaš se: Zašto živjeti kad ćeš i tako umrijeti?
 DRUGI: Smrt. Vidiš, o tom neprekidno mislim.
 JEDAN: Igraj se. Maštaj. Maštati svatko može. Samo se pusti i prepusti. Prepusti se. Opusti se. Zaboravi grč.

37. ... L e5-d4 : Crni. Trideset i sedmi potez. Lovac s E5 na D4.

DRUGI: Najbolja stvar na svijetu je praviti se idiotom!
 JEDAN: Molim?
 DRUGI: Rekoh kako je najbolja stvar na svijetu praviti se idiotom.
 JEDAN: Opet se šališ?
 DRUGI: Ne, nipošto.
 JEDAN: Ustani!
 DRUGI: Ne mogu!
 JEDAN: Možeš.
 DRUGI: Ne, ne mogu. Moram ležati!
 JEDAN: Zašto ležiš?
 DRUGI: Ja sam nagazna mina.

Smijeh.

JEDAN: Čini ti se zabavnim?
 DRUGI: Ne. Nužnim.
 JEDAN: Želiš da ti vjerujem?
 DRUGI: Zar mi ne vjeruješ?

JEDAN: Kao što i sam znaš, takve izjave pojedinac obično govori kad žudi za pohvalom.

DRUGI: To ovdje nije slučaj.

JEDAN: Zar te to tvoje čudno ponašanje ne ugrožava kao individu u unutar sociološke strukture kojoj pripadaš?

DRUGI: Ugrožava.

JEDAN: Zašto se onda tako ponašaš?

DRUGI: Bojim se da ću se stopiti s masom.

JEDAN: Razuman je to strah.

DRUGI: 32 figure na 64 polja.

38. L b2-d4 x: Bijeli. Trideset i osmi potez. Pao je crni lovac! 15 figura ostaje u igri!

JEDAN: Padaju figure. Padaju pješaci, lovci, topovi, skakači... Situacija djeluje bezizlaznom. Bitka je naizgled završena. Da, točno, ta možda i jest. Nemojte se dati zavarati. Tabla će se samo okrenuti. Igra će krenuti ispočetka. Opet će se ginuti. Opet će se štititi kralja. Iza njega će doći novi kralj. Za njega će se ginuti. On će poginuti. Naslijedit će ga netko novi. Lanac će se nastaviti. Prvo si bijel, pa si crn, a igra, ona je uvijek ista. Pitanje je samo tko je na početku potegnulo prvi potez.

38. ... P c5-d4 x Trideset i osmi potez. Pao je bijeli lovac! 14 figura ostaje u igri!

DRUGI: Vratimo se na početak. Nismo krenuli. Zašto? Ne znam. Imali smo ideju. Sve je bilo spremno. Okupili smo i ljude. Uz to je bio i lijep proljetni dan. Iznimno ugodan. Savršenih dvadeset i pet stupnjeva. Tu i tamo koji oblačak na nebu. Onako poneka ovčica na plavom nebeskom platnu koja od šturoga platna čini idiličnu romansu. Sunce je obasjalo cijeli krajolik. U zraku se osjetio miris proljetnoga cvijeća. Tu i tamo bi zapuhao lagani vjetrovi i donio nalet mirisne oaze. Jutro smo proveli ispijajući čaj na terasi i uživajući u pogledu. Bio je to idealan dan. Gotovo savršen, ako je moguće imati savršeniji. Spremali smo se. Na nama je bila odgovorna zadaća. Pokrenuli smo stvar i sad je trebalo krenuti u izravnu borbu. No nije se dogodilo ništa. Sve je ostalo kako je i bilo. Objektivno gledajući, zbilja smo mogli. Ništa nas nije sprječavalo. Ništa osim one grozne mogućnosti da bismo nešto zbilja mogli promijeniti. Naša najveća želja postala je naš najveći strah. Pitanje

je što onda kad više nije onako kako je bilo? Što onda? Tada bi stvari trebale krenuti onako kako se nadaš i kako sanjaš. Ali ipak... Taj nesretni «ali ipak» smrt je svake poštene ideje. Možda bismo i sada mogli. Krenuti. Mogli bismo, ali ipak ne krećemo. Stojimo. Igramo šah.

39. T e2-e7: Bijeli. Top s E2 na E7. Trideset i deveti potez.

JEDAN: Znaš li o čemu smo govorili?

DRUGI: Da budem iskren, nemam pojma.

JEDAN: Nismo li imali neku ideju?

DRUGI: Jesmo.

JEDAN: U ratu je istina prva žrtva.

DRUGI: Tko je to rekao?

JEDAN: Pročitao sam to.

DRUGI: Kod koga?

JEDAN: Nekoga Grka.

DRUGI: Apsurdno.

39. ... P d4-d3 : Crni. Trideset i deveti potez. Pješak s D4 na D3.

JEDAN: Umoran sam.

DRUGI: Treba mi predah.

JEDAN: Razmišljam o juhi s rezancima.

DRUGI: Razmišljam o pečenom vepru.

JEDAN: Fuj.

DRUGI: Ne voliš veprovinu.

JEDAN: Divljač zaudara.

DRUGI: Ona je jedina čista i prirodna.

JEDAN: Ništa više nije neoskvrnuto.

DRUGI: Posustajem.

JEDAN: Polako odustajem.

DRUGI: Gubim se u monotoniji.

40. K f1-e1: Bijeli. Četrdeseti potez. Kralj s F1 na E1.

JEDAN: Gubim se u besmislu.

DRUGI: Status quo ne može vječno trajati.

JEDAN: Šećem u potrazi za spasom.

DRUGI: Spasa nema.

JEDAN: Netko nas mora zaustaviti.

DRUGI: I što će biti onda?

JEDAN: Ne znam.

DRUGI: Krećem!

40. ... T g8-c8 : Crni. Četrdeseti potez. Top s G8 na C8.

JEDAN: Igra je gotova.

DRUGI: Djeca su iščezla.

JEDAN: I, što ćemo sada?

41. K e1-d2: Bijeli. Četrdeset i prvi potez. Kralj s E1 na D2.

DRUGI: Odigrati još jednu partiju šaha.

41. ... T c8-c4 x : Crni. Četrdeset i prvi potez! Top s C8 na C4. Uzima. Pao je bijeli pješak! 13 figura ostaje u igri!

1/2-1/2 : Neriješeno.

Sat se zaustavlja.

Bojno bolje obavilo je crvenilo.

19 figura više nije u igri!

Pali su redom:

Crni Pješak,

Bijeli Pješak,

Crni Skakač,

Bijeli Pješak,

Crni Pješak,

Bijela Dama,

Crna Dama,

Crni Skakač,

Bijeli Top,

Bijeli Skakač,

Crni Top,

Crni Pješak.

Bijeli Pješak.

Crni Lovac,

Bijeli Lovac,

Crni Lovac,

Bijeli Lovac

i

Bijeli Pješak.

Sat ne otkucava!

I što sada?

Sedmero ih je preživjelo na crnoj strani.

Šestero je ostalo na bijeloj strani.

Premalo ih je.

Više ne mogu djelovati.

Igra se obustavlja.

Potpisuje se primirje.

Ova partija je gotova.

Na trenutak zavlada mir.

Trajat će dok se 32 figure ponovno ne postave.

16 s jedne i 16 s druge strane.

32 su početna polja za kretanje u osvajanje.

32 su prazna polja pred njima.

Ona će uskoro postati bojno polje.

Nitko nije donio konačnu pobjedu.

Dok postoji ploča po njoj će se igrati.

Figure su uzalud izgubljene!

Prvi i zadnji stradao je pješak!

Početak nove partije.

32 figure opet su u igri!

Sat ponovo otkucava.

MORICZOV TRG

NIKOLA TUTEK

PRVI ČIN

Prizor prvi

(Zaglušujuća buka velikoga grada. Rano prijepodne. Moriczov trg. Klupa stisnuta uz zelenu površinu koja okružuje spomenik Svetog Imre nedaleko od središta trga. Na klupi sjede tri zgubidana; Peti, Zsolti i Karcsi. Raspravljaju o pameti svijeta u sjeni brončanog svetca. Pored njih stoji nekoliko boca lošeg vina)

Karcsi: Gledaj, Zsolti, uvijek su najpametniji i najjači među ljudima završavali u ratovima, gubeći razum i živote po stratištima, dok su hromi, glupi, nesposobni i strašljivi ostajali kod kuće. Samo su ljudi s greškom bili pošteđeni vatre i smrti. Ti maloumnici stvarali su djecu, oni su nastavljali ljudsku vrstu.

Zsolti: *(kima glavom lijevo-desno)* Slažem se. Ali, bilo je puno heroja, istinskih velikana koji su preživjeli rat.

(Zsolti nagne vina iz flaše)

Karcsi: Bilo ih je. To su bili oni suludo sretni. A sretni su obično i priglupi.

Peti: Onda smo mi najpametniji na zemlji. *(Peti sjedi pognut prema naprijed, gleda u probušene vrhove svojih cipela)*

Karcsi: Možda ne na zemlji, ali na Moriczovom trgu sigurno!

(Sva trojica se glasno smiju)

Zsolti: No, što si želio reći svime time? *(kaže gledajući u svojim opijenim, krvavim očima u Karcsija)*

Karcsi: Želio sam reći da smo svi mi, cijeli ljudski rod, potomci maloumnika, bogalja, kukavica i izdajnika.

Zsolti: Jer najbolje smo ljude dali ubiti.

Karcsi: Točno tako. I tako bješe od početka svijeta.

Zsolti: Amen.

Peti: A ženske?

Karcsi: Što s njima?

LICA:

PETI, ZSOLTI, KARCSI – besprizornjaci
JOZSI, ATI – radnici
MAČKICA i HUBA – srednjovječni bračni par
GOSPOĐA i GOSPODIN ZSIBOI – stari bračni par
MLADIĆ (FERI) – prosjak s irokez frizurom
MARIKA, JULIKA – ciganske prodavačice
KATI – prostitutka
VIOLINIST
DJEVOJKA
BESKUĆNIK
TAMNOPUTI MLADIĆ
VOZAČ AUTA
DJELITELJ LETAKA
INDIJANSKI BEND
LJUDI U PLAVOM I BIJELOM
PROLAZNICI
ŠKOLARCI
GLAS

Peti: Pa ženske, one nisu umirale u ratovima. Pametne ženske imale su djecu, dakle nešto od pameti moralo se očuvati.

Karcsi: Ženske i pamet? Što ti je Peti? Popio si previše umjetnog vina?

Zsolti: Ženske i pamet...Ah, Peti! *(nasmije se i otpije još vina)*

(Peti slegne ramenima, ustane s klupice i šepajući pođe potražiti dobar opušak. Karcsi i Zsolti sjede u tišini. Upijaju sunčeve zrake. Peti uskoro pronalazi savršeno očuvan opušak, podiže ga sa zemlje i vraća se do klupice. Sjeda.)

Peti: A to kad kažeš da su svi ljudi potomci bogalja, maloumnika i čega sve ne, to se odnosi i na nas, Mađare?

Zsolti: Kurvinski život! Kakav majmun!

(Karcsi se ceri. Približava lice Petijevom i radi strašne grimase. Iznenada mu uzima opušak iz ruke.)

Karcsi: Daj to ovamo budalo! Ne zaslužuješ tu cigicu.

(Peti naglo ustaje. Njegovo inače purpurno lice sad je još crvenije)

Peti: Ma jebite se oba dvojica!

(Peti se okreće od njih i odšepa preko trga, preko zebre, iza stanice tramvaja 49. Pogledom pretražuje pločnik)

Prizor drugi

(Stanica tramvaja 49. Na klupici sjede dva čovjeka u prljavim radnim kombinezonima. Jozsi je naočito mladić. Ati je stari, umorni radnik. Puše i čekaju)

Ati: Jozsi, gdje si rođen?

(Jozsi širi ruke i oči, ispuhuje dim kao da će reći nešto vrlo važno)

Jozsi: Bogu iza nogu.

(Ati stiže koljena dlanovima. Gleda uokolo po cijelome trgu. Smiješi se.)

Ati: Koliko ljudi! Mladih, starih, pogledaj samo. Evo nam proljeća!

Jozsi: Hajdu-Bihar.

Ati: Molim?

Jozsi: Pitao si gdje sam rođen. Kažem: u pokrajini Hajdu-Bihar. Na istoku.

Ati: U kojem mjestu?

Jozsi: Zar je bitno?

(Ati slegne ramenima i napravi grimasu)

Ati: Poznao sam jednog tipa od tamo. Kakva muštra je taj bio! Pravi fićirić.

(Ati prekrži noge i ruke. Pogleda u Jozsija. Dugo netremice zuri u mladića)

Ati: Kada si rođen?

Jozsi: U ljeto. Ljeto tisućudevetstoosamdesetprve. Zašto?

Ati: Koliko dugo radiš u ljevaonici?

Jozsi: U ljevaonici? Zašto?

Ati: Tako, samo pitam.

(Jozsi sporo vadi kutiju cigareta iz džepa kombinezona. Pali novu cigaretu)

Jozsi: Bit će sigurno dvadeset godina.

(Ati prasne u smijeh. Dugo se smije i tapše Jozsija po leđima)

Ati: Dobro je Jozsi! Sve je u redu Jozsika!

(Ati se smije. Dolazi tramvaj)

Jozsi: Stari, evo nam tramvaja.

(Jozsi baca tek upaljenu cigaru i ustaje. Ustaje i Ati, držeći se za križa)

Ati: Kako boli! Kurvinsko vrijeme!

(Jozsi ne obraća pažnju. Otvaraju se vrata tramvaja. Odlaze. Hramljući pristiže Peti i pokupi Jozsijev opušak)

Peti: Kakva budala! Cijela cigica!

Prizor treći

(Tramvaj 49 stoji na stanici. U drugom vagonu, na drvenim sjedalima, sjedi srednjovječni bračni par, Huba i Mačkica. Mačkica gleda prema trgu i klupi gdje sjede Karcsi i Zsolti. Kima glavom s gnušanjem. Pogleda potom prema Jozsiju i Atiju koji upravo ulaze u tramvaj i sjedaju. Mačkica pohotno bulji u Jozsija)

Mačkica: Ne vrijedi biti siromašan u vlastitoj zemlji. Jer, ovo je tvoja zemlja, jebem ti, tvoja! Sve ovdje je tvoje! Pa zašto smo onda siromašni? Od kud toliko beskućnika?

Huba: Ne znam, Mačkice.

Mačkica: Ne vrijedi biti siromašan u vlastitoj zemlji. Jebem ti, ako čovjek već mora biti siromašan, onda je bolje biti siromašan u tuđini! To manje boli. Manje je sramno. Zar nije tako?

Huba: Valjda, Mačkice.

Mačkica: Trebali smo otići onda kad smo mogli. Ali ti nisi htio, majku ti!

Huba: Mačkice, pusti me na miru.

(Mačkica prekrži noge pokazujući listove Jozsiju. Jozsi bulji u Mačkicine noge)

Mačkica: Da si imao muda, bili bi otišli.

Huba: Mačkice, pusti me na miru.

Mačkica: Ali ti si rekao ne! Bolje da smo siromašni negdje drugdje nego u vlastitom domu! Ovo je nepodnošljivo, Huba, nepodnošljivo!

Huba: Mačkice, pusti me na miru.

Mačkica: Tko zna što bi bilo od nas da smo otišli. Tko zna, jebem ti.

(Mačkica zavodi Jozsija pogledom. Jozsi joj to dopušta. Sad se i Ati okreće prema Mačkici. Stari se smije. Tko zna)

Huba: Mačkice, pusti me na miru.

DRUGI ČIN

Prizor prvi

(Stari bračni par, gospođa i gospodin Zsiboi, šeću pored oronule rotonde u središtu trga. Okrugla zgrada, s polupanim prozorima i zapišanim zidovima, usmjerava njihovu šetnju u drhtavim krogovima. Gospodin Zsiboi oslanja se na štaku, a gospođa Zsiboi drži ga pod ruku. Prati ih pijani mladić. Kruže)

Gospodin Zsiboi: Draga, što si sinoć sanjala?

Gospođa Zsiboi: Ogromno drvo!

(Gospodin Zsiboi stane i raširi oči. Gleda netre-

mice u svoju ženu i pritom vadi rupčić iz džepa staroga, ali odlično očuvanog odijela)

Gospodin Zsiboi: Drvo? Drvo kažeš, najdraža?

Gospođa Zsiboi: Ogromno drvo s prekrasnim granama punim mladoga lišća.

(Prilazi im pijani mladić. Nosi uske traperice, vojničke čizme i irokez frizuru. Samoobnavljačka snaga populacije beskućnika. Užasno zaudara po alkoholu)

Mladić: Dobar dan, ljubim ruke gospođu.

Gospodin Zsiboi: Velike grane pune lišća, tako kažeš, najdraža.

Mladić: Dolazim iz siromašne obitelji, imam sedmoro braće i sestara, gladni smo, cijenjena gospodo.

Gospodin Zsiboi: Što kaže, najdraža?

(Mladić sada govori puno glasnije, gotovo se dere)

Mladić: Možda biste nam mogli pomoći s nekoliko forinti, molim vas, cijenjena gospodo.

(Mladić ispruži prazan dlan pred starčevo lice)

Gospodin Zsiboi: Što kaže, najdraža?

Mladić (promumlja): Kurvinski život! Gluh si?

Gospođa Zsiboi: Traži novce. Kaže da je gladan.

Gospodin Zsiboi: A koliko mi imamo?

(Gospođa Zsiboi vadi iz torbice mali kožni novčanik. Zvuk kovanica. Gospođa Zsiboi broji novce. Gospodin Zsiboi glasno ispuhuje nos)

Gospođa Zsiboi: Sto dvadeset, sto četrdeset...

Mladić (okreće očima): Kurvinski život!

Gospođa Zsiboi: Tristo pedeset i šest, tristo šezdeset i šest...

Gospodin Zsiboi: Teška su vremena, teška vremena. Osušilo se naše drvo, najdraža.

Mladić: Kakvo drvo?

(Mladić u nevjerici pogledava oko sebe. Spušta ispruženi dlan)

Gospođa Zsiboi: Četiristo dvadeset i devet. To je sve.

Gospodin Zsiboi: Osušilo se.

Mladić: Kurvinski život!

Gospođa Zsiboi: Dragi, što si ono rekao, koliko košta povrće za salatu?

(Mladić nestrpljivo skakuće u mjestu. Gleda oko sebe kao da bio htio pobjeći)

Gospodin Zsiboi: Salatu i, ne zaboravi, za juhu, najdraža.

Mladić: Puno vam hvala, cijenjena gospodo, ali zadržite novce. Već ću se ja nekako snaći. Puno hvala!

(Mladić brzim koracima nestaje niz Moriczov trg. Vrti glavom u nevjerici. Gospođa Zsiboi slegne ra-

menima. Bila je spremna dati mu dvadeset forinti)

Gospodin Zsiboi: Drvo s prekrasnim granama punim mladoga lišća, to si rekla najdraža?

Gospođa Zsiboi: Tako je dragi. Sanjala sam prekrasno drvo.

Gospodin Zsiboi: Bilo je prekrasno, bilo je.

Gospođa Zsiboi: Što bi taj san mogao značiti?

Gospodin Zsiboi: Što kažeš, najdraža?

Gospođa Zsiboi: Pitam se što bi moj san mogao značiti.

Gospodin Zsiboi: Oh, puno toga, najdraža, puno toga.

Prizor drugi

(Ulaz u trgovinu XPAR. Na ulazu dvije Ciganke, mlada, Marika i starija, Julika, prodaju slatkiše kojima je istekao rok trajanja, prezrelo voće i povrće, te usahlo cvijeće. Oglašavaju svoju robu glasno se derući. Razmaci između njihovih riječi neobično su pravilni, a intonacija uvijek savršeno ista. Zapravo pjevaju klonirane pjesme. Čuje ih se po čitavom trgu)

Marika: Dvije rotkvice sto forinti!

Julika: Tri čokolade sto forinti!

(Prilazi im beskućnik i netremice bulji u Mariku)

Marika: Dvije rotkvice sto forinti!

Julika: Tri čokolade sto forinti!

(Beskućnik i dalje bulji u Mariku. Julika odlučuje reagirati)

Julika: No, što je gadžo, što gledaš?

(Beskućnik joj se naceri u lice)

Marika: Makni se, rastjeruješ mušterije!

Julika: Tri čokolade sto forinti! Čuješ što ti kaže, gadžo? Makni se!

(Beskućnik ne odustaje. Uspijeva iza zlog pogleda sakriti svoj jad. Krasan osjećaj! Gleda Ciganke i potiho se ceri)

Marika: Dvije rotkvice sto forinti!

Julika: E, sad je dosta!

(Julika uzima štap koji stoji naslonjen na zid zgrade. Štapom zaprijeti beskućniku, ali ovaj ne reagira. Stoji i smije se. Bulji im u lica)

Marika: Bježi više! Dobit ćeš štapom!

Julika: Tri čokolade sto forinti!

(Beskućnik kima glavom, ceri se i napokon odlazi)

Julika: Kurvinsku ti mater!

Marika: Dvije rotkvice sto forinti!

(Marika prilazi braćni par Zsiboi. Treba im rotkvica za salatu)

Gospođa Zsiboi: Može jedna rotkvica za pedeset? Treba nam samo jedna.

Marika: Dvije rotkvice sto forinti. Sto forinti. Dvije rotkvice.

(Gospođa Zsiboi vadi novčanik, plaća i uzima rotkvice)

Gospodin Zsiboi: Možda znači život. Život, najdraža. Iako je kasno.

Julika: Tri čokolade sto forinti!

(Julika nudi čokolade braćnom paru, ali oni odlaze bez riječi. Sada Julika gleda Mariku očima punim zavisti)

Marika: Dvije rotkvice sto forinti!

Julika: Tri čokolade sto forinti!

(Julika i dalje gleda Mariku ispod oka. Njena se pjesma pretvara u ljutito jecanje. Marika hini da ne čuje i ne vidi)

Marika: Dvije rotkvice sto forinti!

Julika: Tri čokolade sto forinti!

(Odnegud dotrči Tamnopusi mladić)

Tamnopusi mladić: Dolaze žandari!

Julika: Kurvinsku mater!

(Julika brzo provuče štap kroz vrh kutije pune čokolade. Podigne kutiju s poda i stade trčati niz trg prema uličicama. Marika baci rotkvice u torbu s povrćem i potrči za Julikom. Netom nakon toga stižu dva policajca u plavim odijelima. Jedan od njih govori preko radio veze. Beskućnik sve to promatra sa sigurne udaljenosti i zadovoljno se smije. Potom ulazi u pothodnik)

Prizor treći

(Violinist ulazi u pothodnik ispod Moriczovog trga. Osam beskućnika i tri psa spavaju jedan uz drugoga na dronjcima rasprostrtim na podu pothodnika)

Beskućnik: Pomozite s nekoliko forinti, cijenjeni gospodine!

Violinist: Dao bih vam da imam. Ali nemam. (Violinist slegne ramenima i počne se uspinjati stepenicama na suprotnoj strani trga. Na vrhu stepenica presretne ga djelatelj letaka)

Djelatelj letaka: Izvolite!

Violinist: Hvala!

(Violinist hoda prema kipu Zsigmonda Moricza, koji se čini toliko manjim od žutog slova M u neonskoj reklamni McDonaldsa, odmah preko puta ulice. Čita reklamni letak)

Glas: Potpuna rasprodaja zbog zatvaranja trgovine! Svjetski poznati talijanski proizvođači muških i ženskih cipela! Kožni i sportski modeli! Zadržani put smo otvoreni, od 9 do 20 sati! Popust od

92%! Sve cipele po cijeni od 1.999 forinti! Svaki treći par cipela besplatano!

(Violonist se zaustavlja ispred Moriczova kipa i vadi violinu iz futrole. Gleda prema dvjema Cigankama koje se upravo vraćaju poslu na uglu nakon što je prošla plava opasnost)

Marika: Dvije rotkvice sto forinti!

Julika: (pomalo zadihano) Tri čokolade sto forinti!

(Violonist čučne i pažljivo odloži otvorenu futrolu violine na tlo. U futrolu je nekoliko kovanica i snop papirića. On zatakne reklamni letak za rasprodaju cipela u plitki džep košulje. Potom se uspravlja, stavlja violinu na rame i počinje svirati)

Zsolti (čuje ga se preko cijelog trga): Hej, Karcsi, gdje je onaj majmun?

Karcsi: Tko? Peti? Pojma nemam!

(Violonist svira. Pored njega prolaze školarci i smiju se. Usta su im puna hamburgera. Prolaze kola hitne pomoći s glasnom sirenom. Dolazi beskućnik. Neko vrijeme bulji u Violinistu, a onda odlazi u pothodnik. Prolazi Peti pognute glave. On traži opuške. Violinist neumorno svira)

Julika: Tri čokolade sto forinti!

(Pored Violiniste potrči Tamnopusi mladić. Na lijepom plavom Dunavu. Prilazi Djevojka. Ona promatra Violinistu ne prikrivajući zanimanje za njegovu tjelesnost. Violinist je proučava preko vrata violine. Promuklo zvono tramvaja. Violinist prestane svirati, spusti glazbalo i pozdravi Djevojku. Ona se nasmiješi, spusti pogled i zaustavi ga na reklamnom letku koji viri iz džepa violinistove košulje)

Djevojka: Ta rasprodaja cipela traje već pet godina!

Violinist: Znam.

(Nasmiješe se. Tišina)

Violinist: Svejedno, bilo bi nepristojno ne uzeti letak kad ti ga već nude.

(Djevojka slegne ramenima)

Violinist: Iako ti taj isti letak nude petstopepetipet puta svaki dan u zadnjih pet godina, svejedno bi bilo nepristojno odbiti ga.

(Djevojka sada mijenja izraz lica iz zainteresiranosti u oprez. Violinist se saginje i uzima jedan od papirić iz snopa u violinskoj futrolu. Potom ga daje Djevojci)

Violinist: Izvoli.

Djevojka: Hvala.

(Ona nesprenno vadi pedeset forinti iz džepa, ubacuje kovanicu u violinu futrolu i brzo ne-

staje niz trg. Violinist gleda za njom nasmiješen. Nastavlja svirati)

Zsolti: Peti! Peti! Dolazi ovamo, smrdljiva životinjo! (Kad je došla na sigurnu udaljenost, Djevojka stane čitati papirić koji joj je dao Violinist)

Glas: Zovem se Šandor, 28 mi je godina. Obrazovan sam, kulturan, prijatan i načitan mladić, glazbenik po struci i po Božjoj predodređenosti. Izuzetno sam komunikativan, ali nenametljiv. Tražim ugodnu žensku osobu za razgovor i druženje. Polja moga interesa jesu:

1. glazba
  2. kultura i književnost
  3. povijest, nacionalna i svjetska
  4. kazalište, film
  5. slikarstvo
  6. dakle, općenito umjetnost
  7. u obzir dolaze kulturne i obrazovane djevojke i žene od 15 do 65 godina starosti.
- Moj broj telefona...

(Djevojka s gađenjem zgužva papirić i baci ga u koš za smeće. Moriczov trg joj se čini većim no ikada, a ona je grozno usamljena. Žuri prema ulici Bele Bartoka. Protutnji pored bračnog para Zsiboi)

Gospodin Zsiboi: Lijepo je kada netko pamti svoje snove, najdraža.

TREĆI ČIN

Prizor prvi

(Kasno poslijepodne na Moriczovom trgu. Karcsi, Zsolti i Peti sjede na istoj klupi kao i ujutro. Pored njih nekoliko otvorenih boca vina. Peti puši. S druge strane trga čuje se violina. Peti pokazuje prstom prema Violinisti i obraća se Karcsiju.)

Peti: Vidiš onoga što tamo cijeli dan gudi? Vidiš li?

Karcsi: Vidim. Što s njim?

Peti: I on je potomak glupana?

Karcsi: Jest, pa što?

Peti: Pa kad si vidio glupana koji može tako svirati violinu?

(Karcsi se obraća Zsoltiju)

Karcsi: Drži me, molim te, drži me da ga ne raspalim po njušci!

Zsolti: Pusti budalu, Karcsi, vrag ga odnio!

(Karcsi se uhvati za glavu kao da trpi bol. Potom se obraća Petiju)

Karcsi: A ti, Peti, kada si vidio svirača koji siječe mačem glave, koji junački juriša u vatru i boj?

Pa nisu naši preci slali violiniste da brane Svetu mađarsku krunu!

Zsolti (Petiju): Kužiš sada? Lijepo ti čovjek govori!

(Karcsi gleda Petija ispod oka. Peti ustaje s klupice, pali opušak, udiše dugi dim. Čini sve to naglašujući važnosti svakog pokreta)

Peti: Dakle, dragi Karcsi, svirači nisu umirali u ratovima.

Zsolti: Naravno da nisu!

(Karcsi poprati Zsoltijevu ishitrenost mrkim pogledom)

Peti: Prema tome, mi, ljudi, mi nismo samo potomci maloumnika, bogalja, kukavica i izdajnika, nego smo isto tako i potomci svirača.

Karcsi: Kakve to veze ima s bilo čim?

Peti: Ima veze, i te kakve veze. Molim lijepo, jasno definiraj svoje stavove! Ništa od ovolike važnosti ne bi smjelo ostajati nedorečeno! Dakle, jesmo li mi ili nismo potomci maloumnika, bogalja, kukavica, izdajnika i svirača?

Karcsi: Kurvinskog ti Boga!

Peti: No, jesmo li ili nismo?

(Karcsi kipi od bijesa. Drži se rukama za klupicu i nervozno se tresse. Naginje se prema Zsoltiju i šapće)

Karcsi: Drži me, brate, ubit ću ga! Kunem se, ubit ću ga!

Zsolti: Pusti! Nije vrijedan toga, taj maloumnik.

Karcsi (Petiju): Odlazi! I ne približavaj se više ovoj klupi! Ne zaslužuješ sjediti s pametnim ljudima, kurvinsku ti mater!

(Peti povlači duge dimove, ceri se samozadovoljno i odlazi od klupe prema središtu trga. U središtu trga stoji četveročlani indijanski bend iz Južne Amerike, baš kao i svakog dana. Pripremaju se nastaviti nastup nakon kraće stanke. Peti im se približava i promatra pripreme. Indijanci počinju sa svirkom. Peti puši i pažljivo sluša. Muzika postaje vrlo glasna. Na drugom kraju trga Violinist odustaje od sviranja. Sprema svoju violinu u futrolu. Odlazi. Peti veselo poskakuje, koliko šepavac može, u ritmu indijanske muzike. Potom učini jedan krug pognute glave po čitavom trgu. Kad je skupio nekoliko opušaka vraća se do klupe gdje sjede Karcsi i Zsolti. Nudi im opuške. Ovi prihvaćaju. Peti sjeda do njih na klupu. Puše)

Zsolti: Kurvinski život! Dođu odnekud ovi Cigani s perima u kosi i stvaraju buku, a naš mađarski violin-umjetnik mora se pokupiti i otići! I to se događa usred Budima, boga ti!

(Zsolti gleda prema Karcsiju i Petiju očekujući nji-

hovu reakciju. Ova dvojica kao da ne čuju. Otpuhuju crne dimove)

Zsolti: To je naš najveći problem-nismo dovoljno glasni! Ne čujemo se usred svog tog stranog sranja. Umjesto da ih nadglasamo, mi se povlačimo. Tužno je to, ozbiljno vam kažem, braćo.

(Karcsi i Peti i dalje šute. Tišina traje dugo. Napokon progovara Karcsi)

Karcsi: Slušaj, Zsolti, zar ti nisi porijeklom Austrijanac ili nešto slično? Kako se prezivaš?

Zsolti: Moraviczky.

Karcsi: Kakvo je to govnersko prezime?

Zsolti (upire prstom prema Petiju): Pa on je Ciganin! Crni Ciganin!

(Peti sjedi s smiješkom na licu. Okreće se prema Karcsiju sa sjajem u očima)

Peti: Sada se definitivno možemo složiti u tvrdnji kako smo svi mi, i ovi Indijanci i onaj violinist, potomci maloumnika, bogalja, kukavica, izdajnika, ali i svirača! Nije li tako, Karcsi?

Prizor drugi

(Kati, kojoj je točno osamnaest godina i tri dana, dolazi na stanicu tramvaja broj 6, preko puta svečevog spomenika. Mora na posao, preko, u Peštu. Obučena ja kao što i priliči uspješnoj mladoj prostitutki. Usprkos neispavanosti i rasječenoj usnici, Kati izgleda vrlo privlačno. Ona je princeza Morczovog trga. Prolazi joj pijani mladić s irokez frizurom)

Mladić: Znači tako.

Kati: Što je? Što hoćeš? Odi u materinu, glupane!

Mladić: Znači tako.

Kati: Tako, da, tako! Što hoćeš od mene? Reci mi što želiš, a ja ću tebi reći cijenu.

Mladić: Do toga smo došli, Kati? Reci mi cijenu! Reci mi cijenu svega!

Kati: Zašto još uvijek pamtiš moje ime, pijanico? Ja se tvoga imena ne sjećam.

(Mladić stoji i odmjerava Katino tijelo od glave do pete. Kati nervozno poseže u svoju svjetlucavu torbicu i vadi novčanik)

Kati: Evo! Evo ti pare. Uzmi i nestani!

(Mladić pohlepno gleda u tisuću forinti zgužvanih među Katinim prstima. Njeni dugi ružičasti nokti i prekrasna plavkasto-siva novčanica! Mladić oklijeva, tresse se. Potom brzo zgrabi novčanicu i nestaje niz ulicu. Kati ostaje sama. Stavlja slušalice u uši i čeka tramvaj)

Karcsi: Vidi onu kurvicu Kati!

(Karcsi pokazuje prema Kati na drugoj strani ceste)

Karcsi: Da imam dvadeset somova, ne bih razmišljao ni trenutka!

Zsolti: Kati? Zar već? Koliko je sati? Šest? Tako rano u Peštu?

Peti: Posao sigurno cvijeta.

Karcsi: Da imam dvadeset somova!

(Na drugoj strani trga Marika upire prstom prema Kati, čija se pojava iz daljine doimlje poput crne točke u ružičastim mrežastim čarapama)

Marika: Dvije rotkvice sto forinti! (potom posve tiho)Vidi onu kurvetinu.

Julika: Tri čokolade sto forinti!

(Julika netremice gleda prema drugoj strani trga)

Julika: Ta ne mora na sav glas oglašavati svoju robu! Ta zaradi dvadeset somova jednim treptajem oka!

Marika: Možda. Ali ipak se ne bih nikada mije njala s njom.

Julika: Vraga ne bi! Da imaš takvo tijelo... Tri čokolade sto forinti!

Marika: Nikada!

Julika: A ja sam već stara. I bog mi nije dao nikakav talent.

Marika: Dvije rotkvice sto forinti!

(Na stanici tramvaja 6 zaustavlja se auto, točno pred Kati. Vozač je poziva da pride)

Kati: Moram na posao.

Koliko?

Možda pola sata.

Da, tu na trgu. Iza ugla.

(Kati neće propustiti dobru zaradu još prije početka radnog vremena. Šefu će javiti da kasni zbog gužve u prometu. Ona ulazi u auto. Auto kruži Moriczovim trgom. Na jednom pješačkom prijelazu auto umalo pregazi bračni par Zsiboi. Kati protura glavu kroz prozor auta)

Kati: Što vam je, budale stare, zar ne vidite crveno svjetlo?

Gopodin Zsiboi: Nije li to bila Kati, najdraža?

Gospoda Zsiboi: Ne znam. Znaš da slabo vidim, najdraži.

Prizor treći

(Tramvaj 49 približava se Moriczovom trgu. Na prvom sjedalu u prvom vagonu sjede Jozsi i Ati. Vraćaju se s posla. Odmah iza njih sjede Huba i Mačkica. Vraćaju se iz centra grada s plastičnom vrećicom na kojoj je otisnut logo nekog lanca supermarketa. Mačkica sjedi licem okrenuta prema Jozsiju. Zavodi ga. Oblizuje usnice)

Ati: Sine, ne gledaj je tako, bit će svega!

SAMAC: Vidiš što ja mogu? Ha? Tužan sam, ve-seo sam! Veseo, tužan!

SAMAC se smije.

SAMAC: Dosta smo se igrali. I ti si sigurno umoran. Pa, prijatelju, hvala za predivne trenutke. Sad ću te ja osloboditi i pustiti da odeš svojim putem. Ne boj se.

SAMAC ustaje i dolazi s KOMAROM do prozora. Skraćuje KOMAREVU uzicu do kraja, dok ne do-takne duge, meke nožice.

SAMAC: Evo, sad ćemo ti otpustiti omču. A do-bro nam je bilo zar ne?

Pokušava odvezati omču, ali ne uspijeva. Omča je prečvrsta, a KOMAREVA noga previše delikat-na. SAMAC ustaje iz sofe, trči u kuhinju. Ubrzo se vraća sa škarama.

SAMAC: Sad ćemo mi to odrezati ako već ne možemo odvezati.

SAMAC odreže konac tik do KOMAREVE noge. Međutim, omča je preteška za KOMARA i on u letu zanosu u lijevu stranu. SAMAC promatra KOMARA koji kao pijan leti ispred njegova lica. SAMAC nježno zarobi KOMARA među dlanovi-ma. Otkine KOMARU nogu zajedno s omčom. SAMČEVO lice se u hipu iz osmijeha pretvori u grimasu boli, potresenosti i krivnje. KOMAR bježi iz njegovih prstiju prema središtu sobe.

KOMAR:

SAMAC: Nisam htio. Bože, nisam htio!

KOMAR:

SAMAC sumanuto trči u krugovima kroz sobu, baš kao muha uhvaćena u staklenku.

SAMAC: Nisam htio, nisam htio!

KOMAR:

SAMAC: Stani.

KOMAR se zaustavlja na zidu. On možda niti ne primjećuje da više nema nogu. SAMAC približava lice KOMAROVOM tijelu. Promatra.

SAMAC: Jedan, dva, tri, četiri, pet. Pet nogu.

(SAD JE KOMAR SAKAT.)

SAMAC: Ja sam to učinio.

SAMAC promatra KOMAREVO tijelo i nervozno trese dlanove.

SAMAC: Dvije noge na jednoj, tri na drugoj stra-ni! A bio si tako lijep. Savršen. Kako ćeš sada?

SAMAC tuli i zavija. Trese se na mjestu pored zida na kojem sjedi KOMAR. Odjednom glasno pljasne dlanom o zid. Pogleda u svoj dlan. KO-MAREVO mrtvo tijelo. Lice mu je preneraženo i preznojeno krupnim kapima. Samčev egoizam kriv je za sve.

(KOMAR JE SADA NA BOLJEM MJESTU.)

SAMAC odlazi u kuhinju s KOMAREVIM truplom na dlanu. On otvara vrata i izlazi iz kuhinje na balkon. Polako pruža ruku preko ograde i ispušta KOMAREVO tijelo u ambis ulice. Gleda prema dolje kamo je nestalo tijelo prijatelja. Ne oklijeva dugo. Uspinje se na zidanu ogradu balkona. Zamišlja da oko noge ima omču i da mu se zapravo ništa ružno ne može dogoditi.

EPILOG

MUŽ: Gospodine? Gospodine! Čekajte!

ŽENA dolazi na balkon. Pojavljuje se iza MUŽEV-LJEVIH leđa s razmazanom šminkom oko očiju.

ŽENA: S kim ti pričaš? Definitivno si prolupao?

MUŽ na nju ne obraća pažnju. Nagnuo se tijelom preko ograde i gleda čovjeka koji se priprema ba-citi s balkona susjedne zgrade. I ŽENA primijeti suicidnog čovjeka kojega u polutami izdaje bje-ljna gaća.

ŽENA: Zaustavi ga! Učini nešto!

ŽENA lupa MUŽA po leđima, ranije izudaranim lancem. Histerizira.

MUŽ: Gospodine, saslušajte me, molim vas! Molim vas! Pogledajte u mene!

SAMAC pogleda kratko prema MUŽU. Potom skoči. Tupi udarac u lim i zavijanje autoalarma. SAMAC nije mrtav, živ je i polomljen, ispružen na krovu parkirano automobila.

ŽENA: Naš auto! Naš novi auto, jebo te!

MUŽ: Nije mu ništa.

ŽENA: Ti idiote! Kretenu!

ŽENA histerično plače i lupa MUŽEVljeva prsa svojim nespretno stisnutim šakama.

MUŽ: Telefon je u sobi, zar ne?

Nema odgovora. ŽENA neutješno plače. MUŽ kimne glavom i pođe s balkona natrag u sobu.

Pritom navuče zavjese preko otvorenih staklenih vrata da bi spriječio ulazak letećih insekata.

Muk.

Rijeka, 17. 5. 2005.kkakkakaiaiaioaoka

ISTRANIN JOSIP VOLTIĆ – HRVATSKI JEZIKOSLOVAC

ANTE SEKULIĆ

1.

U pozamašnoj Enciklopediji Leksikografskog zavoda (knjiga 7; Zagreb, 1964) nalazi se zabi-lježeno o Josipu Voltiću nekoliko podataka:

«Voltigi (Voltić) Josip, leksikograf – (Tinjan, 1750 – Beč, 1825). Ne dovršivši studij filozofije i prava, živio kao privatni učitelj u Beču. Prista-ša Jozefinizma, autor slobodoumnih Lettere viennesi. Izdao trojezični rječnik Ričoslovník iliričkoga, italijanskoga i nimačkoga jezika (Beč, 1803). Osnovu rječnika tvori ikavska čakavština, ali ima i nešto štokavskih i kajkavskih oblika. Kao uvjereni 'ilirac' V. je propagirao ideju ilirskog tj. za sve Slavene zajedničkog jezika.» (str. 690)

Mala bilješka u reprezentativnom djelu upu-ćuje nas da provjerimo i dopunimo podatke o Josipu Voltiću, našem Istraninu, hrvatskom jezikoslovcu. Ime Josipa Voltića nije, dakle, zaboravljeno. Nekoliko je naših ljudi nastojalo sačuvati njegovu uspomenu potomstvu. Cjelo-vite i potpune studije o Josipu Voltiću još uvijek nema, premda je o njemu skupljeno dosta građe za širu obradu. Nisu, doduše, još uvijek rasvijetljene neke pojedinosti. I ovaj rad je drugi moj prilog analizi života i rada Josipa Voltića (prvi rad je objavljen pod naslovom: Voltićev Ričoslovník; Subotica, 1953)¹.

*

Ovoga ljeta teče već 167. godina otkako je tiskan njegov «Ričoslovník». Zato želimo prouči-ti ovo vrijedno djelo o kome govore uglavnom svi naši ljudi koji su pisali o životu i radu Josipa Voltića. Treba priznati da je u prikazima više štovanja Voltićeve uspomene nego stručne ocjene. To je donekle razumljivo: Voltić je sva-kako zaslužio da njegov rad i njega poštujemo.

1 Iz neobjavljenog rukopisa Ante Sekulić, *Jezikoslovne rasprave*, knjiga 3.

Premda mnoge pojedinosti iz Voltićeva života nisu osvijetljene, nećemo se ovdje ni upuštati u raspravu o njima. Istranin Josip Voltić je rođen u Tinjanu, 27. siječnja 1750. godine², među prvima spominje ga PETAR STANKOVIĆ, tako-đer Istranin, a piše o njemu: «Koliko mi znamo, rodio se u Tinjanu, a prezime mu bijaše Voltić, koje je promijenio u Voltiggi ...»³ Živio je Voltić dugo, jer iz novina doznajemo da je umro 21. rujna 1825.godine⁴. U svojoj radnji već je I. MILČETIĆ upozorio da u času smrti Voltić nije imao 68 godina, kako se to u spomenutom bečkom listu spominje, već 75. godina⁵.

O Voltićevu životu pisalo se gotovo u svakoj raspravi. Neki su obradili njegovo školovanje u Gorici⁶, Zagrebu⁷, Beču. Isticalo se često da je bio obrazovan čovjek i da je imao široka poznanstva. Tako MILČETIĆ piše: «Voltić je imao, čini se, širokih poznanstva. Općaše sa gdje kojim uglednim Slovenima izvan naše monarhije. Iz Kopitarova pisma, što ga pisa 19. veljače god. 1812. Županu u Ljubljani, doznaje-mo da je dopisivao s Rusom Novosilcovim, koji se je tada obratio na Kopitara, ostavivši Voltića. Mislimo, ako pravo shvaćamo jedno mjesto u listu Kopitarevu od 13. svibnja god. 1811, da je općio i s uglednom mađarskom obitelji grofova Széchényi-a⁸. Spominje se njegovo drugova-

2 Iv. Milčetić: Josip Voltić: Spomen cvijeće Zagreb, 1900., 405.

3 P. Stankovich: Biografia degli uomini distinti dell'Istria; Trieste, 1829. svez. 11., 411.

4 Wiener Zeitung, br. 219. Od 26. rujna 1825., 926.

5 I. Milčetić: Josip Voltić, Spomen cvijeće, 407.

6 Mirko Breyer: Istranin J. Voltić, Jadranski kalendar za god. 1937., 52.

7 Nik. Žic: Zagrebačko školovanje Josipa Voltića, Nast. Vijesnik god. 1932-33, 149-152.

8 I. Milčetić: J. Voltić, Spomen cvijeće, 407.

nje, odnosno dopisivanje s F. APPENDINIJE⁹

Sve to, dakle, predstavlja zanimljivu građu za rasprave, ali nas u našem slučaju udaljuje od napisane. Pa koliko bismo god željeli produbiti njegovo slobodoumlje¹⁰, koje ističe BREYER, i htjeli makar djelomično pregledati što je sve isticano u bilješkama o Voltiću od STANKOVIĆA, ŠAFARIKA, LjUBIĆA pa do VJ. BRATULIĆA¹¹, njegov rječnik je središnje pitanje ovoga rada.

Ocjenjujući Voltićev «Ričoslovník», DOBROVSKY je uz svoja zapažanja zaključio: «Hätte Voltigggi auch gar nicht mehr geleistet, als dass er den Mikalia durch cine bequemere Orthographie lesbarer machte und das Deutsche hinzusetze, so würde er schom Dank verdienen»¹². Ovo priznanje svakako Voltiću pripada.

IVAN MILČETIĆ je listajući «Ričoslovník» ponekad iznenađen i oduševljen: «Odakle Voltiću rođenu u italijanskoj zemlji i odgojenu u tuđem duhu, onolika ljubav k hrvatskom narodu i jeziku? Je li možda i on proveo koju godinu u škola u Hrvatskoj svog užeg zemljaka, slavnog biskupa Dobrile?» Dakako MILČETIĆ će ipak u ocjenjivanju toga djela sačuvati razboritost. Mislimo da je njegova rasprava i najzrelija, pa ćemo joj se stoga još navraćati.

U STANOJEVIĆEVOJ «Enciklopediji» B. Vodnik je o Voltiću i njegovu radu između ostalog napisao: «Njegov Ričoslovník imao je praktični cilj, kao udžbenik srpskohrvatskog jezika za Nijemce i Talijane. Ipak, Voltić je u Beču upoznao sav tadašnji rad oko mlade slavistike i nove tekovine nauke primijenio je u svome djelu. U Ričoslovníku je prihvatio najbolji, tzv. slavonski, pravopis, pa ga je dotjerivao, prema principu da u latinici i u ćirilici svaki glas treba da ima samo jedan znak; njegova rasprava o ortografiji, štampan u Ričoslovníku, sigurno je uticala i na Vuka Karadžića». Ova VODNIKOVA ocjena Voltićeva rječnika treba niz objašnjenja i ispravaka. Moglo bi se početi sa

9 M. Breyer: Istranin Josip Voltić, Jadranski kalendar, 59. 10 Ondje

11 Vj. Bratulić: Josip Voltić, Riječka revija, 1952 br. 4. (od 215., dalje).

12 Slovanka, 1 str. 224-226.

onim «srpsko-hrvatskim jezikom». Nas međutim iznenađuje tvrdnja da bi VUK KARADŽIĆ u svome radu oko stvaranja srpskog književnog jezika crpio svoje znanje iz Voltićeva rječnika.

Ne znamo VODNIKOVI namjeru, ali nam se čini da oslanjanje na Voltićev «Ričoslovník» nije osobita preporuka za VUKA.

Nedavno je o Ričoslovníku, pozivajući se na VLADOJA DUKATA, pisao VJEKOSLAV BRATULIĆ: «Voltić je osim toga znatno obogatio hrvatsku jezičnu građu sakupljenu u detaljnijim rječnicima. Prema analizi V. Dukata, njegov 'Ričoslovník' je sastavljen i od riječi, koje je on prvi donio ...»¹³ Ovdje smo prekinuli navode jer stilizacija misli Bratulićeve nikako nije jasna.

Sva ova mišljenja slažu se u jednom: da je Voltić sastavio i tiskao svoj «Ričoslovník» za praktičnu upotrebu; da je poznao i volio hrvatski jezik i da njegovo djelo može biti priručnom knjigom i – uzorom. Dakle: «Iz svih tih razloga treba da ima i dostojno mjesto u djelima u kojima se obrađuje naša kulturna prošlost».

Želimo zato pokazati kako je i koliko Voltić uspio u svome «Ričoslovníku». Polazimo od jednostavno utvrđene činjenice: «Na početku XIX v. izišao je rječnik Istranina Jose Voltiggija 'Ričoslovník ilirskoga, italijanskoga i njemačkog jezika', Beč 1803. I Voltiggijev rječnik ima srijeda slovnice». Tako bilježe BLAŽ JURIŠIĆ.¹⁴

2.

Voltićev «Ričoslovník» pruža već na prvim stranicama nekoliko zanimljivih pojedinosti. Počet ćemo od naslovne stranice. Na njoj čitamo: «Jos. Voltiggij's illirisch-italienisch und deutsches Wörterbuch und Grammatik», a na slijedećem listu je tiskano: «Ricoslovník (Vocabolario, Wörterbuch) ilirskoga, italijanskoga i Nimacskoga jezika s jednom pridostavljenom gramatikom ili pismenstvom: sve ovo sabrano i sloxeno od Jose Voltiggija Istranina. U Becsu (Wienna). U pritisctenici Kurtzbecka. I na prodaj ima se kod Rudolpha Sommer». Format

13 Vj. Bratulić, op. cit. 218.

14 Blaž Jurišić: Nacrt hrvatske slovnice I, Zagreb, 1944., 27.

22x15, (osmina). Na pojedinim primjercima je označena godina tiskanja, dok na drugim nije. Međutim, nije teško utvrditi godinu jer je iza latinskog predgovora točno napisano: «Scribeam Vienna ad Istrum mense octobri 1802». Na početku «Ričoslovníka» ima tri nepaginirana predgovora: talijanski (1 list – 2 stranice), njemački (1 list – 2 stranice) i latinski (11 listova – 22 stranice). Iza prvih predgovora slijedi: «Pronunzia delle lettere alfabetiche» na 5 stranica (usporedo njemački), pa zatim hrvatska slovnica, pisana talijanski i njemački (I – LIX str.) te napokon rječnik od 1.600 stranica. Zadnja riječ mu je: Zvracslijiv, va, vo – curabile, sanable – heilbar.

Ovom opisu pristaju neka pitanja, odnosno primjedbe. Razabiremo da je Voltić naslovnu stranicu tiskao na njemačkom jeziku. Dakle: ni talijanski, ni hrvatski, ni latinski. Zašto? Možda zato što je «Ričoslovník» tiskan u Beču, pa je zbog ugleda njemačkog jezika i trgovačkih obzira nakladnika trebalo tako biti. Može se objašnjavati običajem vremena. Svakako je zanimljivo, a napose kada se raspravlja o nacionalnoj svijesti ovoga istarskog kulturnog radnika.

Dodajmo ovome da je slijedeća stranica, odnosno list, jedina tiskana na hrvatskom (Voltić bi rekao: ilirskom!) jeziku. A mi bismo danas svakako željeli nešto više pročitati u tom djelu što bi bilo pisano jezikom Voltićevih i naših djedova.

U talijanskom i njemačkom predgovoru ističe Voltić: «Scrissi distesamente la prefazione in latino per essere inteso dagli scienziati d'ogni nazione». Dakle, da ga razumiju učenjaci svih naroda. Da li je to Voltićevo ispričavanje prihvatljivo? Donekle.

Prije razrade Voltićevih misli napisanih u latinskom predgovoru, slažemo se s mišljenjem da je «Ričoslovník» tiskan za praktičnu uporabu, jer sam ističe: «Quidam nobilis Italus (i e. Barun Carnea Steffaneo! summus et nationis et linguae illyricae aestimator cum eandem a me edoceretur, cupiebat praeter vocabularia auctorum Dellabellae, Bellostöncezii et Jambressichii unum quoque habere quod ab

illyricis vocibus inciperet, essetque hac recenti plana orthographia conscriptum, ac latinis litteris impressum ...»

Voltićev je «Ričoslovník» zadovoljio nakladnika, koji ga je unatoč tome što je «opus in aliquam molem, excrevisse ...» izdao o svom trošku.

3.

Latinski predgovor u Voltićevu «Ričoslovníku» sadrži misli koje dokazuju da je pisac uz svu dobru volju i mjestimične zanose slabo poznao povijest svoga naroda, njegovu kulturnu prošlost i da su mu bili nejasni neki pojmovi.

a) Koliko je god možda i shvatljiva misao Voltićeva o raširenosti «ilirskog jezika», toliko njegove postavke o seobama Slavena iznenađuju. On piše: «Nulla est his temporibus Gens, nulla Lingua tam late patens totque populos solis dialectis distinctos complectens, quemadmodum haec una illyrica». To možemo razumjeti, ali kako ćemo shvatiti i opravdati njegove riječi: «Cum jam Illiricum innumeris incolis alendis multo antea haud sufficeret, pars eorum magis pauper emissa ultra Carpatos transiit montes, atque solitariis incultis terris consedit ... novamque zembljam incoluerunt». Dakako, kad im je i tamo bilo tijesno, onda su opet krenuli na jug i tu se našli sa svojim sunarodnjacima.

Može li se opravdati ovako Voltićevo umovanje? Moglo bi se donekle da je Voltić poznao staru hrvatsku književnost. Ali on sam ističe: «Qui viri doctrina praestantes nuac floeant in patria immortalium auctorum Boskovichii, Pry, Zamae, Cunichii mihi non est compertum». Mišljenja smo, dakle, da je Voltić svoje zanose i postavke crpio iz Orbinijeva djela: «Il regno degli Slavi». Dakako u JAMBREŠIĆEVOJ redakciji, jer mu je draže ime ilirsko od hrvatskoga. Očito je Voltić čitao PAPENDINIJA, STULLIJA i druge povjesničare, ali o nekoj osobitoj kritičnosti, mislimo, ne može biti govora. U svome se sastavu I. Milčetić duže zadržava na pitanju odnosa DOBROVSKOG i KOPITARA prema Voltićevim Ilirima i prijedlozima¹⁵.

15 Iv. Milčetić, op. cit. 413.

b) Iz Voltićeve sveilirske zamisli povijesti niknule su i srasle jezične postavke: «Itaque optandum est ut, quemadmodum diversi eiusdem originis populi communi nomine Illyricum appellatur, sic ex tot dialectis una generalis docta Lingua componatur». Ovoj misli treba da služi sve: neka se sastanu učeni ljudi iz pojedinih krajeva te nakon proučavanja neka propišu pravila pisanja. Još više: neka se piše i tiska latinskim slovima jer su najljepšeg oblika. Premda misao o stvaranju jedinstvenog pravopisa hrvatskog nije nova (sjetimo se npr. LOVRE BRACULJEVIĆA, god. 1730.), iznenađuje Voltićev stav prema ćirilometodskoj baštini: «Litterae quas isti duo Slavorum apostoli, ex aliis confuse commiscuerunt, non debent nostro meliori, elegantiorique gustui, etque velociori promovendae illiricae litteraturae studio ullatenus obesse, quidduid nobis quidam saeculares ac coenobitae e veteri praeiudicio in contrarium abrepti obganniant». Ovakvo zaključivanje Voltićevo ne možemo odobriti niti u ime izvjesne obrazovanosti, niti u ime sveilirske misli. Voltić se zapravo zalaže za misao koja nije bila izraz i težnja ljudi njegova zavičaja.

c) Voltićev latinski predgovor u «Ričoslovníku» imao bi ujedno biti i svjedočanstvo njegove obrazovanosti i kulture. On spominje talijanske, francuske i njemačke rječnike. Zatim niže leksikografe ruske, poljske i češke. Međutim, mala opaska MILČETICEVA¹⁶ «da nije znao dobro češki i da je te vijesti crpao valjda iz njemačkih vrela», može nam poslužiti kao upozorenje da budemo oprezni prosuđujući istinitost Voltićevih navoda. Ako je Voltić poznao djela koja spominje, onda ocjena njegova «Ričoslovníka» mora biti stroga i ne smiju nas zavaravati opće rečenice o ilirstvu i zajedničkom jeziku.

Dosljedan svojoj ilirskoj zamisli Voltić u predgovoru spominje počev od MAKSIMILIJANA VRHOVCA do STRATIMIROVIĆA, patrijarhe karlovačkog, sve ljude sa kojima je općio i za koje on bješe čuo ili čitao da se bave knjigom. Pomalo ponosan na taj prikaz svoga poznavanja slavenske kulturne povijesti, Voltić kliče: «En viros qui unitis animi ac viribus illyricam gloriam decusque efferre queunt». Mjesto poklika da je Voltić bio «romantik svoga vremena» – 16 Ondje, 410

kako bi to učinio MILČETIĆ¹⁷ – radije bismo postavili pitanje: da li je Voltić poznao rad PAVLA RITTERA VITEZOVIĆA i da li je ozbiljno proučio STULLIJEV rječnik? Mišljenja smo da nije. VITEZOVIĆEV rad i misli o obnovljenoj Hrvatskoj, kolikogod bili protkani romantizmom nacionalnim, djelovali bi na Voltića, te bi sigurno mirnije i točnije prosuđivao. A STULLIJEV, BELOSTENČEV, ili bilo koji drugi rječnik naučili bi ga kako treba pristupiti radu koji je imao okončati.

d) Bezrazložna je Voltićeva bojazan da će imati «multos adversarios invidos». Hrvatska je književnost i leksikografija prevalila golem put do god. 1803, a da bi se bolji poznavalac mogao osjetiti povrijeđen Voltićevom rečenicom: «Omnes recensitae dialecti illyricae Gentis unversae nullam stricte offerunt litterarum cum aliis cultarum nationum comparam dum ...» Istina, Hrvati nisu Talijani, Francuzi ni Nijemci, a Voltić nije imao prigode da u školama zavoli našu književnost, povijest i kulturu (premda je još 1770. god. pisao Josephus Voltich, Istrianus ...) Ipak nas čudi da 1803. god. Voltić još ne zna za ono što je oblikovalo prošlost naroda i o čemu se raspravljalo izvan Hrvatske. Još bih dodao: Voltić je promijenio svoje ime u Voltiggi zbog toga – kako drže neki – što je «onda bio u Beču slučajno krvnikom neki Voltić ...»

e) Donekle je Voltić ponosan na svoje djelo, pa kaže: «Ad me qued attinet preastiti quantum nunc pozui hisce tribus linguis, quae nondum unitae apparuerunt ...» Tko malo pozna povijest hrvatskog jezika i stare rječnike neće se u cijelosti složiti s ovim. No govorit ćemo još o njegovom rječniku. Ovaj latinski predgovor u Voltićevu «Ričoslovníku» svjedoči u cjelini da je pisao svoj rječnik ne proučavajući leksičku građu, nego je radio ne brzinu da bi zadovoljio potrebu svoga učenika baruna C. STEFFANEO. Očito je bio obrazovan čovjek, ali je ipak Voltićevu nedostajalo poznavanje prošlosti i kulture hrvatskog naroda, te je zbog toga često mutnih i nejasnih nazora. To mu je smetalo da početkom XIX stoljeća zauzme određen i jasan stav prema gorućim pitanjima naroda iz koga je potekao. Njegove misli iz ovog predgovora nukaju da se zbog toga u izricanju sudova 17 Ondje, 406.

o Voltiću bude oprezniji, a pitanje njegovih narodnih osjećaja, unatoč nekim poletnim rečenicama (uvjetovanih možda i praktičnim težnjama), da se mnogo ozbiljnije shvati.

Voltićevu misao o stvaranju jednog zajedničkog pravopisa tumače slijedeće stranice «Ričoslovníka». Na tri neoznačene stranice obrađuje Voltić: «Pronunzia delle lettere alfabetiche (Die Aussprache der Buchstaben)». Prema Voltiću imamo 23 slova: «Gl'Ilirici adoperano solamente ventire lettere». Zanimljiva je želja Voltićeva da budu tiskana i ćirilska slova «che sono in numero di trenta otto», kako bi time dokazao da latinična slova mogu zadovoljiti potrebe slavenskih jezika. Napose ističe da želi: «... e finalmente addattare quelle quindici cirilliane, alcune delle quali sono soverchie, ed altre non trovano in questa lingua suoni da esprimere, onde sono inutili e rigettate». Zapreka ostvarenju ove želje je jedino ta što u bečkim tiskarama nema takvih slova. Mišljenja smo da ova isprika nije točna. A pitanje i to kako bi se Voltić snašao u rješavanju pitanja koje je postavio. Točno je međutim i to: «da je bio Voltić napredniji od suvremenih slavenskoprpskih pisaca, koji uopće neuidahu, da upotrebljavaju mnogo zališna slova.»¹⁸

Obično se isticalo da je Voltićev pravopis općenito dobar, «bolji nego u ma kojeg hrvatskog pisca njegova vremena», te da mu to priznaju i KOPITAR i DOBROVSKY. To je relativno točno, ali njegova objašnjenja uz pojedine glasove su manjkava, a neke uopće ne spominje (primjerice; dž).

Voltić je bio najbliži čakavskom našem govoru, pa nije jasan u objašnjenju glasa č i ć.

Za glas č piše Voltić: «Cs suona come la toscana e romana c. E il tedesco tsch, esempi grazia csekati, csiniti».

A za glas ć veli: «ch nella Slavonia, Croazia, Bosnia si pronunzia come l'accennato cs; ma nella Servia e Dalmazia tiene un certo suono, che bisogna imparare dalla viva voce, como chutiti, buduchi, nachva».

¹⁸ Ondje, str. 414.

Očito je Voltić osjećao razliku između dva glasa, ali njegova objašnjenja nas uvjeravaju da nije osobito poznao naše govore i njihove osobitosti, pa nije bio točan upućujući svoga učenika kako da izgovara naše glasove.

U svome «Ričoslovníku» Voltić upotrebljava slova **c** (car), **s** (suditi), **sc** = **š** (šaliti se), **x** = **ž** (žaliti), **z** (zabaviti) **cs** = **č** (činiti), **ch** = **ć** (ćutiti, buduci). Ostaje dakle tvrdnja da je Voltićev pravopis «usavršeni slavonski pravopis».

Svoje upute o izgovoru zaključuje Voltić riječima: «Finalmente gl' – Ilirici agguisa degl' Italiani, e dei Tedeschi Raddoppiano le consonanti secondo che ne richiede la pronunzia». Dakle, zadržava udvajanje suglasnika. Treba li opravdati takav postupak? Ne. Jer Voltićeva jezična obrazovanost nije prelazila okvire prosječnosti, a naglasi hrvatskog jezika nisu umekšali Voltićevo uho, koji je žrtvujući svoje prezime proveo svoj život u sredini naroda koji poznaju udvajanje suglasnika.

4.

Voltićeva slovnica svjedoči u prilog njegovog nedovoljnog znanja hrvatskog jezika. I. MILČETIĆ je u svom zapisu o Voltiću¹⁹ nabacio usporedbu sa slovnicom iz god. 1728. (DELLA BELLA = tiskana u Mlecima!) Pisac utvrđuje da u Voltićevoj slovnici nema ništa novo i nepoznato.

Slovnica u Voltićevu «Ričoslovníku» zaprema ukupno 59 stranica (od I do LIX). Od toga je nauka o oblicima (morfologiji) obrađena na 48, a na preostalim stranicama je sintaksa. Za sintaksu je dakle ostalo 11 stranica.

Obrađujući rodove u hrvatskom jeziku Voltić već na prvoj stranici svoje «Grammatica Ilirica» kaže u napomeni: «La lingua Ilirica agguisa della Greca e Latina avendo in tutti i casi diverse desinenze, non abbisogna, e non ha propriamente gli Articoli, e invece adopera il pronome ovi, ova, ovo, quando con energia si spiega, o s'addita qualche cosa».

¹⁹ Ondje.

Iza ovakve opaske prelazi Voltić na sklonidbe imenica. Razlikuje tri sklonidbe (str. II, str. V, str. VIII). Tako isto ima i DELLA BELLA. Sa potonjim dijeli mišljenje i Voltić da u hrvatskom jeziku ima 7 padeža u jednini, a 8 u množini.

A) Kod prve sklonidbe imenica razlikuje Voltić četiri slučaja:

1) «Primo, esempio per nomi mascholini, che in una consonante finiscono». (str. II) Primjer: Junak.

2) «Secondo esempio per li neutri in e» (str. II). Primjer: vreme, vrijeme, vrime! (Zanimljiva je Voltićeva nedosljednost!)

3) «Terzo esempio per li neutri in o» (str. III). Primjer: Staddo (Voltić se služi udvajanjem suglasnika vjerojatno zbog naglasaka). Odmah zatim dodaje i četvrti slučaj.

4) «Declinazione d'un nome irregolare» (str. IV). Primjer: dan. Mišljenja smo da treba navesti cijelu sklonidbu ove imenice onako kako to čini Voltić.

Jednina	Množina
1. dan	1. dni, dnevi
2. dana, dneva	2. dana, danah, dnih
3. danu, dnevnu	3. danom, danim, dnevom, dnevim
4. dana, dneva	4. dane, dneve, dni
5. o dane, dneve	5. o dani, dnevi, dni
6. od dana, dneva	6. od danâ, dnevâ, dnih
7. s'danom, s'dnevom	7. s danima, s dnevim
	8. u danih, dnevih, dnih

Nije teško zaključiti odakle 8. padež u sklonidbi imenica, ali ovu «nepravilnu» sklonidbu trebao je Voltić objasniti. Vjerojatno i njegovu učeniku nisu bile jasne sve pojedinosti, a za nas nije ostavio Voltić baš nikakvu napomenu, upozorenje ili slično.

Iza prve sklonidbe slijedi šest pravila u kojima, između ostalog, pod točkom 3. objašnjuje nepostojano a ovako: «Parecchinomi terminanti nel nominativo in ac, anj, ak, al, an ar non crescono nel genitivo togliendosi nel' a, come otac ha otca o occa; oganj, ognja etc.» (str. V)

Značajne su 4. 5. 6. točka. Razabiremo odatle kako je Voltić zaključivao o nekim imenicama;

4. I nomi terminanti in cse, le, me, re, te, crescono nel genitivo, come momcse, cseta; ime, mena; djete, teta.

5. I nomi terminanti in ac hanno il dativo plurale in em ed im, come otac, occem e occim ec.

6. Csovik, csjovik, csovek ha in plurale ljudi = nebbo ha bennesa = csudo, csudesa = okko, ocsi = uha = diete, dica = tele, telci. Ocsi e usci sono femminini.“ (str. V)

Očito je da danas nitko o prvoj sklonidbi tako ne piše i ne daje takva objašnjenja. U MARETIĆEVOJ gramatici podijeljene su imenice u skupine prema rodovima, pa je tako objašnjena i njihova sklonidba²⁰. Razumljivo je da i u najnovijoj slovnici²¹ za koju je napisano: «Ova je gramatika namijenjena učenicima viših razreda srednjih škola, nastavnica hrvatskog ili srpskog jezika», nema podjele slične Voltićevoj (premda je u njoj naglašena šira težnja, nego da bude samo hrvatska slovnica). Nisu kod Voltića objašnjene ni glasovne promjene, ni dužine i kraćine, da ne spominjemo naglase.

B) U obradi druge sklonidbe Voltić najprije sklanja imenicu vojvoda, a kao nepravilne spominje mati i kći. Opet ćemo navesti sklonidbu imenice kći.

Jednina	Množina
1. kcsi	1. kcsero
2. kcsero	2. Kcserih
3. kcseri	3. Kcseram
4. kcser	4. Kcsere
5. o kcsi, o kcseri, o kcsero!	5. o kcseri!
6. od kcsero	6. od kcserih
7. s kcerom	7. kcserima, kcserama
	8. kxserah, kcserih

Ni MARETIĆ, niti sastavljači najnovije «gramatike hrvatskog ili srpskog jezika» (SRETEN ŽIVKOVIĆ, M. HRASTE, I. BRABEC) ne bi ovako sklanjali. Ali je Voltićeva sklonidba značajna jer su tragovi starih oblika sačuvani. A napisao ih je Voltić prema sjećanju iz djetinjstva, koje je proveo u čakavskoj sredini.

²⁰ T. Maretić: Gramatika, Zagreb, 1899; str. 133 pa dalje.
²¹ I. Brabec, M. Hraste, Sreten Živković: Gramatika Zagreb, 1952. Str. 3.

Jedinu primjedbu u drugoj sklonidbi ima Voltić: «Tutti i nomi siano mascholini o femminini terminanti nel nominativo in a fanno il genitivo in e e regolarmente si declinano» (str. VII). Nije dakle važan rod, nego da se imenica završuje u nominativu na a. Očito je da bi trebalo niz objašnjenja u vezi s ovom sklonidbom.

C) Primjer za treću sklonidbu uzeo je Voltić imenicu milost (la grazia, die Gnade). To je jedini primjer, a iza toga slijedi avvertimento: «I nomi di questa declinazione terminano nel genitivo in i e sono sempre di genere femminino». (str. VIII).

Vrijedno je zabilježiti da u 7. padežu jednine Voltić bilježi oba slučaja s milostju i s milosti. Opet bi nam trebala objašnjenja o glasovnim promjenama, o samoj sklonidbi.

Imenički su oblici u Voltićevoj slovnici površno i nestručno obrađeni. To je lako zaključiti. A Voltićev se trud sastoji u što vjernijem oponašanju DELLA BELLE, kako je to primijetio pomenuti MILČETIĆ. No svakako se može zapaziti da su u kraju Voltićevog djetinjstva sačuvani i stari naši imenički oblici.

Pridjevi su u Voltićevoj slovnici površno obrađeni. U sklonidbi njihovoj očito razlikuje određene i neodređene, ali nigdje o tome ne raspravlja. Pridjeve sklanja jednako, tek uz oblike određenog navodi i neodređenog.

Voltić zna da postoji stupnjevanje pridjeva. Ali sva pitanja u vezi s tim prilično jednostavno (bolje: površno) rješava. U tri pravila u svemu Voltić piše:

«**1.** Si forma il comparativo aggiungendo all'aggettivo positivo terminante nel nominativo in i un altro i ovvero l'come sveti fa svetii o svetij, svetija, svetije, santo, piu santo ec..e poi si declina come il suo positivo.

2. Si eccetuanò i seguenti: dobri, zao, mali, visok, jaki, liep, dubok, širok.

3. Il comparativo neutro finisce sempre in e» (str. IX).

Nema sumnje da pridjevi sa svim svojim osobitostima nisu obuhvaćeni u ova 3 pravila. U koli-

ko je slovnica imala samo praktičnu vrijednost i značenje, ostala su pitanja nepravilnih pridjeva nejasne, glasovne promjene neobjašnjene, a naglasi nezapaženi. O superlativu Voltić malo govori. Spominje predmetke pri i naj. To je sve. No zapazili smo da i komparativ nije ništa osobito obrađen.

Zamjenice također spominje Voltić u svojoj slovnici. Poznaje samo dvije skupine. Pronomi personali (Persönliche Fürwörter) i Pronomi possessivi (Die zueigende Fürwörter). Dakako, opet u sklonidbi Voltić ima 8 padeža u množini, ali za povratnu zamjenicu spominje samo 4 padeža (Questa ha 4 casi, str. XI). U posvojne zamjenice ubraja: Koigodier, koja godier, kojegodier (wer immer ist = kaže Voltić); koimudrago ... (qualunque sia = wer immer ist!)

Oskudno su spomenuti i obrađeni brojevi. Glavnih brojeva spominje do 21. Dodaje sto i hiljada (tisuća). Od rednih broji samo do 10. Sve što još ima reći o njima je jedina bilješka: «I numeri jedan, dva, tri, csetiri reggono il genitivo singolare, ma pet, scest ec, vogliono il genitivo plurale, come csetiri csovika, pet ljudih». (str. XIV).

Sve ostalo u upotrebi i značenju brojeva nije ni spomenuto, niti objašnjeno.

U sprezanju glagola Voltić poznaje tri nastavka – am, em i – im, te prema njima i spreže (isto kao Della Bella). No, prije tih glagolskih sprega Voltić je glagol jesam (ausiliare essere) izmijenjao. Da li je znao sve potrebno o glagolu htjeti? Ne da se zaključiti iz njegove slovnice. Inače Voltić kod glagola razlikuje tri načina; indikativ, imperativ i konjunktiv. Della Bella poznaje doduše i optativ.

a) Prva sprega: imati. Svi glagoli imaju u 1 licu prezenta nastavak – am. Jedina je napomena stavljena iza futura konjunkt. (str. XXIV), a glasi: «Se si prende il presente imam premetendovi un uz, vale pel futuro, come kada uzimam = quando avró ec.“

b) Druga sprega: štiti. Glagoli imaju u 1. licu prezenta nastavak – em (štijem!).

c) Treća sprega: učiti. Glagoli u 1 licu prezenta imaju nastavak – im (učim).

Kod sve tri ove glagolske sprege značajno je to što Voltić zadržava neke zastarjele oblike čakavskog govora. Tako na primjer u imperfektu: imah ... imahomo, imahote ...; štijahomo, štijahote ...; učjah ... učjahomo, učjahote ...; dosljedno tome Voltić ima oblike: da bihaj bio imao ... da bijahosmo bili imali, da bijahote bili imali ... (Piacchè passanto II naziva Voltić taj oblik). Ima još nekih osobitosti u Voltićevu sprezanju glagola. Tako on na primjer u imperativu ima oblike: Imaj ti; imaj on; neka, naj ima; imajmo mi; imajte vi; neka naj oni imaju. MILČETIĆ zato primjećuje za Voltića i DELLA BELLU «obojica miješaju štokavske i čakavske oblike, arhaistične i novije». Voltić uz to razlikuje: gerundio (imajući, za imati – di avere, za haben), participio (imajući, ça, će), te participio passato (imao, la, lo – avuto, gehabt; imavši, i budući imao – avendo da einer gehabt hat). Posebno poglavlje u obradi glagola čine pasivni oblici (Verbo passivo, str. XXXIV). Pozivajući se na talijanski i njemački jezik, Voltić objanjuje: «I Verbi passivi, come in Italiano, e Tedesco, formansi dall'ausiliare jesam, e dal participio paassivo, del quale si dirà piu abbasso, cosicche basta regolarsi secondo il jesam per tutti i tempi.» Danas bismo i ovo Voltićevo objašnjenje mogli odbaciti. Ne bi trebala posebna rasprava o tome, već je dosta pročitati o «glagolskim stanjima» u novoj, već spomenutoj slovnici,²² pa se može uvidjeti Voltićevo manjkavo poznavanje jezika.

Sa četiri primjedbe, odnosno pravila, objašnjuje Voltić participio passivo (Das Mittelwort leident der Bedeutung). Uglavnom prema infinitivu.

Iznenaduje, međutim, da u poglavlju o nepravilnim glagolima (verbi irregolati. Unrichtige Zeitwörter) spreže glagole hoću (htjeti), možem (mogu, moći) i glagol dignuti (dvignuti, alzare, heben).

Danas se ubrajaju u skupinu nepravilnih glagola: biti, htjeti, ići, spati. Oni su nepravilni zato što svoje oblike tvore od različitih osnova, kaže M. HRASTE u spomenutoj zajedničkoj slovnici.²³

Voltić pozna imperativ glagola htjeti: hotij ti – voglia tu – wolle du. Hotij on, hotijmo mi, hotijte vi, hotij oni (str. XXXVII). Danas se ne upotrebljava. Isto tako postoji kod Voltića i particip (participio passato); hotjen, na, no, -voluti – gewollt.

Glagol moći danas pripada skupini glagola prve vrste, četvrtog razreda, (kao peći, žeci, vrći). Voltić ga je, kao što je rečeno, uključio u nepravilne glagole. Da li ga je zbunjivala tvorba prezenta?

Glagol dignuti pripada onoj skupini glagola kojima se infinitivna osnova ispred nastavka –ti svršava na –nu. A to su glagoli II vrste što je Voltića smetalo da je ovaj glagol vezao uz nepravilne? Možda oblici u aoristu, odnosno da je ovaj glagol vezao uz nepravilne? Možda oblici u aoristu, odnosno mogućnost da neke oblike imaju po I vrsti. No on nije ni poznavao našu podjelu glagola u vrste i razrede.

Bezličnih glagola ima u Voltićevoj slovnici obilato (Verbi impersonali, Umpersönliche, Zeitwönliche, Zeitwörter str. XL): grmi – tuona – es donnert grmjaše – tounava – es donserte grmilo je – tuono – es hat gedonnert grmiti – tounare – donnern grmeći – tounando – donnernd ...

Zatim Voltić nabraja: grusti se, duri se (rincesce, es eckelt); pristoji se, dostoji se; blišći se (balena, lampeggia, es blitzet); vedri se; oblači se; jasni se; daždi, kiši; snizi; na koncu: gradobije, krupi (grandina, es hagelt).

Time Voltić zaključuje svoju obradu glagola, očito ne poznavajući plodove suvremene nauke, napose slavenske, o glagolskim oblicima.

Iza toga nabraja priloge posvjedočavajući svoju nedosljednost, jer navodi sve priloge koji su mu poznati, bez obzira na to pripadaju li oni štokavskom, kajkavskom (navek, vendar, zutra, nikaj) ili čakavskom. Uz to primjećuje Voltić u drugoj bilješci: «Gli aggettivi terminanti in ski, stando soli, sono averbi, come gospodski govoriš, činiš» (str. XLIV). Zbirku je učinio tako-

der ubrajajući i veznike u priloge, kao i priloge u veznike (pak, ili, ni, niti, akoprem) ne dajući nikakvih objašnjenja takvom postupku.

PRIJEDLOGE je nabrojio uglavnom prema padežima sa kojima idu. Danas sigurno ne bi činili takve skupove prijedloga. A uz to Voltić je u popis prijedloga sa 2. i 6. padeža unio u svoje tja – do (fino a, bis an), a sa 3. padežom je spomenuo na prvom mjestu činje (?) (osinje – vrso gegen). Nameće se pitanje: zašto nije odmah spomenuo prijedlog u sa 8. padežom u množini? Danas znamo da prijedlog u ide sa genitivom, akuzativom i lokativom. Pa ipak je i Voltić spomenuo nešto kasnije o 8. padežu u svojoj napomeni, gdje kaže za prijedloge na u: «Queste col verbo di quiete reggono il 3 zo caso nel singolare; nel plurale pol 1'8 – vo, come jesam u kuchi, sidim na stolici; prebivamo u kuchah, sidimo na stolicah ...» (str. XLVI). Suviše nas udaljuje od srži pitanja ovakva Voltićeva bilješka. No možda i nije znao drukčije odgovoriti.

UZVIKA nabraja Voltić sedam, a među njima: veselo, zbogom, zdrav bio, biži (str. XLVIII).

Pišući o Voltićevoj sintaksi, unapređujući je sa onom DELLA BELLINOM rječniku, IV. MILČETIĆ kaže: «Sintaksa je također u obojice slična, no dosta mršava. Voltić je samo jezgrovitiji, ali njegovo gramatičko znanje uopće ne prelazi znanja Della Bellina. Kopitar, premda rođen Slovenac, mogaše zabavljati g. 1812. Voltiću i Lanosoviću da upotrebljavaju nehrvatske konstrukcije, na pr. mene samoga krivim mj. sebe samoga».

Već smo spomenuli da sintaksa ispunjava nekih 11 stranica, zapravo stupaca, u Voltićevoj slovnici, gdje su obrađeni dijelovi govora.

Prvo su obrađene imenice (sostantivi, Hauptwörter). Rodove njihove razlikuje, pa ih dijeli u dvije skupine: **a**) imenice kojih se rod razaznaje: «che ricconosconsi della significazione»; **b**) imenice kojih se rod poznaje: «che della fermentazione si riconoscono». U oba su slučaja data tri pravila. No uzaludno ćemo tražiti u ovom poglavlju o imenicama, da nam Voltić kaže o onima koje mogu biti

dvaju rodova (bèzdan – bèzdana; vrisak, i sl.); pa o imenici večer; ništa nam ne kazuje pisac o imenicama koje se govore u jednini, makar bilo mnoštvo onoga što znače (vino, snijeg, kiša). A moglo se očekivati i da će reći o imenicama sa nastavkom –a u nom. singulara a muškog su roda (starješina, vojvoda). Doduše, to donekle spominje kod sklonidbe.

Iza svega Voltić daje još 15 bilježaka, u kojima se može zapaziti da je neke detalje uočio, ali ih je nedovoljno objasnio (Bilj. 4. o dijelnom genitivu i o akuzativu). No Voltić je nedosljedan, te se ne pridržava bilješke 2, a ekavicu i ikavicu miješa u jednoj te istoj bilješci. (Npr.: ja štijem celu noć... a dalje: nedilja, lito, misec – str. L Bilj. 7). Manjkavo je i ono u Bilj. 11 kad navodi: «Stojim ovdje tri, četiri dane; ali ne budem te čekao ni pet, ni šest danah». Trebalo bi možda svaku njegovu bilješku posebno navesti jer u svakoj je njegovo «gramatičko znanje» oskudno.

Kod sintakse PRIDJEVA točno je prvo pravilo da se pridjevi (kao i participi) potkrepljuju primjerima: «čovjek velikoga razuma: čovek velik u razumu; čovek od velikoga razuma». Te primjere povezuje Voltić sa 2, odnosno sa 3. i 6. padežom. Nejasno je 3. pravilo jer se zaključuje da su riječi: malo, mlogo (mnogo), doista pridjevi koji zahtijevaju 2. padež. Također je nejasno i netačno ono u 4. pravilu, koje zaključuje Voltić: «Si dice ancora bogata zemlja u žitu» (str. LIII).

ZAMJENICE (Pronome, Fürwörter) obrađuje u 5. pravila. No moramo se složiti da je uporaba zamjenica kako je prikazuje Voltić tuda hrvatskom jeziku. Neka nam to posvjedoče primjeri. U 4. pravilu piše: «... ja mu povratim njegovo imanje ...», a u 5. pravilu, kad je riječ o zamjenici sebe, Voltić navodi: «... onde ben si dice: on se ljubi, ma si direbbe male ja se ljubim, ti se ljubiš, quando deve dirsi ja me ljubim, ti se ljubiš». (str. LV) Jedno je sigurno: hrvatski jezik nije u Tinjanu prije 150 godina poznavao takve slučajeve upotrebe.

U sintaksi GLAGOLA Voltić je točno opazio da se glagol slaže sa nominativom imena i sa brojem. Ali ostala pravila obrađuju ona pitanja koja bi zapravo bila objašnjena kod glasovnih promjena (ležati; lagati, lažem; skakati, skačem;

22 Ondje (str. 104).

23 Ondje (str. 121).

jahati, jašem). Na str. LXIII u 10 pravilu ima dvije zanimljivosti. Najprije primjer: Vojnici idu za osvojiti grad. Danas je takva konstrukcija tuđa, ali u Dalmaciji (na pr. pučki govor u okolici Sinja!), pa i u Istri (i u Voltićevom selu Tinjanu) može se čuti još uvijek. Drugo što Voltić primjećuje jest da kajkavski «bum, buš, bu, bumo ... é rigettato dal buongusto». Spominje također i razliku imal i imao. Voltić objašnjava razliku između kupovati i kupujem u kratkom poglavlju Frequentativo (Das wiederkehrende Zeitwort).

Na zadnjoj stranici svoje sintakse (str. XIX) Voltić u primjerima **maniere di dire (Redensarten)** između ostalih ima i ove neobične primjere: **kuniti (!) se bogom, rugati se tobom (tebi?), smijati se Petrom (Petru?)...**

Nakon ovih opažanja neće biti teško zaključiti da je Milčetić pravo sudio kada je napisao da je Voltićevo znanje jezika mršavo.

Voltićeve slovnice u cjelini predstavlja više simpatičan pokušaj da iskoristi naklonost i dobrotu nakladnikovu nego li stručno i znanstveno obradi pitanja jezika kojim je govorio u djetinjstvu i za koji su se njegovi sunarodnjaci i seljani tih godina grčevito i uporno borili. U težnji da bude širokogrudan, on je zapravo bio nedosljedan, jer je u svojem djelu miješao sve govore, u koliko ih je uopće poznao. Koliko ga god ispričava njegova udaljenost od rodnog kraja, toliko mu se ozbiljno može možda zamjeriti nepoznavanje jezika materinskog, i to baš onda kada je nauka o slavenskim jezicima uopće bila toliko razvijena da propuste u svojoj slovnici nije smio činiti u tolikoj mjeri.

Nabačena VODNIKOVA misao o navodnom utjecaju Voltićevu na rad VUKA ST. KARADŽIĆA, čini nam se, nakon prelistavanja njegove slovnice, suvišna i netočna. Vuk je pod utjecajem Kopitarevim izdao god. 1814. «Pismenicu serbskoga jezika». Uglavnom je Vuk prihvatio misli o jeziku: gramatika treba iznositi i objašnjavati ono što se nalazi u pučkom govoru, bez naročitih domišljanja. On je u svojoj slovnici dao pravila o vrstama riječi, a utvrdio je i srpski pravopis. I moglo bi se još nizati o VUKOVU radu, ali ovdje nije mjesto. No usporedi li se

Voltićeve slovnice i VUKOVA, koja je tiskana tek desetak godina iza Voltićeve, razlika je i suviše očita.

Ne precjenjujući Vuka, a niti ne potcjenjujući Voltića, mislimo da je VODNIKOVA tvrdnja netočna. Pa i onda ako je Vodnik mislio na onaj Voltićev predgovor o jedinstvenom ilirskom jeziku, jer naslov Vukove slovnice pokazuje da je potonji bio realniji i da je svoja načela konkretnije uokvirio.

6.

Voltićev «Ričoslovnika» je početkom XIX. stoljeća svakako značio prilog našem jezikoslovlju. Zatim ćemo se barem u glavnim crtama zadržati na samom rječniku. Najprije treba ocijeniti jezično bogatstvo u njemu.

Na stranicama od 1. do 610. tiskano je ukupno 14.760 riječi i to:

A = 67	N = 1494
B = 404	O = 1287
C = 246	P = 2225
D = 487	Q = ...
E = 30	R = 531
F = 41	S = 1250
G = 462	T = 399
H = 194	U = 444
I = 1267	V = 450
K = 1082	X = 156
L = 396	Z = 1156
M = 687	

Kod brojana riječi uključene su fraze, koje Voltić posebice uzima. Primjerice; Ali jedan, ali drugi = o l'altro = **entweder elne oder der andere** (str. 2. s. v): ali ništa manje = **ma tutta via, nondimeno = allein nichts, desto weniger** (str. 2. s. v). Također je očito, da Voltić nije obradio posebice riječi sa početnim glasom c, d, ž, lj, nj, š. To mu zamjerava i Milčetić.²⁴

Makar koliko hvalili Voltićevu širokogrudnost i rado isticali da je «Voltićev rječnik sastavljen u duhu slovjenske uzajamnosti»²⁵, ipak nas to ne smije zbuniti kod prelistavanja «Ričoslovnika».

²⁴ Ondje.

²⁵ Ondje.

Prije svega treba po našem mišljenju sve riječi razdijeliti u skupine, od kojih bi prvu sačinjavale hrvatske riječi, drugu pak riječi ostalih slavenskih naroda, dok bi u trećoj skupini bile riječi koje su svojim korijenom tuđe, ali su se u prometu sa susjednim narodima udomačile i kod nas.

Kod skupine hrvatskih riječi vrijedi uglavnom ono što je već zapaženo: «Osnova je njegovu rječniku narječje štokavsko-čakavsko, no on se ne kloni ni kajkavskih riječi. Pisac miješa i riječi i oblike i izgovor sviju naših narječja, koristeći se dotadašnjim rječnicima štokavsko-čakavskim i kajkavskim. U svaku je ruku nedosljedan». No treba svakako istaći da prevladava ikavski govor, premda su brojni primjeri za sva tri govora. Tako u Voltićevu rječniku ima:

1. Bel, bela lo = bianco = veiss
bio, v, bel, e con altri di questo significato
bazg, ga, m. bazag = sambuco = Hollunder, m
2. bezg, v. bazg
3. bexati, i bjexati, bexim, xao = scappare, fuggire = fliehen
bixati, v. bexati
4. ded da, m. v. did con altri
did, da, m = nonno, avolo = Grossvater, m
djed, v. did
5. gnivan, vna, vno; gnivni, na, no = fiero, furibondo = tobend, wild
gnjev, v. gnivan
6. greh, v. grih
grih, ha, m. grjeh = peccalo = Sünde, f
7. jedovit, ta, to = arrabiato, iracondo = zornig, aufbrausend
jidovit, ta, to = velenoso, arrabiato = giftig
8. Izdeliti, v. izdiliti
Izdiliti, lim, lio = spartire, distribuire = austheilen
9. Izlevati, v. izlivati
izlivati = spargere, spandere,
versare = ausgiessen
10. Mehur, ra, m = vescica = Blase f,
Mihur, ra m = Vescica = Blase f.

I tako bismo mogli nizati mnoštvo primjera, a zaključak bi opet bio da ne samo što je bio nedosljedan nego bi izlučivanje ponovljenih riječi smanjilo opseg rječnika i broj riječi bi spao za više od trećine. Uz ostalo treba još dopuniti Milčetićevo tvrdnju: «Mjesto d upo-

trebljava redovno dj; katkada mu ipak izbjegne čakavsko-kajkavsko j: breja, varmeja»²⁶. Voltić se služi za d još i gj megjasc (confino, die Gränzen), kao što mjesto uobičajenog ch (č) piše tj: izustjenje (emanciazione, proferta; mundliche Erklärung), a prema kajkavskom ima: meja (confine, Gränze), tuji (alieno, fremd), divlji (incolto, rustico = wild, änerzogen). Možda još uz to treba dodati kajkavske riječi: megla, mehko, mentuvati (madž. Menteni), bridek (agro, herb), bolše (meglio, besser), bedak (sciocco, dumm), betežan (prema madž. beteg = ammalato, insano krank), črešnja (ciriegia, Kirsche), kušnuti (baciare, küssen), zmočen (bagnato, befeuchtet).

Spominje se da je Voltić upotrijebio rječnike dotadašnje kod sastavljanja svoga djela, a na početku smo spomenuli da neki misle da je Voltić obogatio hrvatski jezik novim riječima svoga rodnog kraja. Pokušat ćemo usporediti Voltićev «Ričoslovnika» sa BELOSTENČEVIM.²⁷ Na to nas nuka i ona bilješka u djelu potonjeg, jer je potpisao SEBASTIJAN GLAVINIĆ «Istranus Petinensis». Oduševljen BELOSTENČEVIM Gazophylacium-om, Glavinic je (iz Pićna) već 1740 god. osjetio vrijednost tog rječnika. A kao što smo vidjeli i Voltić ga u svome predgovoru spominje. Dakako da je poredbu potrebno izvršiti sa Belostenčevim: Gazophylacium illyrico-latinum.

Voltićeve «Ričoslovnika» Belostenčev Gazophylacium

1. aldov, aldovati, aldovan (sacrificio, olocausto = Opfer, m)	1. aldov, aldujem, aldovan (sacrificium, holocaustum)
2. almusnik, almustvo (limosiniere, limosina = Almosen, n)	2. almusnik, almustvo (eleemosynarius, eleemosya etc.)
3. arajdati, arajdanje (ricriamento, diport = Ergötzung)	3. arydanye, araydavan (oblectamenti causa, nasladen)
4. Bantuvanje, bantuvati (impedimento, fastidiosia = Störung)	4. bantovanje, bantujem (molestia, impedimentum)
5. bazg, bazag (sambu o, Hollunder)	5. bazg v. bezg y ostala (upučuje begg = Sambucus, ci)

²⁶ Ondje.

²⁷ Belloszteneecz: Gazophylacium-latinum, Zagrabiae, 1740.

6. beteg, betegovati (malattia = Krankheit, f)	6. beteg, nemoć, bolest (morous, aegritudo, infirmitas)
7. dohajanje, dohajati (arrivo, venito = Anküft)	7. dohajan, prihajan (venio, advenio)
8. dopeljan, dopeljati (io conducco = ich werde anführen)	8. dopelyavam, dopelyan (adduco)
9. pripeljati, ljavam, ljam (nemare, condurre, dimenzi = Vorführen)	9. pripelyan, pripelyanye (adducius, advestio)
10. skrilyak, ka m (cappello = Hut m.)	10. skrilyak (vetasus, galerus, pileus)
11. zaklenuti, nivam, nim (incatenacciare = zuketten, verriegeln)	11. zaklenujem, zaklenneye (occlusio, occludo)

Već ovo nekoliko nabacanih primjera mogu nas ponukati da uglavnom zaključimo o priličnom Voltićevom posuđivanju blaga iz tuđih rječnika. Ako je, naime, zaboravio u dobroj mjeri jezik svoga djetinjstva, čini nam se još manje vjerojatnim da je poznao kajkavski govor. Vrijednost pak Belostenčeva rječnika jasna je svakome tko barem općenito pozna njegovo i Voltićevo djelo.

Kad je riječ o jezičnom blagu Voltićevu, onda je možda potrebno nabaciti pitanje: koliko je on unio u rječnik zbilja novih riječi, a napose onih iz istarskog govora svoga sela? Danas, nakon 160 godina, koje su Voltićevom rodnom kraju donijele razne kušnje, to bi možda i bilo teško. No posebna rasprava o tom pitanju osvijetlila bi jasnije Voltićev rad, a obogatila našu jezičnu povijest.

Rekli smo da drugu skupinu Voltićevih riječi sačinjavaju one koje je unio iz drugih slavenskih jezika. Prema našem mišljenju točna je tvrdnja: «Voltić je pošao i dalje te je unio u svoj rječnik i riječi iz drugih slovjskih jezika, naročito iz ruskoga, češkoga i poljskoga, npr. kur (a navodi u rječniku pored toga i hrvatske riječi: kokot, pivac, peteh); rjada, smjas, midlo, slovuik, starosta, vozduh itd. Voltić bijaše tako slobodan u tom pogledu te nije podao ovakvim riječima ni hrv. oblika»²⁸. Je li možda i ta značajka dovodila neke na pomisao da je unio riječi kojih nema u ostalim rječnicima?

28 I. Milčetić, op. cit., str. 416.

U trećoj skupini riječi, koje su tuđe, ali ipak prodrle u govore Južnih Slavena. Voltić upotrebljava i one iz turskog, mađarskog i njemačkog jezika: **ašikovanje, haznadar, lampaš, oroslan, orsag, marha (amento, getiame – allerlei Vieh), pladanj, hasna, hatar, handžar, harač, pajdaš, pedepsa, zbantovati** itd.

Još bi uz ovo napomenuli Voltićevo tumačenje imenice Istra. Na str. 117. (s. v.) piše: «Istria, e f – Istra, provincia piu propriamente d'Italia, che d'Illirico. Istrien n». Da li bi se Voltićevi sunarodnjaci u ono vrijeme složili s takvim objašnjenjem?

Voltić nije točno tumačio riječi. Tako npr. **orsag** objašnjava kao **provincia, paese – Provinz** f. Ta mađarska riječ ima značenje: **država**. Nije isto ako prevedemo riječ **inostranica** sa **eine Fremde** ili **eine Ausländerin**. Nije svejedno **ausspeyen** ili **auswerfen** kada prevodimo riječ **hraknuti**. Riječ **fertig** nije isto što i **bereit** kada prevodimo **gotov**; također **trüben** nije isto što i **beunruhigen** za riječ **izmutiti** itd. Uostalom takvih primjera, pa i krupnijih propusta može se naći mnogo, a svi bi učvrstili činjenicu da «njegov njemački i talijanski tumač hrvatskih riječi nije uvijek vjeran, katkada je dapače pogrešan npr. **danovati** nije točno **soggiornare, intrattenersi, wohnen, sich aufhalten; čehulica** (pravo čehuljica) **'weintrabe'**, već jedan dio grozda, **kabao** može biti **wassereimer**, no nije **'sechia'**».

Voltićev je rječnik pokušaj da u okviru poznavanja hrvatskog jezika stvori priručnik svome učeniku Talijanu barunu STEFFANEU. Mi smo pokušali, barem u grubim crtama, pokazati koliko je u tome uspio. No pored svih nedostataka, treba zaključiti sa – u nekoliko mahova spomenutim – Milčetićem: «Mi se čudimo da Istranin, odgojen u tuđem duhu, mogaše napisati i ovaki rječnik»²⁹. Kako izgleda, Voltićev je «Ričoslovnika» prodro u škole, zahvaljujući valjda svom njemačkom tumaču riječi (vjerojatno samo u nekim slovenskim stranama). Koliko je to trajalo i u kojim razmjerama, teško je ustanoviti. Svakako je za Voltića to moglo biti mnogo: priznanje, poštovanje, nagrada i zadovoljstvo.

29 Ondje

7.

Analiza Voltićeva «Ričoslovnika» moglo bi se na koncu zaključiti i sabrati u nekoliko misli:

Prije svega Voltićev je «Ričoslovnika» tiskan na početku 19. stoljeća, kada je jezikoslovlje kod Slavena imalo niz odličnih predstavnika (DOBROVSKY, KOPITAR i drugi). Zato njegovoj ocjeni treba pristupiti odlučnije i prema vrijednosti samog djela, bez obzira na simpatije prema čovjeku sa naše narodne periferije.

Kako doznajemo iz predgovora, Voltićevo je djelo imalo praktičnu svrhu: da bude priručnik njegovu učeniku, visokom državnom službeniku, Talijanu barunu CARN. STEFFANEU. To može donekle ispričati pisca za izvjesne propuste koje je učinio u svom djelu.

Ne možemo se složiti sa Voltićevim izlaganjem o «ilirstvu» i nekom zajedničkom jeziku, o čemu se opširno raspricao u latinskom predgovoru. Očito je da Voltić ne poznaje povijest naroda, kao što ne poznaje ni jezika. Ima u tome sastavu nekoliko općih mjesta koja mogu zavarati: o sveilirskom jeziku, o zajedničkom pismu. No iznenađuje da prilično obrazovan čovjek, kao što je to bio Voltić, upada u teške zablude, koje su mu već zamjerili i razboriti suvremenici. KOPITAR je već tada jasno izrekao mišljenje da jeziku Voltićevih sunarodnjaka pripada ime hrvatsko. Nije čudo što su ironično pisali o Voltićevim prijedlozima i željama njegovi učeni suvremenici.

U slovnici, koja je tiskana ispred rječnika, Voltić nije pokazao neko osobito znanje. Vjerojatno je zaboravio jezik svoga djetinjstva, te je u borbi za svakidašnji kruh izvlačio uspomene i ostatke znanja da ih unovči u rijetkoj mogućnosti da mu bude tiskano djelo. Osjeća se napose u sintaksi duh tuđinštine.

Rječnik Voltićev mješavina je svih naših govora. No u njega je unio riječi i iz drugih slavenskih jezika. Na žalost, svoju misao o slavenskom (ilirskom!) jeziku nije izvodio sretno. Zato se valjda opravdano MILČETIĆ veseli što Voltić nije napisao, odnosno tiskao, obećano povijesno djelo o Iliriku, jer kaže: «Sva je prilika da je dobro radio što ga nije tiskao»³⁰.

30 Ondje.

Opći bi dakle zaključak bio da se o Voltiću može govoriti kao o kulturnom radniku iz Istre koji je u nekim spisima bio slobodouman. Može se raspravljati o njegovom teškom životu: opravdavati se može čak i njegova promjena prezimena. Ne smije mu se poricati učenost, niti dobra nakana. Ali njegov «Ričoslovnika», u sklopu vremena, prilika i stanja nauke, ne predstavlja toliko značajno životno djelo koliko bismo to željeli. «Ričoslovnika» je više praktično rješenje svakidašnje potrebe i novčanih problema pisca, nego ozbiljan znanstveni rad.

Simpatičan je pokušaj Voltićeva ostvarenja «Ričoslovnika», kakav nam je tiskan ostao sačuvan. A zamjerke, netočnosti i neznanje oprašta se zbog one zapažene ljubavi prema hrvatskom jeziku, koji nije nazivao uvijek pravim imenom.

Literatura

- Antun Barac, *Hrvatska književnost, knjiga I, Književnost ilirizma*, Zagreb, 1954.
Ivan Bellosztenec: *Gazophylacium illirico-latium* – Zagreb, 1740.
Ivan Brabec, Mate Hraste, Sreten Živković, *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika*; Zagreb, 1952.
Vjekoslav Bratulić, *Josip Voltić*, Rijeka revija, god. 1952., br. 4, str. 215 i dalje.
Mirko Breyer, *Istranin Josip Voltić*, Jadranski kalendar 1937.
Ivan Milčetić, *Spomen cvijeće*, Zagreb, 1900.
Blaž Jurišić, *Nacrtna hrvatske slovnice I*, Zagreb, 1944.
Ljudevit Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb, 1964.
Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb, 1933.
Mavro Orbini, *Il regno degli Slavi*, Pesaro, 1961.
Ante Sekulić, *Voltićev Ričoslovnik*, Subotica, 1953.
Pietro Stankovich, *Biografija degli nomini destinti dell'Istria*, Trieste, 1829, sv. II.
St. Stanojević, *Narodna enciklopedija*, knjiga IV (S-Z), Zagreb, 1929.
J. Voltiggi, *Ričoslovnik (vocabolario – Wörterbuch) iliriskoga, italianskoga i nimacskoga jezika*, Beč, 1803.
Nikola Žic, *Zagrebačko školovanje Josipa Voltića*, Nastavni vjesnik god. 1932-33, str. 149-152.

KRŠĆANSKI SIMBOLI U DNEVNIKU O ČARNOJEVIĆU MILOŠA CRNJANSKOG

LJILJANA ŽEGARAC-TENJOVIĆ

I. U romanesknom svijetu *Dnevnika o Čarnojeviću* Miloša Crnjanskog priroda dobiva karakter sakralnog prostora i postaje duhovno središte pripovjedačeva univerzuma, prostor žudene «obecane zemlje» u kojem je jedino moguće ostvarenje duhovne harmonije: *Ah da mogu da se vratim tamo, gde topovi grme, i da kroz Ruse odem daleko nekud na noviju zemlju, tamo, gde je led zelen a voda plava pod nebom, sneg rumen. Ah tamo bih od silnih boja zanesen zagledao se i zaboravio sve.*¹ Opisu tog prostora kritika je posvetila dosta pažnje.² Međutim, opise prirode ili trenutke uznesenja glavnog junaka i pripovjedača, Petra Rajića, u neki drugi svijet Crnjanski protkiva kršćanskim slikama ili slikama sa prepoznatljivim religioznim konotacijama. Ta nevidljiva veza između čovjeka, prirode i kršćanskih simbola, koju uspostavlja Rajićeva indirektna vizualna percepcija, ostala je nedovoljno osvijetljena.³

¹ Miloš Crnjanski, *Dnevnik o Čarnojeviću*, Beograd, Filip Višnjić – Zavod za izdavačku delatnost, 1985; Biblioteka «Novi albatros», knjiga prva, fototip prvog izdanja, 86. U ovom radu svi navodi biće prema ovom izdanju.

² Opisu tog prostora naročitu pažnju posvetio je Petar Džadžić u knjizi *Prostori sreće u delu Miloša Crnjanskog*, Beograd, Nolit, 1976, odnosno u njenom nešto izmijenjenom i sažetijem izdanju iz 1993, sa novim naslovom: *Povlašćeni prostori Miloša Crnjanskog*.

³ Važnost percepcije stvarnosti za određenje suštinskih obilježja sumatraizma istakao je Miloslav Šutić, definirajući ga kao vid *indirektne vizuelne percepcije* «koja je u znaku paralelizma između spoljašnjih pojava i unutrašnjih čovekovih stanja – jer ovdje čula nisu neposredno dovedena u dodir sa percipiranom pojavom». Ovaj perceptivni fenomen pretpostavlja uzajamno prožimanje svega sa svim, tj. uklapa se «u misao o koherenciji sveta iz istočnjačke, kineske i japanske filozofije, ili misao o zavisnosti pojava jedne od druge, bez obzira da li su te pojave ljudske ili prirodne». Vidjeti o tome opširnije u studiji Miloslava Šutića «Vizuelna percepcija u lirici Crnjanskog» u: *Književno delo Miloša Crnjanskog* (zbornik radova), Beograd, Institut za književnost i umetnost, 1972, 175–196.

Značenje kršćanskih simbola otkriva nam se najprije u sklopu osnovne tematske opozicije romana priroda – kultura. Za pripovjedača u *Dnevniku o Čarnojeviću*, Petra Rajića, sakralizirani prostor prirode kao da postoji tek u opoziciji prema svekolikom prostoru povijesne, ratne i svakodnevnosti. Upravo mitsko poimanje hijerarhije prostornih odnosa za koji je karakteristična opozicija sveto – profano (sakralno – svjetovno) karakterizira i Rajićevu svijest.⁴ Prostorna područja koja figuriraju kao ekvivalenti «sakralnog» i «profanog» jesu priroda, s jedne strane, i povijesni, socijalni i psihološki kontekst pripovjedačeve egzistencije, s druge strane (kultura). Utjehu i smirenje Rajić nalazi u svemu što je usmjereno ka destrukciji kulture (atentat, ubojstvo, smrt) ili pak predstavlja paradigmu vankulturnog prostora (priroda). Ovakav odnos prema vrijednosnom sustavu vlastite kulture karakteristični je vid avangardnog prevrednovanja.⁵ Rat je obezvrijedio tvorevine kulture i umjetnosti (*Gde su sad boginje umetnosti...?*), ustoličio destruktivnost kao «jedinu istinu» (*... ubistvo sve izleči, ono je jedina istina*) – i Rajiću preostaje samo «panteistička» utjeha, njezina iscjeliteljska, okrepljujuća snaga:

1. *Ležim i vidim samo drveće kroz prozor. Razgovaramo se. Lišće mi njiše zbogom i pada. A raz nije ljubav samo lišće? Ja tako malo volim ljude, a lišće me tako dobro umiri. Moj život zavisi od njega.*⁶

⁴ O opoziciji sakralno – svetovno kao suštini mitskog odnošenja prema svetu vidjeti opširnije u studiji: Mirča Elijade, *Sveto i profano*, preveo Zoran Stojanović, Novi Sad, 1986.

⁵ Opširnije o tome u: Renato Podoli, *Teorija avangardne umetnosti*, Beograd, Nolit, 1975 (poglavlje «Romantizam i avangarda», 63–95); Novica Petković, *Od formalizma ka semiotici*, Beograd–Pristina, BIGZ, Jedinstvo, 1984, 235–237.

⁶ Miloš Crnjanski, *Dnevnik o Čarnojeviću*, 61.

2. *Ne, ne znam šta je dobro a šta zlo, ništa ne znam šta se sve sa mnom zbilo, ali jedno znam, da je naša sreća u lišću. Po jedan žut list, po jedan klepet golubijih krila ili lasti na vodi biće mi dosta da ne budem ni veseo ni tužan, i nikad mi neće pasti na um, da verujem u šta drugo, do u jablanove.*⁷

3. *Ležaću po ceo dan u travi i gledaću u nebo. Svaki dan će imati novu boju. I te boje umiriće moje oči, a ja sam sav miran, kad mi se smire oči.*⁸

Pri tom, Rajića ne smiruju samo prizori iz prirode već i sve ono što ga upućuje na onostrano, mistično, nebesko. Umiruju ga obredne religiozne riječi, mistična literatura, vino u putiru, vino u koje ne dopijeva ni miris mrtvacu ni težak, opojan miris ženskog tijela:

1. *Miris mrtvacu bio je ostao u stolu, u jelu, samo ga u vinu ne beše.*⁹

2. *Miris njenog tela, neki težak, opojan miris, usrećio me je u zidovima, u ovim vratima, u pećima, po stolovima, u jelu i vodi i u mome odelu, samo ga u vinu ne beše.*¹⁰

3. *Crkva sva otvorena i hladna. One kleknuše i moljahu se dugo ... Umoran, tako bih rado ostao ležeći tu iza klupa, što su mirisale na tamnjan i odbijale tupo kod milih, slovenskih reči.*¹¹

4. *Hajdemo u crkvu, sam sam i umoran. Ljubičasti, zlatom izvezeni plaštovi sveštenika i hladne raskošne latinske reči, umiriće moje seljačke ali rastrojene živce.*¹²

5. *Ljubičaste i zlatom izvezene njegove [svećenikove – prim. Lj. Ž. T.] odežde umiriće moje oči. Vino u putiru setiće me žrtve i mistične literature i ja ću se smiriti.*¹³

6. *Smeši se i seća me na đačke godine, priča o popaljenim selima, o jednom vagonu, u kome su ležala smrznuta dečica, a uveče mi svira ruske liurgije, jer zna, da ja to volim.*¹⁴

⁷ N. dj., 116.

⁸ N. dj., 121.

⁹ N. dj., 38.

¹⁰ N. dj., 51.

¹¹ N. dj., 92.

¹² N. dj., 100–101.

¹³ N. dj., 106.

¹⁴ N. dj., 112.

Kršćanski simboli u kontekstu kojih naglašava njihovu onostranu, metafizičku dimenziju (obredne riječi¹⁵ kao simbol božanske objave), simboli sublimacije čulnog i ovozemaljskog (ljubičasta boja¹⁶ svećenikove odjeće; vino,¹⁷ koje se simbolički poistovjećuje sa prolivanjem Kristove krvi) – nikada ne bivaju zahvaćeni «kosim uglom» pripovjedačeve ironije. Rajićev ironičan stav dotiče se samo vanjskih, ceremonijalnih obilježja religije ili pak samih njenih predstavnika (sljedbenika). Sjene ironije uvijek padaju na ono što bismo, jezikom semiotike, mogli nazvati – kultura. Čim pripovjedač usmjeri pogled ka objektima prirode ili pak prema kršćanskim simbolima kao znamenjima onostranog, mističnog – sjene ironije iščezavaju. Rajić ironično govori o religioznom obredu u tuđinskoj crkvi, ali ne poriče njegov dublji smisao koji samo naslućuje: *Gledaću lepu komediju vina što se pretvara u krv, i to rumeno vino, koje ne vidim, no samo slutim u zlatnom putiru, i koje mi govori tajne mutne.*¹⁸

Crnjanski ironično portretira i lik popa koji je Rajića zatekao na grobu na kojem je prespavao noć. Ironija, međutim, iščezava čim se Rajićev pogled spusti na ljubičastu, zlatom izvezenu, svećenikovu odjeću: *Žene sa čabrovima i obramicama ljuljaju se na divnim člancima, a meni dođe da se grohotom nasmejem jednom popu, crnom, majmuskog lika, što dolazi i gleda me začuđeno, jer sam spavao na groblju i zevam i umivam se na ko zna čijem grobu. Opet će mi se jadata koliko smo isekli slika u crkvi, pokrali oltar, skinuli i prozore, najzad ponudiće mi rizoto ... On će mi pokazati svog magarca, jedino što mu ostaviše, i govoriti mi o reumi, pa ćemo posle u njegovu malu crkvicu. Ljubičaste i zlatom izvezene njegove odežde umiriće moje oči.*¹⁹

Dominantna romaneskna svijest najčešće se sa blagom ironijom odnosi prema pobožnosti drugih likova. Crnjanski, pri tom, varira različite ironijske prosede. Ironijski kontekst se često

¹⁵ V. odrednicu «Riječ» u: Jean Chevalier–Alain Gheerbrant, *Rječnik simbola*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1989, 560–561.

¹⁶ V. odrednicu «Ljubičasto» u nav. rječniku, 371–372.

¹⁷ V. odrednicu «Vino» u nav. rječniku, 746–748.

¹⁸ Miloš Crnjanski, *Dnevnik o Čarnojeviću*, 101.

¹⁹ N. dj., 105–106.

uobličava postupkom koji su ruski formalisti nazvali «ostranjenije», tj. postupkom «očučavanja». Tako su opisi ikona redovno «očučeni» i, svojim kontekstom, usmjereni na degradaciju religioznosti Rajičevih sunarodnjaka: ... gledao sam preneražen stare ikone oko mene, neke ljude popadale sa nožem u ruci pred šančevima, sa crvenim fesom na glavi; i te stare ikone i slike pekle su mi oči, kao da su me zraci, što su se odbijali sa njenog tamnog zlata probadali. Tek kad bi neko skočio na stolicu i vičući predlagao, da se pozdravi patrijarh, a drugi počeli besno psovati, tek bih se tada trgao.²⁰ Efekt «začuđavanja» Crnjanski postiže i dinamiziranjem opisa, pri čemu ikone kao objekt promatranja dobivaju osobine subjekta promatranja u kontekstu koji je značenjem usmjeren ka obezvređivanju pobožnosti Rajičevih sunarodnjaka ili pak evocira zlu kob njegovog naroda – seobe:

1. **Zaprepašćeni sveci gledali su** sa zida okrečenog, belog i čistog i glupa lica oblazila su oko stada ovaca i oko čapurja. Posle su došle na red priče o Hristovom grobu, kad ga opsednu babe i donesu jastuke u ponoć strašnog dana kad se čeka Uskrs. I sto gadnih šala i psovki znali su o tom. Ne beše ni jedne drage slike u rečima njenim, punim nepreglednih polja kukuruza i strnjika.²¹

2. Sa zida **su me motrile ikone** pune bosiljka; narod, koji se selio na čelu sa patrijarhom i vezano roblje sa očima devojačkim.²²

Ironijski kontekst osiguravaju i aksiološki negativno usmjereni detalji u opisu vjerskih obreda, vjernika, svetaca, ikona:

1. Nedeljom pri službi pevahu **sulude** devojke u belo rublje i debele vunene čarape obučene. Orzuljaš je bio slep, a prvi glas je pevala jedna kaluđerica sa **grozno unakaženim** licem. Kiša, ona strašna poljska, padala je večerom, a po hodnicima su lutale, lupajući štakama, senke koje su pljuvale krv. Na zidovima su visili drveni Hristosi sa **zabezeknutim** glavama i **čvorugavim** kolenima. Tu sam prvi put osetio strašan strah, tu sam prvi put sažalio se nad svima nama.²³

20 N. dj., 12–13.

21 N. dj., 43. Podvlačenje je naše.

22 N. dj., 48. Podvlačenje je naše.

23 N. dj., 58. Podvlačenje je naše.

2. Crkvice bi njine šarene i male bile pune **ofarbanih** svetaca, kandila i gomila, koje se krste **po-grbljeno i glupo** gledaju.²⁴

«Obezvređivanje» ikona sa istom funkcijom degradiranja pobožnosti ostvareno je i upotrebom množine ili pak arhaičnih jezičnih formi:

1. Vrebali su me trgovci i vodili silom k sebi. U kućama njihovim ne beše salona, nego su me vodili u grdne, svetle sobe, gde stajaše glasovir a iza njega palma i **mnozi Sveti Jovani**.²⁵

2. Ja sam se sakrio iza crne, visoke Marije pa pođosmo po opekotini brega, sve kroz neko šikarje, kraj nekih kapelica i **obojenih majki Božijih** kraj puta.²⁶

3. Dočekala me je jedna starica u žutoj svili pod jednim **grdnim Sv. Jovanom**.²⁷

I samo čitanje vjerske brošure *San Majke Božije*, iako motivirano ratnom psihozom, degradirano je stavljanjem u kontekst u kojem prevladavaju izrazito banalni motivi:

1. «Decken», počese dovikivati i sve se sahranjivalo u rov. Vukla se slama, koju bog zna gde nađoše, posle se čulo žvakanje i cerekanje iz jarkova, a topovi su nad nama presećali grozno. Poče duboko i potmulo. Kraj mene ležашe neki trgovački pomoćnik iz Bele Crkve, dobro dete Radulović. Hoće, «Durchbruch» kaže on. Ja ćutim i saginjem glavu. Čujem iza mene onog, što već mesecima svako jutro čita *San Majke Božije*, a ja opet sagnuh glavu i počeh jesti hleb i posipati ga šećerom.²⁸

2. Mutnim sam očima gledao oko sebe, po ceo dan pevušio i zviždukao. I opet se čulo kako pričaju o svečarima i pečenju, o tućama u birtu, o ženama, i kako čitaju *San Majke Božije*. Tri Slovaka se po ceo dan mučila, da na sveći skuvaju nešto.²⁹

I Rajičeva pobožnost je ironično sjenčena: njegov pobožni šapat izazvat će prezriv komentar

24 N. dj., 44. Podvlačenje je naše.

25 N. dj., 44. Podvlačenje je naše.

26 N. dj., 92. Podvlačenje je naše.

27 N. dj., 119. Podvlačenje je naše.

28 N. dj., 14–15.

29 N. dj., 20.

Marije: *Najeli smo se grožđa, posle opet navezismo se. Jedna majka Božija gledaše za nama, a ja se trgoh i rekoh glasno: «Marija.» Ona mi se okrete i nasmeja: «shimmia» ... Ja sam jednako gledao u Mariju dok je veslala. Bio sam seo do nje i hteo da joj pomognem, ali me je ona odbila i prezrivo tiho nazvala: «shimmia». Izabela se veselo smejala i tumačila mi, da je to opica. «Majmun», rekoh i ja sam. Primetio sam da me Izabela drago i željno gleda, ali se ja okretoh Mariji i rekoh dva tri puta sve tiše njeno ime.³⁰ Lik Marije, kao jedini lik koji ironizira Rajičevu pobožnost, posle ovog komentara dobiva izvjestan aksiološki oreol, iako se nekoliko rečenica ranije, u istom prizoru, sjena ironije preteći nadvila nad njom. Naime, pri molitvi, Rajić primjećuje da je Marija bila sva «umazana od crnog grožđa».³¹ Prihvatanje njenog ironičnog podsmjeha («Majmun», rekoh i ja sam) trenutak je Rajičeva trenutnog, intuitivnog proniknuća da put ka novoj, istinskoj pobožnosti podrazumijeva odbacivanje stare, to jest njenih tradicionalno prepoznatljivih formi (molitve). To netom naslućeno osjećanje pobožnosti Rajić najprije vezuje za lik Marije, koja imenom i pojavom asocira na Bogorodičin lik (*Iz njenog lika i golih ramena blještaše zora*).*

Crnjanski u *Dnevniku o Čarnojeviću* čini ono što je već učinio u poeziji: put ka novoj sumatraističkoj vjeri otvarao se kroz žensko načelo kršćanstva – Bogorodičin lik, koji je u kršćanskoj tradiciji oduvijek predstavljao «najsavršeniju sublimaciju nagona i najdublji sklad u ljubavi».³² Aktiviranjem mitskog motiva o vjenčanju neba i zemlje, *hieros gamos* (tj. svete svadbe, koju starozavjetno i novozavjetno pamćenje povezuje sa Bogorodicom), u pjesmi «Blagovesti»,³³ Crnjanski je u temelje svoje sumatraističke vizije unio blagu, sublimiranu, erotsku komponentu i istodobno je usmjero ka objektima prirode i kozmosa uopće. Slično postupa Crnjanski i u *Dnevniku*: lik Marije, čije ime Rajić u više navrata spominje tonom pobožnog, molitvenog šapta, poistovjećen u podtekstu sa Bogorodičinim likom, postaje «formula» novootkrivene

30 N. dj., 93.

31 N. dj., 92.

32 V. odrednicu «Majka» u navedenom *Rječniku simbola*, str. 378–379.

33 V. tumačenje «Blagovesti» u studiji Novice Petkovića *Lirika Miloša Crnjanskog*, Beograd, Tersit, 1994, 50–52.

«religioznosti» koja u svoje središte, umjesto središnjih kršćanskih predodžbi (Bog, Bogorodica), stavlja sam prostor prirode. Sav eteričan i prozračan, Marijin lik povezuje Rajića, u fikciji, sa dalekim nebeskim prostranstvima: *Pod prozorom stajaše Marija i pevaše. Iz njenog lika i golih ramena blještaše zora. Ja se trgoh i pogledah na postelju. Videh modre žile na telu izljubljenе žene i okretoh glavu. Daleko na jednom malom ostrvu sinu munja, odskoči sunce, po grudima mi padoše vlažni skutu neba, ja tiho šapnuh: «Marija.»* Tako priroda postaje onaj prostor u kojem Rajić projicira svoj sublimirani erotski doživljaj («vlažne skute neba» osjećamo kao metonimijskim putem preslikan³⁴ dio muškog tijela). Takvo povezivanje erotskog sa Bogorodicom, ostvareno u podtekstnom sloju romana, upućuje na mističnu komponentu nove ljubavi, koja će u poeziji Crnjanskog biti objelodanjena kao «blagoveštenska» ljubav.³⁵ I ovdje, kao i u poeziji Crnjanskog nova ljubav data je kao negacija stare, tj. ljubavi prema konkretnoj ženi. Rajiću je svojstven (naročito prije njegovog udvajanja u snu) udvojen doživljaj ljubavi: tjelesni (čulni) i mistični («sumatraistički»). Epizoda sa Marijom i Izabelom karakterističan je primjer te Rajičeve raspolućenosti: on se sav zbunjen predaje čulnoj Izabeli, osjeća prezir i gađenje prema njenom tijelu i njenoj pobožnosti, da bi odmah potom molitvenim, pobožnim tonom prizivao daleku i nedostižnu Mariju. Za poeziju Crnjanskog, i avangardne tendencije uopće, karakteristično odvratanje od plotske ljubavi u *Dnevniku* je prisutno na više mjesta.³⁶ I ovdje,

34 V. odrednicu «Model» u: *Rečnik književnih termina*, Beograd, Nolit, 1985, 443–446.

35 Misli se na pjesmu «Blagovesti» u kojoj se motiv ljubavi, također u podtekstnom sloju presme, povezuje sa prastarim mitskim motivom o vjenčanju neba i zemlje. O opsesivnoj prisutnosti ovog motiva u našoj poeziji dvadesetih godina prošlog stoljeća vidjeti u knjizi: N. Petković, *Lirika Miloša Crnjanskog*, 49–52.

36 «Dosadile mi se ljubavne vrele svile i sve ove duševne dubine. Posetiću rat opet i vihor i strahote i kiše, one strašne kiše. Među muške hoću, bar među muške, gadim se svih razjarenih madona» (88); «Probudio sam se kad sunce granu. Videh je polugolu do sebe i neki gadan osmeh ispuni me svog» (96); «Nisam više željan da me ljube, niti da mi iko pruža ruku. Dosta je bilo. Ako je ljubav, naljubio sam se. Umoran sam» (111); «Ja ću je ostaviti, ne zato što je tuđa, ni zato što me vara, nego zato što se stidim ljubavi» (111–112). Videti slične primere i na stranama 49, 53–54, 87–88 *Dnevnika*.

kao u *Lirici Itake*, osjećamo jak konflikt između tjelesnog i duhovnog, bludnog i svetog³⁷ (*Ne, nije ljubav Bog, ni životinja, ni ludilo; ona je magla, magla krvi, mladosti i neba. Zavije sve, te je drago živeti. No magla ostaje većito teška, puna slasti i bola i vezana sa nebom*),³⁸ te neobičnu i zagonetnu vezu između nasilja i ljubavi i smrti³⁹ (*A ljubav? Ona je posle došla, ljubav. Videste li je? Ona je magla koja je pala na Rim. U mrmoru je i telesima. Jeste li čuli? U ljubičastim žilama je. U belim kao labudovi rebrima, i na člancima rumenim od strasti. U Rimu je poprskana krvlju ...*).⁴⁰

Kršćanski simboli, međutim, neposredno utkani u opis prirode ili podrazumijevani njegovim podtekstnim slojem, dobivaju isti aksiološki intenzitet kao i sama priroda:

1. *Laste će se igrati oko nas, a tada će nam zburnjena duša, od zburnjenog života razapeta, kao luk, streljati misli u vodu i nebo, misli koje vide da je sve ovako zburnjeno i nerazdvojno kao ove vode, oblaci i senke čuna mog. A posle ćemo zaći međ trske, i kad čun zastane i setimo se da sutra valja opet poći dalje, spustićemo glavu umorni od nedelje ove i sanjaćemo nad vodom sve ovo bilje oko nas i crkve i vino rumeno i božiju majku sa mladošću strasnom, pomešano sa nebom prolešnjim i mirisnim i večnim.*⁴¹

2. *Iz njenog lika i golih ramena blještaše zora ... Daleko na jednom malom ostrvu sinu munja i odskoči sunce. Po grudima mi padoše vlažni skutu neba, ja tiho šapnuh: «Marija.»*

Slike kršćanskih simbola, izdvojene iz svog tradicionalnog, kulturnog konteksta, kao i slike prirode sa kojima se aksiološki izjednačuju, 37 Opširnije o ovom konfliktom jezgru poezije Crnjanskog i načinu na koji je razriješen u studiji N. Petkovića: *Lirika Miloša Crnjanskog*, 40–47.

38 Miloš Crnjanski, *Dnevnik o Čarnojeviću*, 57.

39 Svezu između erotike i nasilja prvi je razjasnio N. Petković, imajući u vidu povijesni (ratni) kontekst («I upravo u tom jezgru ljubav u susjedstvu sa smrću postaje ambivalentnom ...») i književno-historijski kontekst nastanka *Dnevnika* (vrijeme avangardne poetike, «poetike osporavanja», usmjerene «ne samo na narušavanje užih književnih ograničenja (zabrana) nego i širih kulturnih, sve do sasvim elementarnih»). V. u studiji: N. Petković, *Lirika Miloša Crnjanskog*, 46–47.

40 Miloš Crnjanski, *Dnevnik o Čarnojeviću*, 56.

41 N. dj.101.

pojavljuju se Rajiću iz onog, drugog, sakralnog prostora. Uvođenje kršćanskih simbola u novi kontekst, izvan kulture, nužno je vodilo razgrađivanju njihovog tradicionalnog, podrazumijevanog značenja. Tako, primjerice, motiv Blagovijesti i s njime povezanog blagovjesnog cvijeta, Ljiljana, koji se u kršćanskoj tradiciji veže za bezgrešno začecje Marije Djevice i blagovještenje arhandela Gavrila,⁴² pojavljuje se u kontekstu koji je krajnje pesimistički intoniran. Na Blagovijesti će Rajića sjetiti oči umirućeg suborca: *Gledao sam jednog, gde leži pred vratima, pevuckao je, a iz očiju mu je virila smrt. Pio je sirće, kaže, to blaži grudobolju i smešio se. On me je setio da su sutra Blagovesti.*⁴³

Motiv blagovjesnog cvijeta javlja se u kontekstu u kojem prevladuje misao o smrti – svojoj i tuđoj: *Iza groblja vidim jednu humku, ona se zele- ni. Pod njom leži jedna mlada slovačka učiteljica ... Vešali su je, jer je bila počela da buni vojnike ... Otpušten sam od vojske i putovaću u moj zavičaj da umrem, mada mi lečnik reče, da ću živeti još trideset godina. Ležimo u travi kraj Visle. Ona mi kaže da je umro Žmurko, ali ja zamanem rukom, šta se to mene tiče. Mi se ne ljubimo. Ponegde među drvljem padne po koji uveo list. Ja mu klimnem glavom. Niko i ništa nisam, idem doma. Danas beše prvi put magla. Možda je to meni jedan anđeo doneo mutan cvet, cvet blagovještenski sa bonim, medenim mirisom, jedinog cveta što ne vene: tuge. Da, znam da sam smešan, pa ipak ja znam, da nas ima milionima što ne volimo više ništa, do samo lišće, lišće.*⁴⁴

Crnjanski, zapravo, tradicionalno značenje kršćanskih simbola preokreće sa pozitivne na negativnu stranu. Blagovijest i blagovjesni cvijet, kršćanski simboli začeca i plodnosti, neposredno ili posredno (širim kontekstom), povezuju se sa smrću, a anđeo (glasnik koji duši uvijek donosi dobru vijest)⁴⁵ u Rajićevu magnovenju

42 O simbolu Ljiljana u kršćanskoj tradiciji usporediti opširnije u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, Liber, 1979, str. 387–388; J. E. Cirlot, *A Dictionnary of Symbols*, preveo sa španjolskog Jack Sage; Routledge & Kegan Paul, London, 1973, str. 188–189; J. Chevalier–A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, 369–370.

43 Miloš Crnjanski, *Dnevnik ...*, 98.

44 N. dj., 114–115.

45 V. odrednicu «Anđeo» u: J. Chevalier–A.

pojavljuje se kao vjesnik smrti. Trenutak vizualne slutnje, u kojem će se Rajiću list koji pada sa drveća učiniti blagovjesnim cvijetom što mu ga prinosi jedan anđeo, trenutak je intuitivna proniknuća vlastite smrti. Pri tom, posezanje za eufemizmom (Ljiljan kao cvijet tuge) izraz je Rajićeva podsvjesnog odbijanja da se suoči sa mogućnošću svoje smrti. Kao i u drugim djelima Crnjanskog, susret sa onostranim zbiva se u trenucima kada junak tone u promišljanje, kratkotrajan je, na granici stvarnosti i privida, prisutan kao «nerješeno kolebanje»⁴⁶ (*Možda je to meni jedan anđeo doneo mutan cvet, cvet blagovještenski*).⁴⁷

Ovdje nam se čini opravdanim da se ovakva osobita stanja junaka u djelima Crnjanskog (kada se u magnovenju junakovo dinamizirano opažanje veže za neki detalj prirode što, ne rijetko, vodi do intuitivnih proniknuća) odrede kao svojevrsan oblik «pesničke epifanije».⁴⁸ I ovdje, kao i kasnije u *Seobama*, prelazak junaka iz jedne u drugu hipostazu prethodi nekoj neodređenoj, intuitivnoj spoznaji i praćen je «epifaniziranim» detaljem iz prirode, tj. nagovještava se spuštanjem magle – slike koja svojim arhetipskim značenjem sugerira stanje neodređenosti, nejasnoće, prelaznog razdoblja između dva stanja, i najavljuje važna otkrića i objave.⁴⁹ Tako, trenutku Rajićevog magnovenja, kada će mu se anđeo sa blagovještenskim cvijetom «objaviti» kao glasnik smrti, prethodi iskaz o spuštanju magle (*Danas beše prvi put magla*).⁵⁰

II.

Za Crnjanskog, kao i za Jakova Ignjatovića, osnovno područje otkrića tragičnog bila je na-

Gheerbrant, *Rječnik simbola*, 13–14.

46 O odnosu junaka prema onostranom u djelima Crnjanskog usporediti studije N. Petkovića: *Lirika Miloša Crnjanskog*, 55 (odakle je uzet navod), i *Dva srpska romana*, Beograd, Narodna knjiga, 1988, 209 i 268.

47 Miloš Crnjanski, *Dnevnik ...*, 115. Podvlačenje je naše.

48 Na mogućnost da se «san usred jave u oživelom pejzažu» tumači i kao jedan oblik pesničke epifanije ukazao je N. Petković u studiji o *Seobama*: *Dva srpska romana*, 269–270. Vidjeti i studiju ovog autora: *Lirske epifanije Miloša Crnjanskog*, Beograd, SKZ (LXXXIX, knj. 594), 1996.

49 V. odrednicu «Magla» u navedenom *Rječniku simbola*, 378.

50 Miloš Crnjanski, *Dnevnik ...*, 115.

cionalna povijest, shvaćena i tumačena u znaku sudbinske prepuštenosti jednog naroda denacionalizirajućim utjecajima i u znaku slutnje o mogućnosti propasti tog naroda upravo uslijed njegove dezintegracije u nacionalnom smislu. I ovdje se, kao u najboljim Ignjatovićevim romanima, nacionalna povijest pokazuje kao ishodište otkrića tragike ljudskog postojanja. Lajtmotivska struktura *Dnevnika o Čarnojeviću* sva je u funkciji predočavanja takvog viđenja nacionalne (kolektivne) i, u sklopu nje, pojedinačne ljudske sudbine.⁵¹ Ponavljanje motiva i njihovo gradiranje u novome kontekstu omogućuje nam da pratimo i zrenje Rajićeve (pojedinačne) svijesti i zrenje nacionalne (kolektivne) svijesti. Ako i pojedini motivi koji se vezuju za naratora u prvi mah djeluju kao obilježje njegove poremećenosti, kasnije, tokom razvoja radnje, oni dobivaju širu povijesno-nacionalnu, pa i arhetipsku dimenziju.

Tako, na početku romana vidimo kako Rajić rado odlazi na groblje, što nam djeluje kao znak njegove iščašenosti: *Sećam se: moje bezbrojne tetke dolazile su i plakale; videvši me često bolnog, pričale su mi o ocu i govorile, da me pošalju u Beč da učim, pa da budem ministar u Srbiji. A ja sam se sakrivao u polju iza grada – najradije na groblju gde su kraj gustih kukuruza pasla stada i stojale grdne barutane. Tu bih ležao u travi kraj kakve derne klupe. Iza mene su šumeli vrbaci. Pred veče oni bi porumeneli i ja bih ustao i začudio se.*⁵²

Sklonost mladog Rajića da otklon od sumorne jave traži u prirodi ili u nekom drugom obliku sakraliziranog prostora (primjerice; u zvoniku crkve) zapažamo i na nekim drugim mjestima u romanu: *Sećam se, sedela mi je na postelji i*

51 Takva naporednost karakterizira i Ignjatovićeve romane: «Ova naporednost nesreće pojedinaca i narodnog stradanja, koja istoriju pretvara u košmar, motivisala je sve one vidove Ignjatovićeve romansijerske slike koji upućuju na predstavu opšte poremećenosti u svetu vrednosti, izazvane nerazrešivim kolizijama različitih vrednosnih načela, tradicija i kulture, starog i novog, svoga i tuđeg. Poremećenost je, otud, u Ignjatovićevom romanu zahvatila i istorijski plan i individualno-psihološku sferu» (Ljubiša Jeremić, *Tragički vidovi starijeg srpskog romana*, Beograd, Književna zajednica Novog Sada, Institut za teoriju književnosti i umetnosti, 1987, 178).

52 Miloš Crnjanski, *Dnevnik o Čarnojeviću*, 13.

pevala mi pesme u kojima se jednako klalo i ubijalo, a tela su gorela. O, koliko sam zbog toga vriškao. Sutradan bih bežao od kuće. Skrivao sam se ispod bedema, tamo među zelenim barama kraj kojih je trava bila žuta i gusta ... A subotom, kad bi zvona zabrujala, sakrio bih se nekud na zvoniku punom slepih miševa i dugo se molio Bogu.⁵³

Sličnu, implicitnu motivaciju u ponašanju glavnog junaka naziremo u iskazima u kojima Rajić kaže da mu bolesti bijahu najljepši doživljaji:

1. *Bolesti su bile moji najljepši doživljaji. Oblačili su me u belo i metalili me u prozor; a ljudi su zastajali i gledali me. O, šta sve nisu činili sa mnom.*⁵⁴

2. *Bolesti mi behu najljepši doživljaji. Ležao sam sav u čipkama lakim kao perje, a kroz prozore sam video golubove moje, koje sam toliko voleo, premeštao i kupao. Mati mi je morala vaditi stare adidare, sve bisere njene i svilene vezove, a ja bih ih kupio i gomilao na grudima i ležao pod njima sav blažen, pa bih, smešeći se, prosipao iz jedne šake u drugu zlatne zmije, grivne pune rumena kamenja draga.*⁵⁵

Kasnije, zrelog Rajića vidimo gdje spava na nekom dječjem grobu, u jednom talijanskom groblju: *Sedim na jednom grobu. Spavao sam dobro. Kad se probudih videh da sam spavao na grobu. Ona se zvala Neve Benusi. Da, ležala je mirno, pod zemljom. Živela je trinaest godina. To je bila moja najčistija bračna noć. Oko nas stajahu mračni kiparisi, a ja sam se smešio veseo. Iz daleka bele se ledeni Alpi, čine se kao sreća, beskrajna sreća zemlje.*⁵⁶

Vezivanje motiva groblja za prirodu pokazuje da je groblje za Rajića također jedan oblik sakraliziranog prostora. Na završnim stranicama Rajić dolazi u rodni grad svoje majke, grad u kojem je grobnica njegovih predaka i pri tom se raspituje za oca i Jašu Ignjatovića (*Pitao sam nekog, da li poznaje gospodina Jašu Ignjatovića ali me starac pogleda, i reče tiho mađarski da ga ne poznaje ... Posetio sam ženu koju je moj otac pre moje majke ljubio ... Ona mi je dugo pričala* 53 N. dj. 8-9.

54 N. dj. 8.

55 N. dj. 9-10.

56 N. dj. 105.

la o ocu.)⁵⁷ U kontekstu u kojem je dat (tuberkulozni Rajić očekuje smrt), grob predaka kao arhetip izražava nesvesnu Rajićevu želju za duhovnom obnovom i konačnim smirenjem, dok pokušaj komunikacije sa mrtvim precima i obilasci pravoslavnih crkava svjedoče o potrebi dubljeg integriranja njegovog nacionalnog bića.

Motiv crkve u svom gradiranju omogućuje nam pak da pratimo proces degradiranja nacionalne i kulturne svijesti Rajićevih sunarodnjaka.⁵⁸ Na početku romana naše crkve u tuđini prašnjave su i prazne, a takve su i crkve u Rajićevu zavičaju. Zvona, ipak, još snažno bruje:

1. *A svud u snegu beliše se tako prazne, naše stare, ostavljene crkve. Daleko u daljini sijali se krstovi, i videle se senke naših starih, praznih, ostavljenih crkvice.*⁵⁹

2. *Sećam se zvonika. Crkve su naše u mom zavičaju prazne i prašne. Veliko, staro zvono crkveno bruhalo je nada mnom ...*⁶⁰

Tokom romana Rajić u nekoliko navrata ponavlja da su naše crkve hladne i prazne, te da se pri tom i pljačkaju, u čemu treba vidjeti stupanj više u degradaciji nacionalne i kulturne svijesti Rajićevih sunarodnjaka:

1. *Crni i teški [popovi – prim. Lj. Ž. T.] govorili su o svemu sa hitrim preziranjem. Njine meke, jako meke ruke, milovale su umorno moju; pričali su mi o tim praznim crkvama koje sam toliko voleo.*⁶¹

57 N. dj. 118-119.

58 U svojim tekstovima Crnjanski je pisao o pravoslavnim hramovima kao nosiocima tisućgodišnje kulture, čuvarima nacionalne svijesti, obilježju državnosti srpskog naroda: «Gde god postoje manastiri, zadužbine naših velikaša ima i naše prošlosti, naše istorije, naše države. Crkve naše i zvona njina tačno i nepobitno kažu dokle je naš narod dopirao i zemlju krvlju svojom zalio.» Crnjanski je, međutim, pisao i o naličju monaškog života. U manastiru Mesić «blago se harčilo nemilice, raznosilo i rasipalo na igumane, metrese i rođake». I u drugim srpskim manastirima u Rumunjskoj kaluđerske svađe, razvrat i pljačke nanose sramotu i srpskim građanima. Navedeno prema: Zoran Avramović, *Politika i književnost u delu Miloša Crnjanskog*, Beograd, Vreme knjige, 1994, 178-179.

59 Miloš Crnjanski, *Dnevnik o Čarnojeviću*, 7-8.

60 N. dj. 9.

61 N. dj. 42.

2. *A ja sam umoran ustajao kad bi zvona zazvonila i odlazio u crkvu praznu i hladnu.*⁶²

3. *Opet će mi se jdati [pop – prim. Lj. Ž. T.] koliko smo isekli slika u crkvi, pokrali oltar, skinuli i prozore ...*⁶³

Na kraju romana crkve koje Rajić obilazi u rodnom gradu svoje majke prazne su, prašnjave i potpuno zapuštene, kao i grobnice njegovih predaka. Zvona nema, ona «čute», jer su odnesena, a u jednoj je crkvi govornica uređena kao u tuđinskim: *A kad smo stigli, video sam gradić gde mi se rodila majka. On beše pun crkava, na kojima čute zvona, nema zvona, odnesoše ih ... Smrt se krije u vrtove. Svud me dočekaše vrtovi. Crkve su bile prazne i hladne, kašljao sam u njima. Crkve su bile prazne i mračne, a prozori prašljivi i mutni kao moje oči ... I tako posetio sam grobnicu mojih dedova. Bilo je dosadno. Kažem, časni propadaju. Vladika je uređivao tamo mađarski katihizis, a bašte su bile pune korova ... A svud nad njima gledale su me crkve, prazne, napuštene, prašnjive crkve. U jednoj sam video govornicu na levoj strani kao u tuđinskim crkvama, u koje volim da se krijem. Trudio sam se da mi srce zaplače, pa da se i zasmeje.*⁶⁴

Degradaciji podliježe i motiv crkvenog zvona, ali samo kao simbol sa nacionalno-povijesnim konotacijama. U kontekstu u kojem ovaj motiv dobiva dublje, arhetipsko značenje, kao simbol očišćenja i uspostavljanja veza između neba i zemlje,⁶⁵ on se može dovesti u vezu sa junakovim sumatraističkim pogledom na svijet. Zahvaćeno Rajićevom indirektnom vizualnom percepcijom zvono kao da posreduje između svjetovnog i sakralnog prostora, vidljivog i nevidljivog svijeta: *Zvona nad našom kućom zazvonila bi tamno i u njinoj jeci plovila bi crkva, i ulice, i sva okolina nekud u visinu. Ceo je svet tada bio tako lak.*⁶⁶ Upravo transformacija motiva zvona omogućuje nam da pratimo postupno junakovo napuštanje tradicionalno shvaćene religioznosti i osvajanje nove, oslobođene njenih tradicionalnih formi. Pri tom, otpor koji će Rajić

62 N. dj. 51-52.

63 N. dj. 106.

64 N. dj. 119.

65 V. odrednicu «Zvono» u: J. Chevalier-Gheerbrant, *Rječnik simbola*, 817-818.

66 Miloš Crnjanski, *Dnevnik o Čarnojeviću*, 13.

tokom dugog niza godina osjećati prema zvonjavi zvona znak je postupnog gubljenja vjere u tradicionalnu kršćansku religiju, odnosno njegove ambivalencije prema toj religiji: *Napolju bi horio težak jek zvona, a ta jeka mučila me je kroz tolike godine; mučila me je i sad. Uvek bi od tog zvonjenja počela da me boli glava i da me prepada muka.*⁶⁷ Djetinja religioznost, ispoljena u tradicionalnoj formi – molitvi (*A subotom kad bi zvona zabrujala, sakrio bih se nekud na zvoniku punom slepih miševa i dugo se molio Bogu*),⁶⁸ u mladalačkim godinama dovedena u pitanje, kasnije biva preobraćena u novu, «sumatraističku» vjeru. Otuda zreli Rajić rado osluškuje zvuk zvona koji sada, kao religiozni simbol otrgnut iz svog kulturnog konteksta, ali sa sačuvanom arhetipskom dubinom, ne biva degradiran:

1. *Kupio sam neke opanke crvene i ručao sam negde visoko u jednoj beloj kući, što je mirisala sva na zejtin i so. A kad bi zazvonila daleka zvona iz rumene bistre vode, pošao bih dalje.*⁶⁹

2. *Ja idem u lišće pogrbnjeno i umorno. Zvoni, ah uvek zvoni kad sam ja u polju.*⁷⁰

3. *Zvona su zvonila, jer sam ja udesio da stignem kad zvona zvone. A ja sam učen čovek, znam, da se sve lepo mora namestiti ...*⁷¹

Crnjanski ovdje postupa kao i sa drugim kršćanskim simbolima kad ih izvodi iz njihovog tradicionalnog (kulturnog) konteksta, te se i ambivalentnost junaka prema zvonjavi zvona može tumačiti na isti način. Ponavljanje i gradiranje istorodnih motiva na krajevima romana tako obrazuje još jedan motivski niz koji predstavlja diskretan i dubok komentar nacionalne teme i, u sklopu nje, individualnog sazrijevanja junaka.

Razgrađujući tradicionalna značenja kršćanskih simbola, Crnjanski ih uvodi u novi prostor, u prostor prirode kao novi oblik sakraliziranog prostora. Kada se slike kršćanskih simbola okreću ka kulturi, njihovo značenje se ne razgrađuje, ali tako neizmijenjeno biva ironizirano, najčešće kao znamen degradacije nacionalne, religiozne i, uopće, kulturne svijesti Rajićevih sunarodnjaka, ili pak kao znak junakovog gu-

67 N. dj. 150.

68 N. dj. 9.

69 N. dj. 90.

70 N. dj. 114.

71 N. dj. 119.

bljenja vjere u tradicionalnu religiju. Obrnuto, kada se ove slike okreću od kulture ka prirodi, one iskrsavaju pred čitateljem kao slike velikog aksiološkog intenziteta. U novome kontekstu kršćanski simboli postaju znakovi nazočnosti jedne drugačije, metafizičke realnosti, koja se u javi samo naslućuje, a u Rajićevu snu obznanjuje kao vjera u skrivene suglasnosti između čovjeka i prirode. Istodobno sa slutnjom jednog drugačijeg svijeta, ide i slutnja bliske smrti, koja se Rajiću obznanjuje kršćanskim simbolima iz onog drugog, onostranog prostora. Ovakav, ambivalentan odnos Crnjanskog prema religioznim simbolima,⁷² s jedne strane, upućuje nas na avangardnu tendenciju dehijerarhizacije

kulture, dok, s druge strane, vodi razumijevanju njegovog osobitog odnosa prema prirodi.

Metafizička dimenzija religije, izdvojena iz svog šireg, kulturnog konteksta, ne podleže junakovom ironijskom osjenčavanju, već se projicira u prostor prirode i same vaseljene. Tako osvještavan, svekoliki prostor prirode dobiva onaj vrhovni metafizički dignitet koji u kršćanskim religijama pripada njihovim središnjim simbolima (Bog, Bogorodica). Otuda Crnjanski opis prirode ili trenutke junakovog uznesenja u neki drugi svijet protkiva kršćanskim slikama ili slikama sa prepoznatljivim religioznim konotacijama.

⁷² O tome kako je ovaj odnos razriješen u poeziji Crnjanskog vidjeti u: N. Petković, *Lirika Miloša Crnjanskog*, str. 43–56.

SA OTOKA SNA, JAVE ILI SUMATRE

SNEŽANA ILIĆ

Bilješka 1. kolovoza 2012.

Posvećeno posljednjim neoromantičarkama Nadeždi, Mariji i Ekaterini, članicama Pussy Riot, ruskog feminističko-anarhističkog punk rock muzičkog kolektiva, zatočenim u Sibiru 2012. zbog performansa Virgin Mary, Put Putin Away u Hramu Krista Spasitelja u Moskvi, u kojem su napale Putina i rusku pravoslavnu crkvu.

Romantizam se obično tumači kao reakcija na prosvjetiteljstvo. Međutim, on ne poriče niti snagu razuma niti dostojanstvo čovjeka, i stoga se može gledati prije svega kao reakcija na, makar i namjerno pojednostavljeno određen, klasicizam. Na što ovdje mislim? Klasicizam se na načelnoj razini predstavlja kao oživljavanje «mirne veličine i tihe jednostavnosti». S toga stajališta Goethe tvrdi da je klasično zdravo, a romantično bolesno.

Ali što je klasicizam na stvarnoj, djelatnoj, kreativnoj razini? To je poetika individuacije odnosno poetika postojanog i metodičnog oplemenjivanja i samoizgradnje Ja ili Ega. U tome je njegova veličina, u tome je i njegovo ograničenje. Općenito uzevši, romantizam podjednako i u djelima i u životima svojih najizgrađenijih predstavnika, ne pada na planu individuacije i samooplemenjivanja ispod visine klasicističkih zahtjeva. On ih na svoj način nadilazi, uklapajući klasicističke standarde u vlastite, često nazgled i oprečno.

Romantizam je rani pokušaj nadilaženja Ega i u povijesti književnosti predstavlja onu fazu ljudske individuacije koju će stoljeće kasnije Jung otkriti kao mogućnost Pojedinca. Romantizmu se najčešće prigovara da nasilno oživljava ili čak prividno stvara prošlost, da se prepušta razobručenju iracionalnosti, da u svojim shvaćanjima bježi u prostore tmine i sjenke od racionalističke svjetlosti Prosvjetiteljstva.

Ovi su prigovori možda osnovani; oni su danas svakako nepotcijajni. Romantizam stoljeće pri-

je Freuda i skoro dva stoljeća prije Foucaulta poduzima arheološko ispitivanje onih slojeva Jastva koji su za klasiciste bili manje vidljivi. Romantičarsko okretanje prošlosti dodiruje kolektivno nesvjesno; njihov radikalni individualizam prilazi onim slojevima ličnosti nad kojima se Ego uzdiže tek kao vrh ledenog brijega.

Promatrano iz ove perspektive, romantičari ne samo što su produbljeniji i svestraniji od klasicista i prosvjetitelja, čije nasljeđe uostalom integriraju u vlastita traganja, oni su i egzaktniji. Za njih je čovjek složena cjelina nesvodiva na *ratio* podvrgnut procesima razumske emancipacije i individualiziranog samousavršavanja. Za njih ljudski svijet nije samo ono što se u danom trenutku čini, već mnoštvo mogućnosti ukorijenjenih u slojevima prošlosti različitih dubina, koje supostoje i čija se vidljivost i značaj na zavodljivo nepredvidiv način mijenjaju. Romantizam otvara perspektivu za rizike, alternativu, nesigurnost, prividnost onoga što se čini čvrstim i postojanim.

Poetika romantizma hrabrija je od svih drugih; ona je otvorena prema beskrajnoj sadržajnosti različitih tradicija, uključujući tu i njihove destruktivne potencijale. Romantičari se jedini ne boje smrti, zbog toga je kod njih bilo toliko samoubojstava: Heinrich von Kleist upućao je prvo svoju od raka materice oboljelu prijateljicu Adolphinu Sophiu Henriettu Vogel, a potom sebe; Karoline von Günderrode se iskasapila srebrnim nožem, und so weiter und so fort.

Romantizam traži otvoreni, fragmentirani, distorzivni i konzekventni izraz, traži hrabrost. Suvremeno društvo traži kratkovjeke, jednoznačne i za do/upi-sivanje zatvorene proizvode koji će što prije biti zamijenjeni drugim, prije svega na simboličkom planu (trendovi u umjetnosti, smjena moda, promjene identitetskih sustavnica ...). Sloboda za Pussy Riot, lude neoromantičarke, zaigrane u beskrajnoj igri umjetnosti i života!

PODRAVSKE PRIČICE II.

ĐURO FRANKOVIĆ

ALAJOS ISELSTRÖGER DOLAZI U LUKOVIŠĆE ZA ŽUPNIKA – Zgroženo sam slušao priču o nekadašnjem svećeniku Alajošu (ili Lajosu) Iselströgeru (1885.–1963.), dekanu, kako je bio obružen u raznim vremenima, od strane raznih vlasti i vlastodržaca, a nerijetko imao niz konfrontacija i sa svojim hrvatskim vjernicima gdje je upravo obavljao službu. Svakako, bio je složena ličnost svoga vremena.

Iselströger je bio pomoćni svećenik u Tolni (1913.), kasnije župnik u Radikovcima. Tijekom okupacije srpske vojske, od studenog 1918., bio je optužen zbog privrženosti Mađarskoj, te uhićen. Postaje župnikom u tronacionalnom baranjskom Olasu, gdje je i nadalje bio pod paskom, naime područje je bilo pod srpskom okupacijom (1918.–1921.), te zbog spora s mjesnim Šokcima, glede uporabe hrvatskog jezika u liturgiji, uistinu zbog kršenja njihovih povijesnih prava, ponovno se našao u zatvoru. U Olasu postaje dekan te služi cijelo jedno četvrt stoljeće. Navodno naučio je hrvatski i propovijedao i na našem jeziku. Župnik Iselströger u *Historia Domus* lukoviške župe ovo navodi: «Olas je dosta teška župa s 2 kapelana, na tri jezika u crkvi. U višejezičnoj borbi i u materijalnim poteškoćama posustao sam, već u više navrata priželio sam dobiti lakšu, odnosno kompaktniju župu te sam bezuspješno podnio zahtijev...» Župnik iznosi da su u zadnje vrijeme u Olasu materijalne poteškoće otklonjene. «Bilo je poteškoća, dapače, vodila se borba s takozvanim 'bundistima', članovima njemačkog 'Volksbunda', odnosno njihovim idejama. Borba je za vrijeme rata postala sve žešća te sam se i ja našao na spisku gonjenih lica. U takvoj situaciji mi je stigao poziv gospodina biskupa s ponudom da me želi premjestiti u lukovišku župu. Ovo se je dogodilo oko 20. siječnja 1944. U takvoj situaciji i raspoloženju sve sam dotle pomišljao kao na takvo mjesto koje je i zbog toga poželjno jer u njemu ima i lazarista te posebno nije potreban kapelan i može se podmiriti župa.» I na taj

način postaje administrator župe dok vjernici «iz nehaja ili pak zbog protivljenja teško su pristali podmiriti troškove selidbe», iznosi nadalje, ali je posrijedi bilo sasvim nešto drugo.

Dolazi na upražnjeno mjesto bivšeg lukoviškog župnika, dekana Ivana Martinkovića, rođenog 16. travnja 1888. u Mohaču. Martinković posvećen je za svećenika 15. siječnja 1915. te se našao na bojišnici u službi vojnog kapelana u Crnoj Gori, Albaniji i na talijanskoj fronti, na crti kod Soče. Postaje župnik u Marijancima (28. veljače 1917.), kasnije u Bogdašinu i u Lukovišću. Ovdje je umirovljen i bolestan se vraća u svoj rodni grad Mohač, gdje je i preminuo. Njega se narod u podravskom kraju dobro sjeća, čak i od mene neki mladi, koji znaju za njegovu izreku «Tu je pakao, tu je raj!» Očito bio je i ostao do kraja života prava šokačka duša vesele naravi. Imre Horváth, lazaritski redovnik u *Historia Domus* lukoviške župe upisuje «župljani su s averzijom primili dekana iz Olasa Lajosa Iselströgera jer je u jednoj ranije održanoj misi (u Lukovišću – *aut. op.*) istinu rekao narodu, jest da je za vrijeme srpske okupacije zato izgorjelo selo jer je narod bio zao (pod ovim valjalo razumjeti da se nije opirao okupaciji – *aut. op.*). A u drugom redu (zato ga ne žele – *aut. op.*) pod izgovorom da je navodno star, premda to nije bio, te da lazaristi preuzmu župu, a jedan bi mladi svećenik bio njihov vođa. Puno naganjanja, borbe me je stajalo da su na neki način prihvatili naše argumentiranje i negodovanjem, buneći su ... (ga prihvatili – *aut. op.*). Mnogi su međutim imali čak i prijeteći argument, u slučaju ako gore imenovani dekan dolazi u Lukovišće postat će baptististi, kojih nažalost ima u Novom Selu od 1911., a koji kupe svoje žrtve. Bilo je teško tvrdoglave mještane donekle uvjeriti da će u slučaju takva poteza sami sebi biti na štetu. Na koncu župa je dobila svoga gospodina 3. veljače 1944. u liku Lajosa Iselströgera, župnika koji je i zvanično preuzeo svoj ured ... Ja sam se zadržao do 11. ožujka na župi da za

to vrijeme Iseltröger u Olasu sredi svoje preostale poslove.»

DANAS NEPRIJATELJI, SUTRA SAVEZNICI!

– Sudbina župnika Iseltrögera je tipična i neodvojiva od prošlosti hrvatskih naselja i u Podravini. Ne može se gubiti iz vida da je bio tipičan predstavnik, duhovni vođa svojih župljana, ali u svomu svjetonazoru u ničemu nije odudarao od drugih mađarskih intelektualaca svoga vremena. Revnosno je radio na provedbi mađarizacije, kršeći prava narodnosti glede održavanja liturgije na njihovom materinskom jeziku. U Olasu je pri tomu naišao na pravi otpor, dok je u podravskom Lukovišću uspio eliminirati početno protivljenje župljana. Liturgiju je obavljao na mađarskom jeziku. I nadalje je ostao aktivan u političkom životu i znatno utjecao na političku orijentaciju i afirmaciju ideološke svijesti svojih vjernika.

U *Historia Domus* navodi da su 1944. godine otpočeli zračni napadi saveznika, dok se narod pod slobodnim nebom, na kraju vrtova, u iskopanjamama spašavao. «U međuvremenu pristižu mi vijesti da se čuvam jer će me deportirati. Naime, u cijeloj zemlji je sprovedeno deportiranje onih ljudi, i interniranje onih, koji nisu simpatizirali s njemačkim nacional-socijalizmom. A i sâm sam bio takav. U međuvremenu je otpočelo bombardiranje naše domovine, a uslijed borbe na drugoj strani Drave pod čijem je utjecajem naš narod u više slučajeva cijelu noć proveo pod slobodnim nebom, zidovi naše crkve npr. na dan Uskrsa su se tresli, a u međuvremenu pristigle su nam izbjeglice s druge strane Drave, dok smo živjeli u poprilično histeričnom raspoloženju.»

U međuvremenu s nadnevkom od 6. svibnja 1944. Iselströgeru je stiglo imenovanje za župnika, nakon tromjesečne službe u Lukovišću. No u politici guvernera Mađarske Miklósa Horthyja došlo je do preokreta, naime uvidjevši da će Hitler izgubiti rat, htio je iskočiti iz rata, te je tražio primirje sa Sovjetskim Savezom, što je bio očiti znak da je u novom sastavu mađarske vlade zavladao pro anglo-amerikanska orijentacija, traženje primirja sa saveznicima.

U pomno vođenu kroniku *Historia Domus* župnik Iselströger unosi:

«Početkom rujna nadali smo se promjenama ratnoga stanja, što se i dogodilo, naime nova vlada je preuzela vodstvo (general Lakatos).

Ovakvo stanje potrajalo je do 15. listopada, kada je guverner Horthy najavio da će sklopiti mir s Rusima koji već vode borbe na mađarskom teritoriju. Istog dana poslije podne na potonjskom groblju pokopao sam tjelesne ostatke 6-8 pilota stavljenih u jednu veliku škrinju, bili su oni Englezi ili Amerikanci, te je crkveni obred popraćen kratkim govorom uz pomoćnog svećenika Istvána Lőschá, starješine reda lazarista. Naime, potonjski učitelj, kantor već mjesecima je mobiliziran i nalazi se daleko, iako ima 55 godina. Nakon sahrane i dana polaganja oružja uskoro je pristigla vijest da će se rat nastaviti, a na mjesto Horthyja stupio je Szálasi te otpočela diktatura njilaša (mađarski fašisti – *aut. op.*)»

Ratne 1944. godine nad potonjskim vinogradima, u blizini samoga groblja, lovački avion Meseršmit Luftwaffea, njemačkog ratnog zrakoplovstva, srušio je američkog dvokrilca. Lukoviški župik Iselströger je obavio sprovod, rekavši u svom govoru: «Danas neprijatelji, sutra saveznici», što se odnosilo na stradale vojnike. Zbog čega je imao nemale neugodnosti, od strane mađarskih vlasti, njilaša. Župnik je naime bio skroz pristaša zamisli kako će Mađarsku od Nijemaca osloboditi, još prije i dolaska Crvene armije, padobranci iz postrojbi angloameričkih saveznika. Te je ovu svoju viziju iznosio i u propovijedima, zbog toga stradavao i bio interniran čak i u dva navrata.

U iskreni patriotizam mađarskog rodoljuba Alajosa Iseltrögera ne može se posumnjati, pri čemu treba imati u vidu i to da nikada nije simpatizirao ni s nacional-socijalističkim, niti s komunističko-socijalističkim idejama, neovisno dakle, dolaze li mu neprihvatljive ideje u crnoj ili crvenoj boji, s krajnje desnice ili lijevice.

RATNA ZBIVANJA I STRADAVANJA, ZEMLJA POSTAJE VLASNIŠTVOM SELJAKA

– «Uhitili su me 19. listopada, navečer u 10 sati, a ujutro me odvezli u Barč, odande u Sigetvar, te noću 20. u Kapošvar, odakle sam 21. uvečer vlakom doveden u Pečuh u kuću Nendvich i tamo nas je bilo puno interniranih (spisak imena priložen) ... 25. pušten sam na slobodu, te sam se toga 25. vratio kući», zapisuje u župnu kroniku paroh Iselströger. Doista, to je bio početak, odnosno nastavak njegove kalvarije započete u vrijeme ratno.

U međuvremenu crta se bojišnice iz dana u dan mijenja, tako da je početkom prosinca

1944. godine rat stigao i u mađarski dio Podravine. Za kratko vrijeme ovdje se našlo čak pet vojski; mađarski graničari, njemački vojnici u bijegu, ruski vojnici u prolazu, bugarska regularna vojska za održavanje reda i mira, partizanska brigada «Petőfi» s ranjenicima.

I selströger u *Historia Domus* zapisuje kako nisu zadovoljni pridošlim ratnim saveznicima Bugarima, koji nisu ispunili njihova očekivanja. U našem čitanju značilo bi to da su prešli na stranu Sovjetskog Saveza, dok su prije bili saveznici Hitlera, u kojem se taboru našla i Horthyeva Mađarska.

Župnik I selströger bilježi da su na parohiji dobile smještaj izbjeglice koje su dolazile s druge strane Drave. «Nijemci su se 5. prosinca povukli nakon što su podigli u zrak most na kanalu, a oko 8. već su se pojavili Rusi, odnosno prolazili selom, nešto malo ih je ostalo. Odnijeli su mi konje, više komada vješa, čizme, deke, više platnenih košulja ... Njih su slijedili jugoslavenski partizanski odredi, u parohiji im je bila komanda, držali su svoju kuhinju mjesec i pola. Za vrijeme okupacije misa je održana u 6 sati. U filijale se nije moglo otići, kolima se nisam ni usudio poći. Tako se žalosno završila 1944. godina.»

O narednoj 1945. g. navodi «da je okupacija ojačala ... jedva da je prošao siječanj pored južnoslavenskih partizanskih brigada, pristigle su regularne bugarske jedinice, koje su se pojavile u svojstvu okupatora. U samom početku vijest o njihovom dolasku me je obradovala, očekivali smo naime dolazak sinova bratskog naroda. Na žalost, naša se je radost ubrzo pretvorila u žalosnu stvarnost. Nisu stigli prijatelji, niti su stigla braća, već ... »

«U veljači je došlo do evakuacije i narod se raselio ...» Župnik je dobio smještaj u Korčinu, na domak Bogdašina, te navodi; « ... neprestano su nas uznemiravale partizanske, odnosno bugarske jedinice, koje su se amo-tamo kretale, te uzrokovale nemir i nesigurnost. U međuvremenu su nas uznemiravala bombardiranja na drugoj strani Drave, a nastali nered zastrašio je duše. Ja sam se nakon trojtjedna izbjivanja vratio kući ... Tako prolazi Veliki tjedan, veći dio vjernika nalazi se u tuđini, a mi smo ovdje izloženi pljački kukavičijih vojnika i neprestanim vojnim vijestima kojima nas plaše, a pri tomu osjećamo da su kukavice i slabi. Čitav red grobova se

otvara za njih u našim grobljima.» U lukoviškom groblju pri samom ulazu s desne strane bili su pokopani bugarski vojnici.

«Krov crkve u Novom Selu pogođen je s druge strane Drave i postao 'žrtvom' uslijed više hitaca. Isto tako oprema ove crkve opljačkana je jer nije bila sakrivena ...» «U međuvremenu narodni povjerenik (mađ. népbiztos) ili politički povjerenik, koji djeluje kod bugarske vojske, uputio je poziv s ciljem utemeljenja Odbora za podjelu zemlje u vrijeme kada se veći dio stanovništva još i nije vratio u svoje dome, te je otpočelo djelovanje sa zahtjevima o podjeli zemlje, odnosno o podjeli zemlje prvenstveno na dosadašnjim posjedima, na takozvanoj zemlji pod zakupom, a nakon toga ... na pustari Totinaca i Potonjske pustare. Ali na koji način i kako je to sprovedeno ne spada u dalji slijed izlaganja. Mi smo samo jedno čekali; da nas okupatori ostave na slobodi, što je uspjelo nakon dugog čekanja, krajem travnja. Nakon dugog vremena 25. travnja opet su zazvonila zvana, a mi smo krenuli posvetiti žito te smo iskrenom vjerom i revnošću pjevali 'Tebe, Bože, slavimo!' Nakon ovoga će ovaj kraj opet oživjeti – polako svi se vraćaju svojim kućama ... Samo je ovo vrijeme još podugo imalo utjecaj rušilačkog djelovanja koje je godinama potrajalo. Nestalo je razlike u svijesti između mojega i tvajega.» (Značilo bi to da je kronika vođena iz određene vremenske distance.)

«**PARTIZANI, NE BOJTE SE VIŠE ...**» – «Drug nam Staljin iz Rusije piše: Partizani, ne bojte se više!» A mi njemu Otvoreno pismo; «Mi se nikad ni bojali nismo!» I ovu su pjesmu pjevali partizani te je moja majka uvijek kazivala da su imali neke male topove pored kojih su stalno držali straže i da su uvijek pjevali. Moj kazivač u Lukovišću ovih dana mi je citirao pjesmu: «Druže Tito, kad ćeš u Rusiju? Pozdravi nam Crvenu armiju. Naš se barjak vije, vije, vije ...» Navodno ova je pjesma spasila Lukovišćane koji su je pri Ruskoj komandi u grofovskom dvorcu u Foku otpjevali, i pušteni su kućama, te nisu trebali ići na prinudni rad.

Od svog gimnazijskog druga, pokojnog dr. Mine Modorošija naučio sam pjesmu «U Srijemu, grob do groba ...», «Po šumama i gorama ...». Ne stidim se priznati pjevali smo i ove pjesme, neke od njih bile su baladičnog ugođaja,

a možda neke imaju i svoje preteče u pučkom pjesništvu.

U nastavku teksta nastojat ću, nadalje, iznijeti na vidjelo i jedan djelić nepoznate nam povijesti. Ona se je dosada prešućivala, a ne bude mo li upitali tadašnje očevidce i nadalje će nam ostati onakva slika kakva je ušla u udžbenike o pobjedonosnim slavljenicima – bez da je upitana i druga strana. Slika je složenija i iznijansirana nego što se na prvi pogled to nama čini, a nije ju lako ni uočiti, odnosno opisati. Nameće se pitanje u podravskom kraju, među podravskim Hrvatima na kakav su prijem naišli jugoslavenski partizani, bugarska vojska i njemački vojnici, gonjeni od Crvene armije. O tome jedino usmena povijest nudi poneke škrte pojedinosti, kao dio svjedočanstava iz naznačenog vremenskog razdoblja. Poslije rata, a o tome će još biti riječi, neki su bugarski časnici posjetili Lukovišće, dakako i jedan jugoslavenski bivši partizanski pukovnik i njegova supruga rodom iz Lukovišća, kao i sin im Đorđe, koji je zaposlen u diplomaciji. Značilo bi to da su se mogli vratili jer da su počinili kakva zlodjela, nikada ne bi došli u posjet.

No, s junakom naše priče, župnikom I selströgerom nisu bili zadovoljni ni partizani. Moglo bi se pomisliti, možda zbog njegova govora o Englezima i Amerikancima, kao mogućim saveznicima Mađara – kolikogod je to ustvari bila «Na vrbi svirala», lišena svake realne podloge – premda su oni izdašnom logistikom (ratnom opremom, hranom i dr.) i savjetnicima, pomagali partizanski pokret. Utoliko ovu pretpostavku možemo odbaciti, napose, on je u očima partizana smatran neprijateljem, iz prostog razloga, zato što je bio istaknuti predstavnik klera, a takvoga je, prema komunističkom shvaćanju, valjalo zastrašiti ili likvidirati, što su partizani, bez velike dvojbe, provodili u Jugoslaviji, te nas nimalo ne začuđuje da su ih primjenjivali i na okupiranom području južne Mađarske. No, ne trebamo gubiti iz vida da je nerijetko bila posrijedi i primjena drevna Hamurabijeva zakonika: «Oklo za oklo, zub za zub», naški rečeno; «Milo za drago.»

Partizani su pri kraju Drugog rata, s razlogom, prelazili na drugu stranu Drave, možda i zbog silovitog pritiska nadolazećeg njemačkog balkanskog korpusa koji je prodirao prema mostu na Dravi kod Barča. Usudio bih reći da je vrhov-

no jugoslavensko partizansko vodstvo računalo da će na predstojećoj Mirovnoj konferenciji u Parizu za svoje ratne zasluge dobiti i ova okupirana južnomađarska područja, a koje su već prethodno bila okupirana od strane srpske vojske između 1918. i 1921. godine. No do toga nije došlo. Može se samo pretpostaviti da je Staljin s Titom u pozadini sklopio tajni dogovor o predstojećoj kompenzaciji prema kojoj otvara se mogućnost da se hrvatska područja pod vlašću Italije priključe matičnoj zemlji.

Partizani su se od Bačke, preko Baranje do Barče, našli i u Šomođskoj županiji te su svuda imali svoja vojne brigade ili druge postrojbe. Obavljali su i čistku, zarobljene njemačke vojnike pobili su na licu mjesta, i u samom lukoviškom ataru, mahom kod Ciglana i tzv. Halastó-a. Martinačkom bilježniku tada je nestao svaki trag, a u bačvanskom Santovu bereški partizani ašovima su ubili zapovjednika žandarmerijske postaje. Razloga je sigurno bilo!

POSTUPNA INTEGRACIJA U DEMOKRATSKI SAVEZ JUŽNIH SLAVENA – Izaslanstvo bačkih Bunjevaca zatražilo je prijam kod vrhovnog partizanskog lidera i jugoslavenskog vođu Tita, sa zahtjevom za priključenje Bajskog trokuta Jugoslaviji. No, po povratku doma, svi su članovi izaslanstva veoma loše prošli; budući da su osuđeni na dugogodišnju robiju, izuzev neke Bunjevke iz Čavolja koja je za vrijeme Informbiroa prebjegla u Jugoslaviju.

Dakako i poratne godine sa svojom složenom problematikom vrijedne su naše pažnje. Tzv. «Južnoslavenski pokret» s malim se kašnjenjem javlja i u Podravini. Ima ljevičarski karakter i jednoznačno se vezuje uz Komunističku partiju. U demokratskoj Mađarskoj za provedbu i oživotvorenje narodnosnih prava, služeći se tadašnjom terminologijom – trebalo se je «boriti!» U tim nastojanjima Hrvata, Srba i Slovenaca u Mađarskoj moglo se računati na podršku Titovljeve Jugoslavije, Savezničke kontrolne komisije u Mađarskoj, u kojoj su se nalazili predstavnici pobjedničkih sila, dakako i jugoslavenski predstavnici, a u zemlji i na potporu Komunističke partije i Stranke malih posjednika. Ova druga stranka bila je pobjednikom na izborima 1946. godine te i sam župnik I selströger bilježi u *Historia Domus* da su mještani bili većinom orijentirani prema ovoj stranci.

Naredne 1947. godine u Mađarskoj se održavaju novi izbori. Prijevarom (plavi glasački listići) i potporom povjerenika Kremļa namještena je pobjeda ljevičarskih stranaka i njihovih saveznika Seljačke stranke. Nije bilo upitno za koju stranu se je opredijelilo «južnoslavensko» vodstvo provodeći žustru kampanju putem svojih novina. Međutim u Podravini najviše pristaša imala je Stranka malih posjednika ali su i druge stranke imale svoje članstvo. Zanimljivo je navesti da je među utemeljiteljima mjesne Komunističke partije bilo je njilaša, naime sitnim se ribama, očito praštalo, te su se na taj način inkorporirani u novu strukturu vlasti.

Župnik Alajos Iselströger ostao je vjeran svojim principima i načelima, ali ne i tako obećanju, naime u *Historia Domus* 1947. godine upisuje da se više neće baviti politikom. (I ovo je naknadni zapis, vjerojatno s početka šezdesetih godina.) U područjima nastanjenim našim življem nije bila ista situacija, kao primjerice u Bačkoj, gdje su se partizanskom pokretu priključili, kako bunjevački tako i šokački Hrvati. Poznati su i braća Filakovići iz Santova koji su pali u borbama narodnooslobodilačkog pokreta. Arhiv Srbije u Beogradu, čuva pismo književnika Antuna Karagića (Gara, 1913. – Pečuh, 1966.), koji iz Ridice (naselje odmah pored granice s jugoslavenske strane) upućuje Titu pismo, žaleći mu se, naime, što je bezrazložno dopao zatvora jugoslavenskih partizana. Iz popratnih dokumenata nisam uspio razabrati je li se ovo dogodilo slijedom prijave njegovih suseljana, zavidnih bezemljaši, budući da je bio posjednik sto jutara plodne bačke zemlje, premda se kao takav našao među partizanima. Očito se već tada, u redovima partizana i ljevičara, javljaju sukobi i konfrontacije, ne samo klasne prirode, već i oni koji imaju za cilj uklanjanje hrvatski opredijeljenih pojedinaca. U vazdašnjoj potrazi za neprijateljem, ne samo u tuđim, nego i u vlastitim redovima, jedan imućan čovjek, poput Antuna Karagića, a nadasve svjestan Hrvat, bio je očito neprihvatljiv zarad njegovog ustrajnog buđenja hrvatske nacionalne svijesti među bunjevačkim Hrvatima – kako horthyevcima, tako i partizanima. Ovim potonjima, po svemu sudeći, i zarad onih sto jutara što ih je posjedovao. Ovo će mu se obiti o glavu i kasnije u vrijeme rakošijevaca. U takvim prilikama tko je bio dosljedan svojim moralnim i etičnim načelima, poglavito ako je povrh toga

isticao još i svoje hrvatstvo, bio je hitro uklonjen. Tada je na gradsku kuću u Baji okačen jugoslavenski partizanski stijeg i naporedo pokrenut ljevičarsko orijentirani pokret, koji se od samog početka ubrzo uključio u Antifašističku Frontu Slavena te kasnije izrastao u neovisnu organizaciju Demokratskog saveza Južnih Slavena u Mađarskoj. Ova organizacija postupno se širila i u Podravini, te od samog početka naišla na svoje pristaše u redovima Hrvata u Baranji, Gradišću, kasnije i u Pomurju.

SPOMENICI STRADALNICIMA DRUGOG

RATA – Rat bez žrtava nezamisliv je. U Prvom i Drugom svjetskom ratu mnogi su podravski sinovi pali ili se u ruskom ili američkom zarobljeništvu. U ta dva rata u podravskim naseljima ukupno više je stradalo ljudi, nego što ima danas stanovnika Potonja.

Pjesnik Josip Gujaš Đuretin (1936.–1976.) o tim stradanjima progovara i kroz pjesmu posvećenu svome ujaku. Čitajući njegove stihova pričinja nam se kao da oba njih pored Drave jecaju. Plač se možda i ne čuje uz monotono zujanje valova silovite rijeke. Potišteni su njih dvojica, baš kao i vojnici u ratu. Na bojišnici se naime ne razmišlja ... tamo se gubi sve, i snovi, i životi u bljesku topova i u uspomena na procvjetale jabuke prije same smrti. Pjesnik jabuke naziva «granatama», kada se zna da takvih nema u rodnoj Podravini, već one «cvatu» na bojnopolju.

MOJ UJAK

Ovu svoju pesmu pišem u spomen svome ujaku koji je u Drugom svjetskom ratu pao kao mađarski soldat

Nade su cvale u duši mu vedroj
Kao u bašti njegovoj jabuke granate
Nade su cvale najbujnijim cvatom

Dok ga je vlak nosio utonut u sebe,
Dravu je slušao, kako snažnim talasom
strme obale pere

Dravu je čuo na tren
kako breg pere
kada je u boju pao

1963. (ulomci)

I tada stiže rat u Podravinu, najprije na nebu, naime vode se bitke u zraku zrakoplova.

Bitka u zraku

tamna noć je bila
celo se nebo svetlucalo
od bitke aviona
sâv svet beše po baštama

život je strepeo dole pod vočkama

Pjesnik Đuretin nije mogao momići najvažnije prekretnice u životu i podravskih Hrvata, sam rat koji je doživio. Žrtava je bilo, istina znatno manje kao u Prvom svjetskom ratu. Ako se za časak zaustavite pred crkvom u njegovom rodnom selu Martincima možete pročitati do sto imena stradalih u prvom ratu.

DVA ASPEKTA JUŽNOSLAVENSKOG POKRETA

– Lukoviški župnik Alajos Iselströger 1947. godine iznosi « ... za vrijeme izborne kampanje u pojačanoj mjeri vodi se južnoslavenska propaganda. Ta se propaganda u takvoj mjeri zapaža, da bi jedni druge znali čak i ubiti. U jednoj točki sam ovdje siguran da se nakon južnoslavenske propagande samo jedna patuljasta manjina deklarira južnim Slavenima, a ostali ovdje u našem selu o sebi znaju i izjavljuju da su Mađari. Druge naročite događaja čak i nije bilo.»

Potrebno je reagirati na gore izrečenom sudu župnika!

Svakako, da nije bilo te «patuljaste manjine» danas ne bi više mogli govoriti o opstojnosti Hrvata u Podravini. To ne znači da kanimo zatvarati oči pred činjenicom kako je hrvatstvo u ovom kraju, kao i drugdje u Mađarskoj, gdje obitava ju Hrvati, ipak, postupno, kopnjelo, gdje jače, gdje slabije, što jamačno vodi do našeg postupnog nestajanja.

Hrvati su se međutim opirali asimilatorskim nastojanjima, ali «Sila Boga ne moli!» U gradovima, kao što i u Pečuhu, Hrvati se nisu mogli očuvati, iako su kroz neka ranija stoljećima ondje bili većinska nacija. Nestala su čitava hrvatska naselja u danim županijama, ponajprije, gdje je hrvatsko stanovništvo živjelo u mješovitim

sredinama, ali na udaru se našla i kompaktna hrvatska naselja. Dosta ako podsjetimo da su za vrijeme vladavine carice i kraljice Marije Terezije (1740.–1770.) naselja dobila svoje urbane na svom materinskom jeziku, naša, dakako, na hrvatskomu, naime vođenjem smišljenog i obazrivog političkog umijeća i razboritosti valja voditi politikom aktualnim vlastima.

Dr. Josip Gujaš Đuretin s pravom je smatrao da podravski Hrvati u ranijim stoljećima nisu imali svoju inteligenciju koja bi ih zaštitila. No, prema novim društvenim previranjima ne odnosi se ravnodušno, već ih prati sa neskrivenom simpatijom.

JUŽNIM SLOVENIMA

Posle ovih teških probdevenih noći odlučio sam da kažem Južnim Slovenima da od same maloći znam za narodnosu «liniju» mada sam se sve više puta lukavio da stvar ne poznam,

znam za izgradnju autoputa Beograd–Zagreb i za bratstvo-jedinstvo naroda Jugoslavije i sećam se pesme «Pustila se gusta magla pokraj Dunava ...»

i znam pesmu: «Hajd u borbu i vi stari ...»

i pesmu: «Na Kordunu grob do groba ...»

i pesmu: «Marširala, marširala druga Tita garda...»

i još mnogo drugih pesama se sećam što smo ih pevali

na maršu za Cretić gde su tekle «krvave borbe» s grudvama

i svakakvim oružjem što su Nemci i partizani ostavili

i znam za južnoslovenski pokret

i za turneje i da mi se mnogo štošta svidalo mada o tome nisam govorio.

Sve dok se nije pojavio Josip Gujaš Đuretin naši su Hrvati u Podravini o sebi imali nepravu sliku, kakva se je uvriježila u svijest nadolezećih generacija tijekom stoljeća. Pri tomu nikada se nije izjavilo o nama da smo hrvatski rodoljubi i mađarski domoljubi!

IZMEĐU STRAHA I NADE

ĐURO VIDMAROVIĆ

**BILOSNIĆEVA TRILOGIJA:
OTPOR SLUČENOME NIŠTAVILU**
Tomislav Marijan Bilosnić: *Crno je crno*
(poema), 3 000 godina za dar, Zadar, 2011.
Tomislav Marijan Bilosnić: *Vukovar*,
3000. godina za dar, Zadar, 2011.
Tomislav Marijan Bilosnić: *Afrika*,
3000. godina za dar, Zadar, 2011.

Godine 2012. poznati hrvatski književnik Tomislav Marijan Bilosnić obilježava 45. obljetnicu književnog rada. U čast ovoga jubileja objavljene su mu četiri pjesničke zbirke: **Crno je crno** (poema), **Vukovar** i **Afrika**. Sve tri zbirke izdala je udruga «3000 godina za dar».

T. M. Bilosnić zanimljiva je osobnost među hrvatskim književnicima. To može zahvaliti svome nemirnome, čak ponekad avanturističkom (u mladosti) duhu, intelektualnoj radoznalosti, hrabrosti da se okuša, ne samo u različitim poslovima (tko kod nas može živjeti jedino od književnoga rada!), već i u različitim umjetničkim i književnim žanrovima. Bez pretjerivanja možemo kazati kako Bilosnić spada među najproduktivnije hrvatske književnike, jer je broj njegovih objavljenih djela dosegnuo stotinu naslova. U tu brojku računamo djela objavljena na hrvatskome jeziku i ona prevedena na strane

jezike. Kao književnik okušao se gotovo u svim književnim žanrovima: pjesništvu, romanu, pripovijetci, eseju, književnoj kritici, tv-serijalu, putopisnoj prozi, književnosti za djecu, feljtonu i historiografskoj esejistici. Osim književnošću uspio je paralelno živjeti i kao uspješni akter u još dvije zahtjevne umjetnosti: slikarstvu i umjetničkoj fotografiji. Pored svega toga, jednako je uspješan kao novinar i publicist. O svakoj od njegovih navedenih aktivnosti trebalo bi napisati posebnu studiju.

Kao čovjeka radoznala i nemirna duha Bilosnića je život odveo i na izvanliterarna područja, kao što su na primjer: poziv mornara na trgovačkome brodu, uređivanje novina, direktorovanje festivalom, uz, dakako, težačke poslove koje još uvijek obavlja, samostalno obrađujući svoj vinograd i proizvođači vlastito vino. Bio je putnik po «Europama», statist u koprodukcijskim filmovima, a u domovinskom ratu bio je dragovoljac i kulturni djelatnik.

Tijekom svoga bogatoga dosadašnjeg života Bilosnić je bio slavljen i ponižavan, bavio se politikom i ona se bavila njime, bio je uhićivan, ali i nagrađivan. Temperamentan i strastan, narcisoidan i čovjekoljubiv, boem i remeta, mudar i naivan, borben i pacifist, nagao i krotak, sve to u isto vrijeme, reagirao je često puta instinktivno, po mjeri vlastitih prosudbi i etičkoga imperativa, nesposoban za prihvaćanje političkog, vojničkog, kastinskog ili hijerarhijskog ustroja društva, osamljeni stvaralac željan druženja s prijateljima, seljak iz Ravnih Kotara s milenijskim hrvatskim korijenjem, a zaljubljen u antički i Čikin Zadar, ali i u majčine Arbanase ... Takav kakvog ga je Bog dao, nekima blizak, a nekima dalek, nerazumljiv i stran, ipak je uspio opstati u socijalno i politički složenome gradu Zadru, što nije bilo jednostavno. Sjetimo se samo političkih progona Ivana Aralice od strane domaće udbaško-subnorsko-partijske nomenklature. S

tom nomenklaturom i Bilosnić je doživljavao neugodna kreševa, uspijevajući ju nadmudriti metaforikom i višeznačnošću sadržaja svojih književnih djela. Doživotna vezanost uz ovo bogato kulturno središte južne Hrvatske, uz Ravne Kotare, povijesne Hrvate, značila je, na žalost, zadržavanje kritičko-književne percepcije Bilosnićeve književnog djela, od strane književnih faktotuma, na razini pokrajinskog fenomena, umjesto da se to djelo tretira kao nacionalna vertikala. Takav je odnos posljedica metropolitizma koji još uvijek vlada u nekim utjecajnim glavama. Rijetki su se naši književnici, živeći izvan glavnoga grada, oslobodili ovakve percepcije, recimo Dubrovčanin Luko Paljetak i rapski hrvatski književni osamljeni jablan Slobodan Novak. Kada je riječ o Bilosniću, čak ni književna nagrada «Tin Ujević» koju je 2010. dobio za zbirku «Molitve» nije ga čvrsto ustoličila u prvi red suvremene hrvatske poezije. Da ne govorimo o HAZU koja još nije skrenula svoj božanski pogled na njegov književni opus, pa ga obdarila makar zvučecom neobvezatnom titulom: «dopisni član». Obljetnice su bile prigoda za to. No, prijedimo na predstavljanje zbirki kako smo naveli u naslovu.

VUKOVARSKOJ SLAVI SLAVA

poemu *Vukovar* tumači na slikarski način, jer je njezin autor i slikar, te postavlja tezu po kojoj se ovo pjesničko djelo sasvim približilo likovnom izrazu «povijesno – sablasne Guernice», čuvenog slikara Pabla Picassa. U tome kontekstu bila bi riječ o kriku, a tako se zove i jedna od ranijih Bilosnićevih zbirki.

Poema *Vukovar* sadrži pet cjelina: «Crni bikovi», «Vrijeme užarenih», «Potkova», «Pjesma metala», «U toj kovini nema čovjeka» i «Tko su oni koji idu protiv tenkova»? Stihovi u ovoj snažnoj poetskoj tvorbi pisani su u doista obliku krika i rafala istodobno, kapanja krvi i gašenja života, molbe i kletve ... Pjesnik podsjeća na poginule, na nevino ubijene Vukovarce i sve koji su braneci ovaj grad, branili i Domovinu. Time svoju poemu stavlja u kontekst hrvatske domovinske, ratne, ili nacionalno oslobodilačke poezije. Riječ je o ozbiljnome zadatku koji, na žalost, mnogi nisu uspješno riješili, usprkos zanosu i dobrim nakanama. Za dobru pjesmu potreban je, prije svega talent, a zatim nadahnuće. Bilosnić je imao oboje i stoga su stihovi u ovoj poemi vrijedni pažnje i smije se kazati kako su snažan prilog slavi Vukovara: «Naša mrtva djeca / s cvijećem u ustima / naša mrtva braća / sviraju u lancima / mašu nam / mrtvi očevi / s onu stranu puta / vidjevši / kako nam srce / počinje kucati ...

Zapališe
Uništiše
Ubiše

...

Izuzetno je potresno posljednje poglavlje: «Tko su oni koji idu protiv tenkova»? Doista, tko su ti ljudi? Ti nepoznati, jednostavni, ali veoma hrabri ljudi! Pjesnik Bilosnić s pravom postavlja isto pitanje: «Tko su oni koji idu protiv tenkova / koji izlaze iz okna prozora / koji se odvajaju od stvarnosti / kao anđeli / koji su iz roda srca / iz roda / rođenog u prvoj riječi / spremni na posljednji lom / na žetvu bez slave». Slijedi pjesnički odgovor:

Čovječe svjetlo nasuprot mraku pakla
Naoružani domovinom
brane grad
brane svoju krv
Brane grad kao svoju sirotinju
Kao ogrlicu od dragulja
Brane ga prstima
brane dahom
brane znojem
brane ga golim stopalima
brane ga još jedinim čitavim

palcem desne noge
Brane ga
junaci
pucnjima vlastite krvi
i kao žene
suzama
razornijim
od napalme bombe
...

Vukovar je postao simbol, postao je metafora i paradigma. Simbol hrvatske Slobode. Ali tada dolazi novo, jednako sudbonosno pitanje: što nakon bitke, nakon tolike prolivene krvi, toliko uništenih ljudskih sudbina? Hoće li Sloboda biti dostojna onih koji su ju svojim životima iskupili? Sada smo već u sferi politike, naše hrvatske, zapetljane, složene, neugodne jer je ispunjena politikanstvom, neiskrenošću, pa čak i otvorenim prezirom prema idealima za koje su pali branitelji Vukovara, zbog koje su umoreni patnici na Ovčari. Ovo je jedinstvena pojava u Europi. Svjestan svih činjenica i progovorivši o njima u poemi «Krik», Bilosnić kao iskusni *poeta doctus* poručuje:

Nakon bitke bitka
Sloboda Ničim ne završava
Ni početka
ni kraja nema
Ona se ne lomi
kao kruh
ne pije se
kao vino
U njoj nema odmora
kao kuća je
stalno se obnavlja
gradi
traži snažne muževe
one koji slave zemlju
slave život

Poema *Vukovar* završava molitvom, obraćanjem Kristu, onako kako je i potrebno nakon svih uspjeha, patnji i razočaranja: «Kris t/ je ušao u Vukovar / Krist / je u Vukovaru / Krist / dolazi iz Vukovara / Vukovar / nadživljava / naše dane / naše tijelo / Naše je tijelo hostija / Aleluja / Aleluja».

Premda obimom nevelika poema *Vukovar* je iznimno vrijedno umjetničko djelo i samo zbog političkih razloga, tj. zbog onih kaplara našega javnog života koji žele ignorirati i poniziti domovinski rat ovo vrijedno djelo nije u sredstvima masovnog priopćavanja dobilo priznanje i publicitet koji svojom umjetničkom razinom zaslužuje. Ali povijest uvijek nadživljava političke kalkulante koji unazađuju književnost, kao što odbacuje književnike koji podliježu kalkulaciji. Stoga će Bilosnićevo poema *Vukovar* nadživjeti sadašnje vrijeme.

SVIJET JE OVAJ TIRAN TIRANINU ...

U ovoj trijadi nizu Bilosnićevih djela nalazi se neobična i vrlo zanimljiva pjesnička knjižica pod nazivom *Crno je crno*. Kao što je Picasso, velik Bilosnićevo slikarski uzor, u iskonskoj umjetnosti Afrikanaca prepoznao temelje umjetničkih pobuda i najdubljeg smisla umjetničkog čina, tako to isto, samo na poetskoj razini čini Tomislav Bilosnić u navedenoj poemi. Podsjećamo da je ranije objavio svoju najbolju zbirku «Tigar» nadahnut kineskom filozofskom i teološkom mišlju. Stoga bi ova zbirka posvećena Africi, bila pjesnikov prilog globalizaciji svijeta.

Pjesnikovu metajezičnost otkriva naslovnica knjige *Crno je crno*, te raspored boja u naslovu. Na koricama je otisnut Bilosnićevo slikarski rad pod karakterističnim nazivom «Kip domovine» 2011. Obojenost riječi u naslovu također je indikativna. Imenica «crno» otisnuta je crvenom bojom, dok je pridjev «crno» otisnut bijelom bojom, a jedino je veznik crn.

Poema «Crno je crno», pjesnički je uvod u veliku zbirku «Afrika», koju je Bilosnić, također, objavio navedene godine. Obje treba staviti u kontekst vremena i prostora, poglavito u suodnos s ostalim njegovim književnim djelima napisanima posljednjega desetljeća. Naime, Bilo-

snić piše sve snažnije stihove kojima je u podlozi politički govor kao meta-jezik, kao autorova poruka i govor *urbi et orbi*. Nije to angažirana ili protestna poezija kakvu smo upoznali tijekom naše povijesti. Ovaj se autor vinuo u prostor refleksija, gdje ogrnut u plašt filozofskih teorema i teoloških istina, a oboružan izuzetnim književnim umijećem, piše moćne stihove koji su u isti tren univerzalni i partikularni, odnosno govore nama *hic et nunc*, ali i (globalizacijskome) svijetu u kojem jesmo i koji nas gura u ambis. Zbog toga Bilosnić proteže luk od izvora do uvira, ad *alfē* do *omega*, suočavajući se snažnije s eshatološkim temama, ne na osobnoj razini, već na razini nacionalne povijesti. Njegovu zbirku «Krik» nije se htjelo čuti. Sada je red poslušati «Afriku».

Nakon prethodnih zbirki, poglavito onih koje se zovu «Krik» i «Molitva», Bilosnić nastoji ne samo na poetskoj razini, već prije svega na misaonoj, filozofskoj i teološkoj razini, objasniti poglavito sebi, a onda i nama zašto se Eshaton nameće kao neizbježnost. On nalazi razloge i kazuje ih svojim lijepim pjesničkim jezikom. Tko ima uši neka čuje. U takvoj situaciji pjesniku ne preostaje drugo već se vratiti izvoru poetske misterije i poetskog čina, svojoj, ili na svoj način doživljenoj Africi. Pišući o Africi, na predmetnomatskoj razini, Bilosnić misli na Hrvatsku.

Ovo je živi kreč
ocrnili su me
kao Antu Gotovinu
Uhićuju me
u roblje dovode
u lance
iz Liberije.

Pri tome, uzor su mu dva vrlo poticajna pjesnika vremenskih udaljena, ali bliska zbog iskrenosti kojom su stvarali svoja djela. To su afričko-frankofonski pjesnik Leopold Sedar Senghor i hrvatski pjesnik i litalica Janko Polić Kamov.

Kako je to okrutno
to što se događa tvojoj ljepoti
Lijepa moja
Afrika
Afrika
Djevica
Dijana iz Efeza

s vratom sve tanjim
i klizavijim
Crna žena
crna je majka
crna je ljubavnica
i zemlja
po kojoj jahač apokalipse
na crnom konju
jezdi
Sve Neron
do Nerona
Crni crnci
u strahu blijede
crn – bel
crn – bel

Stihovi Galovićeve pjesme «Crn – bel», koji su ovdje tako efektno uključeni u «tam – tam» afričke poezije, jasno upućuju na predmetnu tematsku razinu o kojoj pjesnik inzistira na metajezičnoj poruci, a ona upućuje na sličnost i istovjetnost sudbina hrvatskog i afričkih naroda. Oduzimaju slobodu i Afrikancima i Hrvatima. Gaze im vrijednosti etničke samobitnosti. Zamućuju bistru vodu svojim moralnim, političkim i društvenim izmetom. Na to upućuju i sljedeći stihovi:

Oni koji vladaju svijetom
lopovi
koljači
ne daju nam
vladati
samima sa sobom
pjevati
Crne vođe
ispisuju crne knjige
smrti
Razmještaju nas po svijetu
tope naša tijela
naš san tinja kao vječni plamen
u njihovoj je lampi
Svijetlost je boja mrtvih
bijel je crni lijes

Poema *Crno je crno* završava toponimijom vlastite zemlje i urlikom nad njezinom sudbinom. Susreću se bijeli Zagreb i crna Afrika:

Crn – bel
 crn – bel
 bijeli svijet
 bijeli Zagreb moj
 i crna Afrika
 bijeli u mojim očima
 Jesam li pijan
 ili je to pustinsko svjetlo
 otkuda mi toliko muka
 tolika bol
 u crnom belilu
 ...

Pogovor ovoj zbirci nadahnuo je napisao Igor Šipić. On s pravom ističe osnovu karakteristiku zbirke *Crno je crno*: «Istodobno literarno svježa i iritantna, snažna crnoga zamaha, odgovor je daltonizmu koji se priječi svenazočnoj težnji izricanja ljubavi i žudnje za nedosegnutim u vječnom gibanju. Uporivši se u crninu pjesnik je naprosto detonirao u žestini proosjećanja civilizacijskog postanka, rasta i dokrajka».

Poema *Crno je crno* Tomislava Marijana Bilosnića nastavak je njegovih univerzalnih poetskih stremljenja iskazanih posljednjih desetljeća, poglavito u čudesnoj poemi *Tigar* u kojoj se sažima jedinstvo univerzalnog i partikularnog, nacionalnog i univerzalnog.

Potrebno je pohvaliti naslovnicu knjige, na kojoj je otisnut Bilosnićeve rad «Kip domovine» (crtež tušem).

QUO VADIS HOMINE?

Treća zbirka koju predstavljamo u Bilosniće-
 vom pjesničkom lancu, nastavak je poeme *Crno je crno*, i nosi naziv *Afrika*. Dakako, ovo je djelo većeg udara i naglašenijih književnih ambicija - nego što je to karakteriziralo navedenu poemu. Međutim, predmetno – tematska razina jedne i druge pjesničke cjeline ostaje, po meni, ne-

promijenjena. Obje su zbirke, kako podcrtava književnik Igor Šipić, «... odgovor daltonizmu koji se priječi svenazočnoj težnji izricanja ljubavi i žudnje za nedosegnutim u vječnom gibanju».

Bilosnić se na koricama knjige predstavlja i kao slikar. Naime, ovdje je otisnuta fotografija njegove vrlo dojmljive slike *Afrika* (monotipija), nastale još 1993. godine. Zbirka *Afrika* podijeljena je u osam tematskih cjelina, čiji naslovi upućuju na predmetno-tematsku određenost njihova iskaza. To su: «Crnac plavih očiju», «Zašto u Africi nema tigra», «Kalebas», «U Africi smo rođeni», «Crno pokriva trbuh svijeta», «Crna žena», «Rika jelena» i «Put za Timbaktu».

Istakao bi poglavlje nazvano po afričkoj vazi *kalebas*, a u tome poglavlju pjesmu «Bog», zbog toga što se nadovezuje na niz Bilosniće-
 vih poetskih molitava. U ovoj pjesmi, autor koristi, literarno opravdano, a ritmički efektno, nazive afričkih naroda kao zajedničko ime za Stvoritelja. To je prepoznatljiva protimba učenju engleskoga filozofa Thomasa Hobbesa (1588.–1679.) o *Levijatanu-dijabolusu* koji u sebi drži sve ljude svijeta koji su se dragovoljno odrekli slobode. Na žalost, učenje ovoga filozofa o ratu svih protiv svih, kao da je zavladao svijetom i potvrdilo snažnu ukorijenjenost u mentalni sklop političke elite zapadne hemisfere. za vrhunaravno biće, i pjeva:

Bog je Mulungu / Bog je Leza / Bog je Nyambe / Bog je Nyame / Bog je Ngewo / Bog je Mawu / Bog je Amma / Bog je Olorun / Bog je Chukwu / Bog je / Jedan / i kada je / sve / On je prepun / Isus Krist / Život / u kojemu je svaki / čovjek.

Središnji stih je ponavljanje temeljne židovske molitve: Šema Izrael. Na ivritu: .
 (Hrvatska transkripcija: **Šema Izrael, Adonaj-
 elohenu, Adonajehad.**): **Čuj Izraele Gospod
 Bog naš je JEDINI GOSPOD!**

Na gori Sinaj Bog je kao prvu od Deset Božjih zapovijedi Mojsiju stavio ovu: *Ja sam Jahve, Bog tvoj, koji sam te izveo iz zemlje egipatske, iz kuće ropstva. Nemoj imati drugih bogova uz mene. Kršćani ju mole u kraćoj verziji: Ja sam Gospodin, Bog tvoj, i nemaj drugih bogova uz mene!*

Ovu Zapovijed ponavlja prorok Muhamed na početku Ku'ana stihovima: «Allah je jedan. Allah je onaj osim koga nema drugog Boga. Allah je jedna iskonska Istina. Napuni svoje srce sa 'Hu' i 'Allah', napuni svoje srce sa 'Huvallahom'. Od vazda je jedna Istina. Samo je On dostupan da se obožava...»

Na tragu kršćanske simbolike nalazi se pjesma «Crna ruža, crna zvijezda» u kojoj su stihovi što odražavaju ponor u koji srlja čovječanstvo: «Stvaraju crnu ružu / iz prašine / pomiješane krvlju / crnu zvijezdu / od dječjih suza ... ». Sličan motiv pjesnik koristi u predzadnjem ciklusu «Rika jelena», u pjesmi: «Biće ruže, pamučni njen pupak»: «Žetva je nož koji je zašao / u biće ruže, / u pamučni njen pupak. / Kupola od kristala nad nama, / usta puna jezika, / puna mušica».

Ako je ruža simbol BD Marije, dakle krila iz kojega se rodio Spasitelj, tada je poruka jasna. Koliko će napredovati stvaranje «crne ruže», toliko će jačati «crna zvijezda», odnosno kako astronomi popularno kažu «kozmička crna rupa» koja svojom tajanstvenom nesavladivom energijom guta okolne zvijezde, pa i cijele galaksije. Uz «crnu ružu» kao poetsku paradigmu prijeteće kataklizme Bilosnić koristi efektan i snažan pojam «ugljena zmija», jer «ugljen je zrcalo / samoće», «ugljen je zmijin dom / crni svemir / beskrajan / i beskoristan / strah» (iz pjesme: «U srcu ugljena zmija»).

Sukladno poruci navedenih stihova slijedi pjesma slijedećega naslova: «Hoće li nam Bog oprostiti» u kojoj završni stihovi postaju krik: «... Hoće li, hoće li Bog / ostati uspomena / i tama / prije paljenja svijeće». Sintagma «paljenje svijeće» upućuje na eshatološku stvarnost s kojom smo suočeni. U toj stvarnosti Bog sve više postaje uspomena (istodobno sa stvaranjem «crne ruže»), jer u toj i takvoj stvarnosti prevladava materijalizam i deificirani racionalizam u kojemu «kapi vode postaju kamen / riječi / sve što se protiv sili teži / misle / da je to njihov Bog» (iz pjesme «Kad kapi rose postaju kamen»).

Bilosnić u zbirci *Afrika* stvara poetski luk stvarnosno političke zbilje koji se razvija od poni-

zne molitve Bogu, pa do krika i urlika. Njemu i svima nama, zbog zla koje nam nanosi nadolazeća globalistička potrošačka zbilja, zapravo rasap božanske harmonije, gubitak uzvišenosti u korist banalnosti, neba u korist blata. Stoga je ova knjiga, ne samo književna činjenica i estetska samobitnost, već i paradigma života. Po mnogočemu ona je nastavak njegove pjesničke zbirke *Tigar*. Ne slučajno drugi ciklus u knjizi, a u njemu prva pjesma, nose naslov: «Zašto u Africi nema tigra». Odgovor glasi: «Afrika je sama tigar / tigrovo carstvo od onoga svijeta / tigrova prva domovina».

Afrika je «tigrova pradamovina» jer u njoj su rođeni naši praroditelji: «U crno su bili odjeveni / Adam i Eva / S vrata raja / jedna je golubica / odletjela u Libiju / druga u Pelazgiju / na rijeku Morlaču» (iz pjesme «Crno»). Motiv Afrike kao prvobitnoga raja, nalazi se i u pjesmi «Crno pokriva trbuh svijeta»: «Crna sam / pečena zemlja / zemljani zidovi kuće / iz koje Adam / posljednji muškarac / i Eva / nabrekla trbuha / izlaze / iz raja / crni / zaključavajući vrata».

Razočaran u moralnost suvremenoga doba koje gazi svrhunaravost ljudskog postojanja, a gubitkom svrhunaravnosti banalizira se i profanira duhovnost, na žalost, bijelog čovjeka koji se, izgleda, bespovratno od moralnosti udaljio, pjesnik Bilosnić nalazi u Africi pohranjene iskonske, rajske, prvotne osjećaje, sumnje, nade, željenu suštinu ljudske dobrote i umjetničkoga iskona. Da, upravo u Africi, kontinentu kojega nesmiljeno guši globalizam, toliko da je moguće kazati kako tamošnji ljudi kao bića iskona, žive posljednje dane svoje ljudske slobode i samobitnosti. Stoga će ova zbirka zauzeti posebno mjesto u Bilosniće-
 vom opusu, ali i u suvremenoj hrvatskoj književnosti. Kada bi kojim slučajem bila prevedena na engleski, ili koji drugi svjetski jezik, zasigurno bi stekla veliko priznanje, pa čak i kulturni status. Malo je pjesnika uspjelo na tako snažan, uvjerljiv i iskren način pristupiti Africi i njenoj duhovnosti, a rijetki su oni koji su u toj duhovnosti pronašli vlastiti iskon i vlastiti smiraj. To je uspjelo Tomislavu Marijanu Bilosniću.

LJUBICA KOLARIĆ-DUMIĆ: VIJENAC OD ČEKANJA, RIJEČKI NAKLADNI ZAVOD, RIJEKA, 2012.

Ljubica Kolarić-Dumić hrvatska je književnica koja živi u Rijeci. Međutim, njezino književno djelo ne može se uklopiti u tzv. riječki književni krug. Naime, Ljubica je rođenjem Srijemica. Njezino je rodno mjesto Kukujevi gdje je živjela od rođenja 1942. do gimnazijskih dana u Vinkovcima. Studij hrvatskog jezika i književnosti završila je u Rijeci i Zagrebu. U Rijeci je provela radni vijek kao učiteljica. Ondje je ostvarila i svoj profesionalni i obiteljski život. Međutim, premda je prihvatila mediteransko-primorsko podneblje, trajno je ostala vezana uz svoj srijemski zavičaj.

Ljubica Kolarić-Dumić javila se u književnosti 1983. Knjigom «Raskrižja». Nakon ove knjige slijedi njezino učestalo djelovanje i objavljivanje novih knjiga. To su: «Sva u srcu» (1985.), «Vratit ću se zemljo» (1991.), «Molitva za Hrvatsku» (1992.), «Stazama jutra» (1995.), «Uz baku je raslo moje djetinjstvo» (1997., 2010. i 2011.), «S vjetrom kroz godinu» (1999.), «Od proljeća do proljeća» (2003., i 2004.), «Izašli iz priče» (2005.), «Obasjana suncem» (2005. i 2010.), «Rijeku, grade djetinjstva sretnog» (2008.), «U susret svojoj zvijezdi» (2010.) i «Pjesma o zmajevima» (2011.).

U našoj književnosti Ljubica Kolarić-Dumić poznata je kao vrsna spisateljica za djecu, poglavito za djecu nižih razreda osnovne škole. Njezine su pjesme i priče uvrštene u čitanke za hrvatski jezik i udžbenike za glazbenu kulturu u osnovnim školama. Knjiga koju predstavljamo pripada autoričinom pjesničkom opusu i dio je njezine već ustaljene poetike. U nakladi Riječkog nakladnog zavoda i pod uredničkom paskom poznatog pjesnika Andrije Vučemila, godine 2012. objavljena je najnovija zbirka stihova Ljubice Kolarić-Dumić pod znakovitim naslovom: «Vrijeme od čekanja». Predgovor ovoj zbirci napisao je Igor Žic, a pogovor prof. dr. Le-

opoldina Veronika Banaš. Zbirka se sastoji od 6 ciklusa; «13 redaka o boli», «Moje molitve», «Ta velika mati», «U smiraj dana», «Iza podignutih zidova» i «Iz progonstva» – ukupno 54 pjesme. Kako s razlogom zapaža pisac predgovora Igor Žic, autorica je u prvome od navedenih ciklusa zaokupljena vječitim literarnim izazovom, a to je odnos žene i muškarca. U drugom ciklusu pod naslovom «Moje molitve» prelazi na drugu, težu poetsku razinu, nastojeći uspostaviti suodnos s onim što nazivamo transcendencija, odnosno onostranost u smislu kršćanske teologije. Na prvom mjestu kod nje je ljubav prema Bogu, jer Bog se i definira kao ljubav. Ovu tešku pjesničku temu uspjela je obuhvatiti toplom i gotovo očaravajućom ljudskom iskrenošću. Zbog toga pisac ovih redaka smatra ovaj ciklus središnjim dijelom cijele zbirke. Možemo kazati kako je Ljubica Kolarić-Dumić ovim ciklusom dala važan doprinos suvremenoj hrvatskoj poeziji kršćanskoga nadahnuća. Autoričin odnos s Bogom je nježno osoban i kroz taj nježan i osoban odnos ona čitatelje upoznaje i s vlastitim životom.

Primjerice u pjesmi «Ti koji sve znaš» nalaze se pojmovi koje smatramo nosivim porukama autoričinog života. To su strah, čežnje i ljubav. Čitajući pjesme iz ovoga ciklusa slobodni smo primijetiti kako je rijetko tko od naših suvremenih književnika posvetio toliko pažnje fenomenu straha izloživši ga kao determinantu svoje osobnosti, kao što je to učinila Ljubica Kolarić-Dumić. Ona se cijeli svoj život hrva sa strahom, da bi mu posvetila i posebnu, vrlo uspješnu knjigu namijenjenu djeci pod naslovom «Ja se mraka ne bojim». U svome proznom djelu «Uz baku je raslo moje djetinjstvo» autorica otkriva i dublje razloge straha koji ju prati kroz život. Naime, tada je, kako piše u ovoj autobiografskoj knjizi, bila užasnuta glasnim tonovima koje je koristio njezin otac u komunikaciji sa svojom ženom i djecom. S vremenom je osobni strah literarno uobličila, pretvorivši ga u književnost i paradigmu života cijele hrvatske manjinske zajednice u istočnome Srijemu. Na taj način pomaže nam shvatiti svakodnevni život u manjinskim etničkim zajednicama koje Država ne doživljava kao konstitutivnu zajednicu, već kao remetilački čimbenik. Srijemski Hrvati su tuđom krivnjom dospjeli u ovakav položaj jer su nakon raspada Austro-Ugarske i ujedinjenja

Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom u novu državnu zajednicu koja je tada nazvana Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, ubrzo bili izdvojeni iz političkog i juridičkog zajedništva sa svojim narodom i pripojeni susjednome srpskom narodu.

Druga determinirajuća odrednica u životu i stvaralaštvu Ljubice Kolarić-Dumić jest, kako rekosmo čežnja, odnosno čežnje. Čežnja je osobina većine pjesnika a vjerojatno i svih ljudi. Čežnja se obično vezuje uz žudnju ali i uz razočaranje. Pjesničke čežnje uvijek su uzvišene i lirski obojene. One su pjesnicima snažan poticaj i pomažu im da svoj običan govor uzdignu do razine poetskoga diskursa. Kod Ljubice Kolarić-Dumić nalazimo dvije varijante čežnje. Jedna je čežnja za rodnim krajem, krajolikom i rodnom zemljom, dok je druga čežnja ona koja je vodi spoznaji Boga i sjedinjenju s Bogom. Dio stihova u ovoj knjizi prožet je i žudnjom na razini primarnih i plemenitih odnosa žene i muškarca. Bitna odrednica književnog stvaralaštva Ljubice Kolarić-Dumić, kako je to sama definirala, jest strah. Strah i čežnja u istom biću mogu donijeti čovjeku mnogo unutrašnjih turbulencija, ali književniku takva kombinacija donosi i mnogo nadahnuća. Pozabavimo se fenomenom straha i čežnje koji prožimaju ovu knjigu. U pjesmi «Ti koji sve znaš» autorica se u formi molitve obraća Bogu, upozoravajući Ga na svoj strah ali i na svoje čežnje:

Budi milostiv mojim noćima

U satima koji sporo prolaze, obasjaj tamu

Da me više ne plaši.

Budi milosrdan mojim

Čežnjama

...

Motiv straha nalazimo u nizu drugih pjesama od kojih ćemo neke izdvojiti. U pjesmi «Običan razgovor» nalaze se stihovi: «Ne spavam / Noć je duga i plaši me / njezina tama / i osama, / stalna pratnja mojih noći ...». U pjesmi «Dan pred kojim se neću bojati» još jednom se potvrđuje autoričino hrvanje sa strahom, kojega se može pobijediti samo vjerom u Boga. Strah autoricu u ovoj pjesmi prati kao sjena od koje se ne da pobjeći i stoga se obraća Bogu s pitanjem: «Ali što je sa sputanim / korakom, / kojemu strah neda kročiti, / koji pred svakim gmom / zasta-

ne, / na svakom raskrižju / ne zna kamo će, / koji u noćnoj tami / zarobljenik postaje ...».

Osjećaj straha dobiva dramatičnu dimenziju u slijedećim stihovima iz ove pjesme: «Otjeraj noćne utvare / i ovozemaljske strahove / pošalji mi zraku / sunčanu! / Ja ću dlanove okrenuti / kao čiste prazne listove / a Ti ćeš mi u dlan upisati / dan / pred kojim se neću bojati (...).» Ljubica Kolarić-Dumić je, kako rekosmo, podrijetlom iz istočnoga Srijema. Cijeli je život, poglavito kao spisateljica, vezana uz svoj zavičaj u tolikoj mjeri da se čini kako ga nikada nije napustila. Nakon početka Domovinskog rata, kada je počeo egzodus preostalih srijemskih Hrvata, u nekoliko je svojih knjiga na vrlo uvjerljiv način progovorila o sudbini nacionalne manjine kojoj rođenjem pripada. Nije to činila teškim programatskim stihovima i političkim govorom, već nježnim, gotovo djevojački samozatajnim lirskim pismom. Kroz svoje djelo ona je otkrila i vlastitu podvojenost između Hrvatskog primorja u kojem je odlučila živjeti i istočnoga Srijema koji u srcu nikada nije mogla napustiti. U toj podvojenosti i dvojnosti, koja prelazi često i u zdvojnost, autorica pronalazi prostora za književno oblikovanje vlastitih osjećaja. U tim naporima posebno mjesto pripada njezinoj pokojnoj majci. U knjizi koju predstavljamo cijeli je ciklus posvećen pjesnikinjinom majci pod lijepim naslovom «Ta velika mati». U pjesmi «Nedostaju mi riječi» motiv majke stapa se s fenomenom majčine, odnosno materinske riječi, a materinska riječ je sastavni dio autoričine samobitnosti, a po tome i samobitnosti naroda kojemu ona pripada. U tom kontekstu vrlo uvjerljivo djeluju stihovi: «Nedostaju mi tvoje riječi, / kao voda iz našeg bunara, / kojom sam žed / na vrućem danu često utažila. / Nedostaje mi njihova blagost / da sve nakupljeno, / od našeg posljednjeg susreta, / svojim mirom dotaknu.» Ciklus «Iza podignutih zidova» možemo razumjeti samo u kontekstu činjenice autoričine podijeljenosti između stečenog i izgubljenog zavičaja. Stečeni zavičaj nikada ne može zamijeniti izgubljeni, a Ljubica Kolarić-Dumić doista je izgubila svoj rodni zavičaj. Njezini dragi Kukujevci su raseljeni, njezini hrvatski suseljeni pretvoreni su u izbjeglice. Velika mjesna crkva za koju ju vežu sretna djetinjstva i djevojačka uzbuđenja, prvi susreti s vjerom i Bogom pretvorena je u pilanu, a groblja na kojem počivaju

njezini poštovani predci, kao i generacije Kukuljevića, devastirano je i preorano. Plodnim srijemskim njivama i nježnim panonskim krajolikom gospodare sada tamni oblaci tuge. Ljubica Kolarić-Dumić sve to što se je desilo u ovom nesretnom ratu doživjela je i proživjela izuzetno snažno. No, što čini odliku vrsnog književnika: sebe nije izdvojila iz sudbine rodnoga krajolika i svoga naroda. Štoviše, upozorila je na pogubnost mržnje ondje gdje je nije smjelo biti. U pjesmi «Što kriju visoki zidovi» ona je očitovala snažno i etički izuzetno dobro fundirano vlastito unutrašnje raspoloženje: «Što kriju podignuti zidovi, / kakve su tajne osamljenika / s jedne i druge strane, / zašto smo si pomrsili jezike / pa ne razumijemo jedan drugoga. / Ne čujemo / ni plač ni pjesmu, / ne dopire do našeg uha / bol zarobljenika, / ni tužaljka vječnih robova / okovanih nevidljivim lancima. / Koliko je nevine krivnje, / bačeno kamenja iz ruke grješnika / na krivo optuženog, / zazidanog u mračnoj / samici. / Koliko bolnog plača / već u kolijevci, / a kunemo se na bezuvjetnu / Ljubav».

U istom tonu ispunjenom temeljnim kršćanskim zasadama i vrijednostima napisane su pjesme «Svuda oko mene zidovi», «S tragom krvi na rukama», «Nepoznatoj zatočenici», «San jednog beskućnika» i «Zid», a posebno poglavlje nosi naslov: «Iz progonstva». U pjesmi «Smrt je odat svud vrebala» Ljubica Kolarić-Dumić otkriva epsku dramu srijemskih Hrvata, ali i svih izbjeglica, svih ljudi koji su istjerani iz rodnih domova:

...
U strahu za život
Otišli smo bez pobune.
A dok smo dolazili,
Svijet se nije ni okrenuo za nama,
Nitko zaplakao.
Jesu li se rugali našim patnjama
Ili vjerovali
Da smo otišli drage volje,
Samo zato što smo plakali bez glasa.
A mi smo išli tiho
Da nas oni ne čuju, jer su iz mraka
Vrebale tamne sjene
Sijući smrt

Završna pjesma u ovom ciklusu nosi naslov «Pjesma povratnika». Riječ je o himni povratku o kojem pjesnikinja sanja, ali do kojega, po svojoj prilici, nikada neće doći.

Ako bismo željeli nekamo svrstati zbirku «Vijenac od čekanja» tada bi to prije svega bilo pjesništvo kršćanskog nadahnuća i pjesništvo nadahnuto domovinskim ratom. Jednim svojim, možda najvažnijim djelom, ova bi se knjiga mogla nazvati poezijom prognanika, ali ne i prognaničkom poezijom. Ljubica Kolarić-Dumić više pripada srijemskom književnom krugu nego književnim smjerovima u Hrvatskoj. Time se ne umanjuje vrijednost njezinoga djela. Štoviše, ono se time uzdiže. Prigoda je kazati kako u ovome trenutku u Srijemu, konkretno u Petrovaradinu, živi jedna od najvećih suvremenih hrvatskih poetesa, Jasna Melvinger. Ona ondje, u gradu u kojem je rođen ban Josip Jelačić Bužimski, čuva ostatke hrvatske duhovnosti, visoko držeći zastavu hrvatske pjesničke riječi, nudeći svoje srce na dlanu svim ljudima dobre volje.

U zbirci «Vijenac od čekanja» pozornost nam je privukao i pogovor prof. Banaš. U tekstu kojim je preporučila tiskanje ove zbirke, vjerojatno nije bila svjesna kako je u toj preporuci ispustila naglasiti tragediju srijemskih Hrvata kao stožernu poruku koja povezuje sve stihove u zbirci. Bez te tragedije teško je, naime, razumjeti cijeli književni opus Ljubice Kolarić-Dumić. Pisac ovih redaka ne tvrdi kako se mora isticati domovinski rat pod svaku cijenu, jer ponekad je dovoljno naglašavati estetske vrijednosti djela. Međutim, u ovom slučaju cijela zbirka postaje netransparentna ukoliko se prešuti ono što nam je autorica željela kazati kao srijemska Hrvatica, a što smo naveli u gornjem dijelu našega prikaza. Ljubica Kolarić-Dumić u svojim stihovima ne ratuje, ne prijeteći i ne proklinje, već kršćanskom blagošću, ali i misaonom jasnoćom, upozorava na tragediju svoga zavičaja i svoga naroda. Zbog toga zaslužuje naše pohvale, dok njezina knjiga zaslužuje pozornost naše javnosti.

ZAVIT U ZAVIČAJ

NIKOLA ŠIMIĆ TONIN

DRAGO ŠTAMBUK, COELACANTH, BIBLIOTEKA POEZIJA, HRVATSKO DRUŠTVO PISACA, ZAGREB 2012.

Koncem godine 2012., ugleda svjetlo dana toliko nošena zbirka pjesama, *Coelacanth*, biblioteka Poezija, Hrvatsko Društvo Pisaca, iz Štambukove pjesničke radionice, radionice vrsnoga majstora na glasu, kojemu je malo toga nepoznatoga unutar pjesničkih svjetova, pisane pjesničke riječi. Dr. Drago Štambuk, hematolog, diplomat, zastupao Republiku Hrvatsku u Velikoj Britaniji, Indiji, Japanu, i aktualno u Brazilu, pjesnik s toliko upečatljivim, osobnim biljegom obilježenih zbirki pjesama. Dugi je već niz godina, kako u rodnim Selcima na otoku Braču pokrenu pjesničku smotru *Croatia Rediviva*.

Ova nova zbirka, naslovljena je prema vrsti ribe, koja je jedan od prvi koraka prema vodozemcima. Ta i takva prijelazna forma obilježava i samu zbirku, od haiku, poetske proze, do slobodnog stiha, u zavičaj zavutih pjesama. Stilsko i sadržajno, prvica je svakoga kritičara, to prvo čitanje, čitalačko-vrijednosno gledanje, u potrazi za novim novotarijama, novicama, koje su se uvijek nudile i bivale česti radi gosti u Štambukovoj poeziji, asimilirajući se unutar riječi, odmaćivši se u strukturama pjesama, javljajući se iz njih glasom obiknuta domaćina.

Poezija pjesnika Štambuka svojevrtni ispitni mjeriteljski kriterij je, odvaga sama rasta, svakoga književnoga kritičara koji je se uzme, toliko toga, zahtjeva i traži od njega sama da bih joj mogao prići, spoznati je u svoj njenoj punini, punini te pjesničke oaze, iz zagledanosti u pjesme, zagleda se u sebe sama, za provjeriti il' odvagat osobnu visinu, znalacku književno-kritičarsku težinu, doseg kritičarske pismenosti, jer poezija ova ište truda, odziv vrsnika, znalca, po mogućnosti i samoga pjesnika-kritičara, zbog svih tih finesa duše. Zapitan sam često nad njom, koliko mi je toga i jeli mi što promaklo. Teško joj je prići, i otići od nje tek s jednim

čitanjem, i biti svoj na svome u spoznajnome svijetu poezije Drage Štambuka, u toj višeslojnosti otkrita bogatstva i punina riječi u svakom ponovnome iščitavanju, gdje čitanje ne počinje i ne završava u jednome danu, grubo je reći: Završava- i nepotrebno, jer uopće ne završava, niti biva pomjerena, zametnuta u zakutak, knjiga tih i takvih pjesama, a i teško se daje od sebe drugima, svojevrtni je to pjesnički brevijar. Tko jednom uđe u poetski svijet Drage Štambuka, iz njega više ne izlazi nikada, ne zato što ne zna izlaz, što zaluta u riječima, stihovima, već suprot tomu orobljen bude svirom tih riječi, kao Odisejovi pratitelji između obale, i obale Štambukovoga škoja, obojeni neodoljivom plavom bojom Dalmacije, koja se u svom plavetnom toku mora i neba, ulijeva u krvotoke vena. Toliko je poetski prostora koji se nude za teoretske prosede, odmake, podcrta novog, neponovljivog u prvotnom izvoru izvornika, pjesnika.

Ova je knjiga pjesama kao mora vali rasla u nalletima, obali, o obalu nutrine, čekajuće bjeline, otete crnobojnosti... životnim naplavima dobra i ne dobra... zaletima riječi... plimama i oseka, koje ocrtavaju sluteći uradak, pjesnički i prozni dnevnik, zarobljen koricama obalama, dana i noći. Već prvim uvidom slute se duševna stanja, zviraju iz riječi, ne kriju osjećaje, ne ostavljaju ih nedorečene, zorno su prenesena stanja duše pri pisanju, odajući nam pjesnika u po bijela svijeta, bjelosvjetskoga putnika, koji se u putovanjima najviše čuti svojim, pa i dok piše navigator je riječi, iskonski, istinski zaštićen oreolom tog svijeta, svijeta pređa, *parti* i *naviga* koracima mora, slijedeći njihove otiske stopa u moru.

Propitujući tematska i životna stanja, ta knjiga dalje zri i raste u nama. Pjesme su sve do jedne pa i one koje to u naslovu nisu, izronjene iz plaveti neba dotaknutoga morem, *koštale*, privezale se na svom vezu s one strane ruba neba, gdje se prešaptavaju nebesa i vode, ogovarajući u moru vale, ogovarajući na nebu obla-

ke. Stranice ove knjige, svijetle svojom plavom otmjenošću. Ljepota je (ne) bijeg od sebe, koji je uslojen tim crtama iscrtan, crtama tog dodira. Nebo. More. Ljudi. Obale. Tkalački su stan pjesama. Sav zaviti u zavičaj. Zavičaj. Nešto u što je zavita duša.

Nastavljajući svijetom, u svom životnome i pjesničkome život-hodu, nastaje se, dodomava novim domovima, što god im je bliže, tim je bliža i bol za zadomovinom. U seljavajući se u te dodomovine, u njih unosi kao svoje prijeko potrebne stvari, uz stvari osobne ljudske higijene, plemenite niti Dalmacije, u sva ta stvaralačka i ljudska tkanja. Malo je tko od Dalmacije plemenitije obojen i svojim pogledom vezan i dotaknut s cijelim svijetom, cjelosvjetski, s tolikom ljubavlju, ljubavlju kakvom je Matoš volio Hrvatsku, ljubav je to onih koji stalno odlaze, iz domovine, a domovina iz njih nikada.

Svi su ovi stihovi svojevrsni ovjeritelji te ljubavi, u doticajima s drugim krajevima i ljudima, u usporedbama, tek se sagledava i vidi, sva ta ljepota kraja, zemlje iz koje je stvoren, izemljen, a koja čeka, da izrastu koraci, u povratku dolaznika, iz (ne) tako daleke jučerašnjosti odlaznika. Daljine izoštravaju osjećajnosti materinskog jezika, kao u valovima, u vodama, kopači zlata, zagrabljeno grumenje, ispirući ga stranskim riječima, gdje on uz njih, s njima uzvrh, povrh, blista u sjaju sinehija.

Tudi svijet, nastavak dodomovina udomljenoga, pjesma pulsira tako osobito, zatočenika usudarenog sa samim sobom, zagledanoga u nutrinu sebe. Jezik roda u sujezičju, muskulozniji je, izbrušeniji, gledan iz te daleke, udaljene točke gledanja, točke koja čeka pjesmu, točke koja provocira bjelinu namećući se kao ishodište, zavičaja i njega, ispod plašta domovine,

traže se u spajanju razdvojene obitelji, do onog trajnoga spaja ih pjesma, pjesme su te bačeni pojas za spašavanje duše. Poetski prostori kroz koje se kreće, pjesničke bjeline popunjava bjelosvjetskim morima, kopnima, nogostupima, pod tuđim nebima, iznad svakoga od njih čuti se Dalmacija, Hrvatska. Svjetlost sjaji smišljenošću kroz sve stihove.

Poezija pjesnika Drage Štambuka, poezija je, kakva treba biti poezija.

MARIN VELIN, POČASNI GRAĐANIN SANTOVA

ĐURO FRANKOVIĆ

Nema ljepšeg priznaja kada vodstvo sela, u mjestu rođenja, dodijeli nekome odličje «počasni građanin». Značilo bi to da se dugogodišnji trud date osobe cijeni i vrednuje, i živi. U bačvanskom Santovu trojica su zaslužna mještana dobila ovo priznanje, a među njima je i profesor Marin Velin.

Rođen je u Santovu (mađarski Hercegszántó) 18. travnja 1937. godine od oca Živka i majke Klare Đurić-Pavline. Najprije je učio u crkvenoj katoličkoj mađarskoj školi a od 3. razreda otac ga upisuje o novoutemeljenu Državnu hrvatsku školu. Hrvatsko-srpsku gimnaziju završio je u Budimpešti.

Poslije mature vraća se u rodno selo i radi u očevom zanatu: muški i ženski frizer. Nakon što je odslužio vojni rok zaposlio se kao nekvalificirani učitelj u Mohaču, odnosno na Planini (Szólóhegy), u školi sa 60 učenika. Premješten je u Mohač a potom na Mohački otok – Vadu – gdje je nakon tragične dunavske poplave 1956. godine, s nizozemskom pomoći, sagrađena moderna osnovna škola. Međuvremeno na Učiteljskoj školi u Baji stekao je učiteljsku diplomu te je 1967. godine izabran za ravnatelja đачkog doma u Santovu. Godine 1975. diplomirao je na Visokoj nastavničkoj školi u Pečuhu.

Tijekom svojih učiteljskih godina stekao je pozornosti vrijednih zasluga i na kulturnom polju, zdušno se je zalagao za očuvanje hrvatskih folklornih tradicija svoga sela, obučavajući mladež na narodne plesove i pjesme. Na Planini, «Šokačkom keru» u Mohaču te uza stručnu podršku dr. Đure Šarošca, ravnatelja Muzeja «Dorottya Kanizsai» u Mohaču i dr. Edea Solymosia, ravnatelja Muzeja «István Türr» u Baji, postao je revnim sakupljačem etnografske duhovne i materijalne hrvatske baštine te stalni sudionik etnoloških sakupljačkih tabora Demokratskog saveza Južnih Slavena. Bio je član Zemaljskog zavičajnog savjeta i županijski nadzornik i glasnogovornik. Organizator je mjesnog muzeja u Santovu, jednako tako niza etnografskih izložbi koje su bile predstavljene u Budimpešti, Somboru i Subotici. U svom selu oživo je uostalom običaj «betlemarenja», pomaže studentima u

pisanju njihovih diplomskih radnjih iz oblasti etnografije. Našao se i na podravskim prostorima gdje je bio sudionik folklornih sakupljanja pod vodstvom nezaboravnog i nezaobilaznog Šarošca. Bilježio, spašavao narodnu baštinu, a o njoj i danas rado razviježe svoje misli, naime nabijen je znanjem stečenom zahvaljujući vlastitom zalaganju i naporima. Za studente, ljubitelje hrvatske baštine uvijek ima vremena, kojima je potrebna pomoć i trebaju upute, odnosno kako pristupiti samim sakupljanjima, kako pridobiti kazivače, na koji način obraditi datu tematiku. Savjeti i uhodani metodološki pristupi mogu i trebaju biti u pomoći svakom početniku, jer su neophodni. Mnogo je još neotkrivenih, nepribilježanih i neobjavljenih nepoznanica. U diplomskim radnjama naših studenata na visokoškolskim ustanovama koje sam imao čast upoznati i vrednovati, uvijek sam osjećao njegovu dobronamjernu pomoć i brigu.

Marinov je sin profesionalni karate-športaš, svjetski prvak u tzv. «Kum-fu» stilu a kćer Klara radi kao odgojiteljica u santovačkom vrtiću.

Marinu Velinu je za priznanje njegove djelatnosti, na prijedlog DSJS-a, dodijeljena «Povelja ministarske pohvale» (1980) i «Odlikovanje za životno djelo» (2002). (Podatke smo preuzeli iz teksta njegovog zemljaka pjesnika i novinara Marka Dekića.)

I najnovija vijest da je 21. srpnja postao počasni građanin svoga rodnog sela Santova.

Nakon ovih živopisnih podataka koje sticajem okolnosti imam čast i ja iznositi, odnosno sumirano ponoviti mogao bih još puno reći da je on pravi domaćin. Ne jednom sam mu bio gost i kao novinar i u naše dane te mu na kraju mogu čestitati i poželjeti dobro zdravlje, a vrijeme donosit će sve svoje ljepote i čari na toj pitomoj bačvanskoj ravni u blizini Dunava, gdje on obitava i drugi dragi Santovčani. I ovdje sam kušao njegov riblji paprikaš kojeg nikada prije i nikada kasnije nisam jeo u svom životu, naime sve je majstorski zamamio somićima (u Santovu zvanima «kućini») i nekima samo njemu poznatim tajnim dodatcima.

O GLAZBENICIMA, MUZIČARIMA-MUZIKANTIMA

SAMU KERTÉSZ

U ovom svesku «Klasja», kojega čitatelj ima u rukama, objavljujemo crteže Matije Molcera, iz jedne od njegovih mapa pod nazivom: «Muzičari-muzikanti». U propratnoj zabilježici autor ističe svoju namjeru da putem ovih minijatura, rađenih u tušu, skrene pozornost na glazbenike općenito, ali ponajviše na one koje je okruženje kolokvijalno nazivalo *muzikantima*. Njihov i danas nezavidan socijalni, egzistencijalni, ljudski položaj

– Ti su glazbenici, *muzičari-muzikanti*, oni ljudi među kojima sam ja odrastao – reći će Molcer – a oduvijek mi se činilo kako bi trebalo na neki način poraditi na tome da se već jednom otkloni od njih onaj pejorativni prizvuk, i sve što uza nj ide, što htjeli mi to ili ne, svaki put još odzvanja kada izgovorimo tu simfizu, sintagmu, što li je. Sa nekima od njih sam dugi niz godina bio član «Subotičke filharmonije», koja je tih pedesetih, šezdesetih ili i kasnije, bila među prva tri filharmonijska orkestra u Jugoslaviji, a sa drugima sam svirao u «Kazališnom orkestru», i dobro su mi poznate njihove stvarne vrijednosti, izvođačke i pedagoške sposobnosti. I svima nam je dirigent bio, kroz dugi niz godina, maestro Milan Asić¹. Prisjećajući ih se, sviju s poštovanjem i divljenjem, izradio sam seriju minijatura u tušu. To je ono što ja, ovoga časa, mogu učiniti za njih, za nas ...

Muzičari-muzikanti Matije Molcera serija je nepostojećih portreta onih veličina koje nisu

¹ U okviru Narodnog pozorišta u Subotici postojala je, u periodu 1945–55, Opera sa direktorom i dirigentom Milanom Asićem na čelu. Izvodila je djela iz klasičnog talijanskog repertoara i operete, a 1953. izvela je prvu bunjevačku operu *Dužijanca* Josipa Andrića. Od 1955 daju se u Subotici operne predstave samo povremeno. (Muzička enciklopedija, 2, Gr – Op, Zagreb, MCMLXXVII, 740.)

postale svjetski poznate, a možda su mogle biti. Onih što stalno odlaze, a htjeli bi ostati. I većinom su se već predali snu. Utonuli su u nj kada su zaspali i kralj i kraljica i dvorjani i stražari ... tad kad je sve zamrlo. Činilo se samo su im instrumenti nekako ostali, trajno vidljivi iz pozadine. Uz njih su se oni koji su zaspali, počeli buditi moćniji, a njihove su se konture opet ispunjale zvukom ...

Bilo bi zanimljivo istraživati do čega bismo došli kada bi nam se na jeziku mogao sakupiti koloplet iz suodnosa onih riječi koje su slušatelji i ljubitelji glazbe izrekli, a kritičari napisali, nakon što bi poslušali njihovu ponudu. Možda ponajmanje riječi poput: lijepo, uzbudljivo, zanosno, nježno, sjetno, tužno, nostalgično, inventivno, savršeno ... već više kao taj i taj, u najboljim danima ... sve je bilo nalik recitalu ... kojega se starija publika još sjeća ... ova nam glazbena jesen, doista, obećava ono najbolje ... najzad nešto, pozornosti vrijedno, i na ovdašnjoj glazbenoj sceni ... čuvstva su se mogla rezati škarama ... njihova je glazbena priča, iskrena i dirljiva ... uspjeli su dosegnuti skulpturanu opstojnost unutar zvuka ... na mahove su učinilo kao da propitkuju vječne ideje romantične patnje i suvremenog «weltshmerza», dok su umjetnici, pred nama, strasno istraživali potencijal ponavljajućeg performansa ... Ovaj je pijanist privukao pozornost ljubitelja glazbe nakon koncertnog nastupa tijekom kojega je punih osam sati, bez prestanka, izvidio isti, vlastiti, scherzo, odsviravši ga 197 puta ... lišavajući svoj pristup ironije ... sve je bilo prožet čuvstvima i humorom, dok su nazočni pronalazili komično u tragičnome i obratno ...

Može li sve ovo stati u sliku? U crtež Matije Molcera! Uz snove, besposlenost i ludilo, Uz

slobodu, pravdu i prikaze. Uz čudotvorce, barjaktare i demagoge. Uz povijest, politiku i jalovost. Gdje bi se tu mogao pronaći krov za onog umornog oca i onu noseću majku? Razmišlja li netko od tome, dok čeka da mu uzavre voda za čaj? O svemu što je tu negdje između tih crnih linija koje omeđuju likove, oblike, prostor. I valjda i duh? Naputak za sve koji ga i onako, a i inače, ne razumiju.

– Ma, o čemu vi to, gospodine pišče? Očem' ...

Možda bi se samo trebalo raspitati; a gdje je onaj smiješak-ledolomac, bez kojega se ne može, upućen ženama? U kavanama. Tijekom pauze u Kazalištu. Ispod visoko odignutog glavopokrivala na šetalištu. S očima prepoznatljive boje i sjaja, s brižno spakiranim instrumentima pod miškama. U ovom se životu umire najmanje dva puta. I više od toga. A gdje su glumci? Kako ćemo bez njih? Tko će u ovom prostoru

upozoriti na dušu pisca, njegova čitatelja i gledatelja? Njihov jezik i osjećanja. Ima li u pisca išta duše namijenjene udruzi književnih i dramskih likova? Što oni mogu započeti bez glazbe muzičara-muzikanata?

«Rastom sam ostao mali. Dugo sam zbog svoje niskosti vjerovao da uopće nisam ni rođen», zapisuje Julijana Matanović u *Prodavaču tajni*. Puno stane i u štivo za ljetnu lektiru. Tijesno je tu za život, pa i za smrt, raspričanu, u knjižnici čuvanu. Sve nam je pogreške i tipfelere ispravila. Sve posložila na svoje mjesto. Hvala i njoj! Valovi udaraju o stijene. Uzimam oblutak i bacam ga najdalje što mogu. Na neki način budućnost je, uvijek, određena onim što se dogodilo u prošlosti.

– Možda moramo više poraditi na zaboravu – jedno drugoga uvjeravaju Molcerovi likovi – Kad do njega dopremo, opet možemo započeti živjeti.

Matija Molcer

MARCELA JAGIĆ, PRVA RENDGENOLOGINJA U SUBOTICI

EMIL LIBMAN

TRAGOM OSNUTKA (1947.) ODELJENJA ZA RENDGENOLOGIJU SUBOTIČKE BOL- NICE

– U drugoj polovici XIX. i početkom XX. stoljeća Subotica ostvaruje vidni napredak u razvoju. U tom je razdoblju ona treći grad u tadašnjoj državi, poprimivši sve urbane karakteristike značajne srednjoeuropske gradske aglomeracije, postavši snažno gospodarsko, društveno i kulturno središte u ovom dijelu Panonske nizine. Zamah industrijalizacije, te ubrzani kapitalistički razvoj očituje se i u gradogradnji i njezinoj arhitekturi, u kojoj prevagu zadobiva mađarska varijanta secesije. Isprve inspiriran prirodom, *Jugendstil* koji se javio kao reakcija na akademizam i eklektizam, postaje prepoznatljiv europski stilski pravac, dosegnuvši elegantnu profinjenost, u umjetničkim, književnim i svim drugim stvaralačkim područjima, što ih ostvaruju i mnogi Subotičani, u svom gradu, ili u nekom od onodobnih kulturnih središta Europe. Subotica je razvila razgranatu mrežu gradskih i seoskih, tzv. salašarskih, škola, nadalje gimnaziju (1747.), učiteljsku, trgovačku i muzičku školu (1868.), dok mnogi mladi Subotičani stječu najviše obrazovanje na vodećim europskim sveučilištima. U gradu žive i djeluju – pridonoseći njegovom kulturnom arealu – književnici, novinari, nakladnici, tiskari, slikari, glumci, glazbenici skladatelji, arhitekta i dr. Prve novine *Honunk állapota* izlaze 1848. Gradsko kazalište izgrađeno je 1854. Gradska knjižnica je osnovana 1890., a Subotičko bibliotečko-muzejsko društvo 1985. Prve kino-projekcije daju se od 1902. Trgovci i obrtnici se uočljivo i prepoznatljivo oslanjaju na snagu i utjecaj reklamnih poruka u tisku i drugdje. Paralelno s industrijskim postrojenjima, bankama i štedionicama u širem gradskom središtu niču katnice sa stanovima za najam. Vodeći onodobni arhitekti projektiraju i danas prepoznatljive grad-

ske objekte; *Sinagogu* (1902.) *Rajhlovu palaču* (1904.), *Gradsku kuću* (1908.) i dr. Željeznica iz pravca Segedina stiže na Palić 1869. i kasnije produžava prema gradu, kada Subotica postaje važno željezničko čvorište, nakon što pruga stigne do Sombora, a od 1888. do Zemuna i dalje. Ulice se popločavaju od 1878. a asfaltiraju od prvih godina XX. stoljeća. Službene i privatne telefonske linije uvode se od 1887., gradska rasvjeta od 1896, a tramvajskom prugom grad i Palić, banjsko lječilište i odmaralište, povezani su od 1897. godine¹.

Udruženje liječnika i ljekarnika postoji od 1880. Služba hitne medicinske pomoći djeluje od 1896. Zdravstvena služba dobiva suvremene paviljonske objekte novog bolničkog kompleksa 1897. Bakteriološka stanica radi od 1912. Mnogi liječnici nakon završenih studija u Budimpešti, Beču, Pragu i drugdje primjenjuju najsuvremenija medicinska postignuća. Subotica je domaćin Prvog stručnog sastanka liječnika, tijekom XXX. jubilarnog putujućeg sastanka liječnika i prirodoslovaca Ugarske, 1899. godine².

U *Subotičkoj bolnici* obavljaju se suvremene operativne intervencije na odjelima za očne i kirurško-ginekološke bolesti³. U *Sanatoriju* dr. Györgya Santhe (1863.–1947.) u uporabi je rendgen aparat tek samo nekoju godinu nakon što

¹ Laslo Mađar, *Razvoj grada i njegove arhitekture*, Rukovet, 7-9., 1995. – Emil Vojnić, *Subotica i njena prošlost*, Zbornik radova I. sastanka Sekcije za SAP Vojvodine, Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Subotica, 1969: 4-13. – Emil Libman, *Lekarska društva u Subotici 1880-2005.*, Subotica, 2005.

² Prochnow, J. i Nurichán, J., *A magyar orvosok és természetvizsgálók 1899. augusztus 27-31-ig Szabadkán tartott XXX vándorgyűlésének történeti vázlatá a munkáltsai*. Budapest, 1900.

³ Emil Libman, *Istaknuti lekari Subotice 1792-1992.*, Subotica, 2003: 42-46 i 51-56.

je potonji nobelovac Wilhelm Conrad Röntgen (1845.–1923.) otkrio X-zrake, koje su po njemu nazvane röntgenskim zrakama⁴. Uprava *Bolnice* donosi odluku o nabavci rendgen aparata, koji je kupljen nakon odobrenja viših vlasti i postavljen 1914. godine, kada je montiran u za to adaptiranu prostoriju na *Odjelu za unutrašnje bolesti*, u tzv. Paviljon D⁵.

Nakon Prvog svjetskog rata otvaranjem *Sanatorija Park* (1930.), kasnije nazvanog *Židovska bolnica*, Subotica dobiva veoma modernu zdravstvenu ustanovu u kojoj rade mnogi specijalisti a *Rendgen-kabinetom* rukovodi dr. Ladislav Mezei (1898.–1944.)⁶.

Gradska bolnica nema službeno *Odjel za rendgenologiju*, niti liječnika specijalista rendgenologa, pa privatni liječnici, dolaze po pozivu i prema potrebi obavljaju preglede na aparatu što je (1914.) postavljen u Paviljonu D.

Prema onodobnim planovima trebalo je 1938. godine kupiti novi Rtg-aparat, dok bi se postojeći ustupio *Odjelu za kirurške bolesti*, točnije za snimanje prijeloma kostiju⁷. U razdoblju od 1941. do 1944. u Subotičkoj bolnici je radio liječnik specijalist rendgenolog dr. János Bárányi⁸.

Poziv da u Subotičkoj bolnici oformi *Odjel za radiologiju* upućen je dr. Marceli Jagić 1947. godine, kao i da ondje bude stalni liječnik rendgenolog. **Marcela Jagić** rođena je 24. kolovoza 1901. godine u obitelji ugledna i imućna zemljoposjednika Bele Jagića i majke Marije, rođene Mamužić. U rodnom gradu pohađa osnovnu i srednju školu, a Medicinski fakultet

4 Grmek-Dražen, Mladen, *Röntgen, Wilhelm Conrad*, u Medicinska enciklopedija, knj. 8, Zagreb, 1963: 575.

5 *Egy röntgengép története*, Bácskai Hírlap, 1914, I, 22.

6 15 godina rada Jevrejske bolnice u Subotici, Subotica, 1938. – HASu. F:002, inv. br. 1003. Imena zubnih lekara, zubnih tehničara i babica, privatnih i gradskih lekara od 1922-1937 i neki podaci o lekarima od 1887. (dr. Ladislav Mezei, 1898-1944., diplomirao je 1923. na Med. fakultetu u Budimpešti, radio u subotičkoj bolnici 1923/24, zatim na Rtg. odeljenju Poliklinike (1924/35) i bolnice sv. Stefan u Budimpešti, te na Rtg klinici u Beču. U Subotici je radio kao privatni rendgenolog ali i u ambulanti Okružne blagajne odn. u Jevrejskoj bolnici. Specijalistički ispit iz rendgenologije priznalo mu je Ministarstvo narodnog zdravlja Kraljevine SHS br. 36246/4.VIII.1926.

7 *Novi rtg aparat*, Neven 31. X. 1937.

8 Rudolf Gerhardt, *Fragmentumok Szabadka kronológiához 1941-1944.*, Bácsorszá, 2004/VII-IX (30. szám): 24-47.

upisuje u Grazu, gdje je 1928. godine stekla liječničku diplomu. Obvezatni liječnički staž provodi dijelom u subotičkoj Gradskoj javnoj bolnici, a dijelom u Splitskoj općoj bolnici (1928/29). Nakon toga, isprve radi kao liječnica opće prakse u ambulanti Doma zdravlja u Subotici, a kada dobiva specijalizaciju provodi ju u Gradskoj bolnici u Dresdenu, u Zavodu za tuberkulozu kostiju Nordenay (također u Njemačkoj), potom u Općoj bolnici u Beču, kod prof. Guida Holzknechta (1872.-1931.), te kod svjetski priznatog rendgenologa u Opštoj državnoj bolnici u Beogradu. Stručni ispit položila je u Beogradu, a specijalistički na bečkom Medicinskom fakultetu 1934. godine. Specijalizaciju joj je priznalo Ministarstvo za narodno zdravlje i socijalnu politiku Kraljevine Jugoslavije⁹. Nakon toga je u rodnom gradu školske 1934/35 nastavnica higijene u Državnoj muškoj gimnaziji¹⁰, a potom liječnica rendgenologinja u svojoj privatnoj ordinaciji koju je otvorila u obiteljskoj kući (Harambašićeva 10) u Subotici, istovremeno, honorarno radeći i u ambulanti Direkcije državnih željeznica.

Marcela Jagić bila je gorljivom zastupnicom svega suvremenog u medicinskoj znanosti, pa sukladno tomu i u društvenom pogledu. Opredijelila se za studij medicine, kao jedna od tada rijetkih žena u ovoj oblasti, a o njenim stajalištima, također, svjedoči i odluka o specijalizaciji rendgenologije – u vrijeme kada je ona još relativno mlada medicinska grana – i tako postaje prvom educiranom rendgenologinjom ne samo u Subotici i Vojvodini, već i cijeloj Jugoslaviji. Potrebno je istaći da je Marcela Jagić 1935. godine, također, bila među osnivačima Ženskog pokreta za pravo glasa i pravo kandidiranja žena na izborima, te da žene mogu obnašati sve javne službe u državi¹¹.

Nakon Drugog svjetskog rata, 1945. godine bila je među inicijatorima obnove rada Liječničkog društva u Subotici, pod imenom Sekcija lekara Subotice pri Sindikatu zdravstvenih radnika, kada je njezina predsjednika izabran dr. Vladeta Savić (1901.–1984.), za tajnika dr. Aleksandar Steinfeld (1905.–1972.), a za članove Upravnog odbora dr. Marcela Jagić, dr. Olga

9 Arhivski podaci Opće bolnice u Subotici

10 Izvješće Državne muške realne gimnazije u Subotici za 1934/35.

11 Hrvatski biografski leksikon, knj. 6., Zagreb, 2010.

Frenkl-Šomlo, dr. Tibor Bartus i dr. Dimitrije Špirta¹².

Neposredno po oslobođenju Subotice, od sredine listopada 1944. radi kao liječnica opće medicine, kada je od Komande grada dobila bicikl i dozvolu da može obilaziti oboljele koji trebaju liječničku pomoć. Ne zadugo je i rendgenolog u Okružnom uredu i u Humanitarnom fondu (na Željezničkom kolodvoru)¹³. Kako smo već istaknuli, 1947. godine uprava Subotičke bolnice ju je zamolila da organizira rendgenološku službu i zauzme u njoj mjesto liječnika specijalista.

Dr. Marcela Jagić osniva Odjel za radio-dijagnostiku u Paviljonu D u kojem je i tada još bio smješten Odjel za unutrašnje bolesti, služeci se Rtg-aparat nabavljenim 1914. godine. Sa dvorišne strane Paviljona D ulazilo se preko par stepenica u prvu prostoriju novoosnovanog Odjela, koja je služila kao čekaonica i prijemni ured, gdje bi se pacijenti upisivali za pregled, izdavali im se nalazi, te obavljala druga administrativna procedura. Budući da je ova prostorija bila veoma mala i posve neprikladna mnogi su pacijenti, najčešće, čekali svoj red na dvorištu. Iz te se sobe ulazilo u također skučenu prostoriju koja je bila Rtg-kabinet, gdje je dr. Marcela Jagić, na rendgen aparatu marke Siemens radila radioskopije i radiografije. Ako se nekom, možda, činilo da su ove dvije, potpuno nepodesne, prostorije dovoljne za tadašnji stupanj razvijenosti radiologije, ubrzo nakon početka djelovanja ove službe i potrebe da ona prihvatiti i pregleda sve onamo upućene pacijente, pokazalo se da ona traži znatno više mjesta za rad i odgovarajuće, modernije, aparate.

Dr. Marcela Jagić je bila veoma cijenjena u liječničkim krugovima, a također i u društvenoj zajednici, ne samo zbog svog medicinskog znanja, već i zbog njezina angažmana i stalnog zalaganja da se unaprijedi služba radiologije. Uložila je sve svoje snage da i drugi, a nadasve nadležne strukture vlasti, shvate kako je nužno što prije izgraditi novi, suvremen paviljon samo za Radiološku službu. Ova su njezina zalaganja naišla na plodne tlo, pa je 1957/58. godine

izgrađen moderan paviljon u kojem je pored dijela za radiološku dijagnostiku, bio smješten i dio za radio-terapiju¹⁴. Odjel je sada dobio tri prostorije sa po deset bolesničkih kreveta, za ležeće pacijente koji primaju terapiju, prostorije za radiološki pregled, sobe za liječnike, medicinsko osoblje i administraciju, te stranu čekaonicu. Nabavljeni su, također, novi Rtg-aparati – Morava El Niš i Koch Sterzel. Kao rezultat toga povećan je broj pregleda i metoda, a primljeni su i mladi liječnici koji su ubrzo pošli na specijalizaciju. Dr. Marcela Jagić je i te kako skrbrila da ih što bolje osposobi, kako za rad u Službi, tako i za uspješno polaganje ispita, te im je osiguravala, uvijek kada je to bilo moguće, da stječu i proširuju svoja znanja i u drugim medicinskim središtima.

Sezdesetih godina XX. stoljeća usmjerila je svoje znanje i energiju na osnutak Odjela za onkologiju. Isprve pokreće Dispanzer za onkologiju, u okviru Odjela za radiologiju, koji ima naglašenu preventivnu zadaću, otkrivanja i evidentiranja oboljelih od malignih bolesti.

Tijekom rujna 1962. godine, na Paliću je održan Simpozij o malignim bolestima i Savjetovanje onkologa Vojvodine, u organizaciji Kancelarijske sekcije Pokrajinskog odbora Srpskog lekarskog društva i Sreske podružnice SLD u Subotici. Na ovom skupu su ugledni i priznati stručnjaci iz ove oblasti medicine (među inima dr. V. Milićev, dr. B. Barić, dr. D. Popović i drugi) govorili o svojim znanjima i iskustvima u suočavanju s malignom bolešću i njenim liječenjem. Pored ostalog, na ovom skupu je zatraženo da se, što prije, u svim vojvođanskim kotarima osnuju Onkološki dispanzeri u cilju što bržeg otkrivanja malignih oboljenja i blagovremenog liječenja¹⁵.

Budući da je subotički Dispanzer za onkologiju osnovan 1960. godine, na poticaj upravo dr. Marcela Jagić, ova činjenica izravno posvjedočuje u kojoj mjeri ona stalno prati suvremena zbivanja u ovoj oblasti medicine i drži korak sa njima, a u nekim aspektima i bjelodano prednjači. Sukladno stalnom razvoju tehnologije, ali i s porastu financijskih mogućnosti Subotičke bolnice, dr. Jagić nabavlja nove Rtg-aparate za dijagnostiku i radio-terapiju. Zahvaljujući

14 HASu, F: 185, inv. br. 97, pred. br. 30.

15 Prvi onkološki simpozij Vojvodine u Subotici, Subotičke novine, 21. IX. 1962.

tome, uvedene su nove dijagnostičke metode, spomenimo samo – angiografiju cerebralnih i perifernih krvnih žila.

Kada je 1964/65. godine završen dio objekta polikliničko-specijalističke službe u sklopu novog bolničkog kompleksa i kada se Odjel sa dijelom radiološke dijagnostike, s novim Rtg-aparatima preseljava u suvremene, za tu namjenu građene prostorije – u paviljonu izgrađenom 1957/58. godine osnovan j Odjel za onkologiju i radio-terapiju, gdje je primjenjivna radio i kemoterapija, sve do 1976. godine kada ove terapije preuzima Institut za onkologiju u Srijemskoj Kamenici. Za načelnika Odjela onkologije postavljen je dr. Alfred Lesmeister¹⁶.

Dr. Marcela Jagić skrbi, također, i za srednji medicinski kadar – rtg-tehničare za rad na Odjelu za onkologiju, kao i kadar medicinskih sestara za patronažnu službu, u okviru Dispanzera, odnosno Odjela za onkologiju.

Dr. Marcela Jagić bila je ne samo istaknuti, već i stalno aktivni član Podružnice SLD u Subotici, te je održala veći broj predavanja na stručnim sastancima, spomenimo samo neke: «Rendgen-terapija epitelioma kosmatog dijela glave», «Slučaj Oseitis fibrosa-cystica localisata Recklinghausen» i dr. Niz svojih predavanja započela je još kao mlada specijalistkinja rendgenologije, kada je s dr. Mladenom Vasićem, rendgenologom iz Subotice, sudjelovala u radu Drugog jugoslavenskog radiološkog sastanka, od 18. do 20. svibnja 1935. godine u Beogradu.

Za svoj prinos na razvoju radiologije i rendgenološke službe u Subotici i šire, dobila je 1964. godine Oktobarsku nagradu oslobođenja Subotice. Iste godine joj je dodijeljeno zvanje primariusa. Na sastanku Sekcije za nuklearnu medicinu primila je priznanje za svoje zalaganje za osnutak Sekcije za radiologiju Srpskog lekarskog društva – Društva lekara Vojvodine i za rad radiološke službe u Pokrajini, naročito u njezinu dijelu sjeverne Bačke, a posebno za

16 Lesmeister, Alfred (Horgoš, 23. travnja 1928.– Senta, 2. travnja 2012.), osmogodišnju školu završio u Odžacima, gimnaziju u Beogradu, Novom Sadu i Segedinu, a Medicinski fakultet u Zagrebu 1965. Stručni ispit položio u Beogradu, pripravnički staž obavio u senčanskoj bolnici, zatim je liječnik u Horgošu, a specijalizaciju iz radiologije dobiva 1061 i obavlja ju u Subotici. Ispit je položio 1965. u Beogradu i postavljen je za šefa Odsjeka onkologije Odjela za radiologiju, a 1974. načelnika Odjela za radioterapiju sa onkologijom. Suboticu napustio 1976. godine.

njezinu zalaganje zahvaljujući kojemu je radiološka služba u Subotici na suvremenoj, europskoj razini¹⁷. Dobitnica je diplome Podružnice SLD u Subotici u povodu dvadeset obljetnice rada (1965.) društva liječnika u Subotici.

Nakon je umirovljena, krajem 1965. godine, odlazi u Njemačku gdje radi na Institutu za radiologiju, a definitivno se povlači 1975. godine, kada živi u Rovinju, u obitelji sina svoga brata. Umrta je 26. VIII. 1990. godine i po svojoj je želji pokopana u Subotici.

Dr. Marcela Jagić nije osnovala svoju obitelj, ali je odgajala i školovala svoga bratića Belu Jagića, kojemu je otac umro veoma mlad. B. Jagić je osnovnu školu pohađao u Subotici i Opatiji, gimnaziju u Travniku i Rovinju, a Medicinski fakultet u Budimpešti, ali nije diplomirao. Od 1970. bio je zaposlenik Instituta Ruđer Bošković, u njegovu rovinjskom Centru za ispitivanje mora, kao tehnički suradnik. Dr. Jagić je, također, usvojila djevojčicu u dobi od tri godine, koja se nakon ovdje završenih škola udala i preselila u Ameriku, a dr. Jagić ju je više puta posjetila¹⁸.

Prema jednodušnom sudu onih koji su je poznavali, dr. Marcela Jagić bila je umna, iznimno obrazovana, smirena i draga osoba, koja je cijeli svoj život posvetila i podredila medicini, kako su govorili njezini najbliži suradnici. Bila je kompletan, izuzetan radiolog, iznimne radne energije, podjednako vrsna kao rtg-dijagnostičarka i radio-terapeutkinja. Za sobom je ostavila značajno djelo: suvremenu Službu radiologije – Odjel za radiološku dijagnostiku i Odjel za onkologiju, u Općoj bolnici u Subotici, a njeni učenici i suradnici s pijetom ističu: « ... sa velikim zadovoljstvom i poštovanjem prisećamo se lika i rada dr. Marcele Jagić, pionira radiologije i jednog od najboljih lekara u istoriji medicine u Subotici. Hvala joj za istorijsku ulogu u radiologiji, za humanost na ovom polju medicinske nauke. U analima grada i istoriji našeg zdravstva upisana je kao veliki znalac naše medicinske kulture ...¹⁹»

17 Emil Libman, Izveštaj sa sastanka Sekcije za radiologiju i nuklearnu medicinu, Medicinski pregled, god. 18, br. 4 (1965): 439

18 Katarina Korponaić, Dr. Marcela Jagić – prva žena rendgenolog u Vojvodini, Rukovet, god. 55, br. 7-8. (2009.): 28-31.

19 Dr. Lazar Bosnić, Dr. Marcela Jagić, 1901-1990., Subotičke novine, 7-IX. 1990.

KRLEŽA NA VOJVOĐANSKOJ KAZALIŠNOJ SCENI

ANTONIJA ČOTA REKETTJE

DRAMA NA SRPSKOHRVATSKOM JEZIKU

U agoniji, red. Petar Govedarović, sc. Mihajlo Dejanović, ks. Radmila Radojević

ULOGE: *Barun Lenbach* - Milan Cvejanov, *Laura Lenbach* - Jelka Asić, *Dr. Križovec* - Božidar Drnić/Rade Stojanov, *Madeleine Petrovna* - Slava Bulgakov/Eržika Kovačević, *Policijski pristav* - Božidar Pavičević Longa, *Gluhonijemi prosjak* - Ilija Drašković, *Marija* - Milka Filipović.

Prem. Subotica, 12. II. 1961.

Vučjak, red. Milan Topalovački, sc. Mihajlo Dejanović, ks. Ika Škomrlj

ULOGE: *Polugan* - Zvonko ĐUKES, *Dr. Zlatko Strelec* - Milenko RASTOVIĆ, *Vagner Ugarković* - Mirko HUSKA, *Šefredaktor* - Bela FRANCIŠKOVIĆ, *Šipuric* - Mirko STANIĆ, *Korektor* - Josip ORMAI, *Krešimir Horvat* - Drago KRČA/Josip BAIĆ, *Marija Margetička* - Jelka ASIĆ, *Eva* - Giza VUKOVIĆ, *Juraj Kučić* - Petar RADOVANOVIĆ, *Vjekoslav Hadrović* - Milutin NOVIĆ, *Pantelija Crnjaković* - Geza KOPUNOVIĆ, *Mitar* - Bela FRANCIŠKOVIĆ, *Lukač* - Zvonko ŽUNGUL, *Grga Temerlin* - Marko STANIĆ, *Starac* - Ilija DRAŠKOVIĆ, *Perekov Juro* - Josip ORMAI, *Lazar Margetić* - Ljubomir TEODOROVIĆ, *Evina maći* - Slava BULGAKOV, *Evin otac* - Bela FRANCIŠKOVIĆ, *Čura* - Stevanka ČEŠLJAROV, *Baba* - Katarina BAČLIJA, - (*Dečurlija, Rulja seoska*).

Prem. Subotica, 5. III. 1964.

Balade Petrice Kerempuha

ULOGE: Dušan Križanec

Prem. Subotica, 9. XII. 1964.

Gospoda Glembajevi, red. Predrag Dinulović, sc. Mihajlo Dejanović, ks. Marija Zidarić

ULOGE.: *Glembaj* - Josip BAIĆ, *Barunica Kasteli* - Jelka ASIĆ, *Leone* - Dušan KRIZANEC, *Sestra Anželika* - Eržika KOVAČEVIĆ/Vera IGNJATO-

VIĆ, *Fabrici Glembaj* - Geza KOPUNOVIĆ, *Puba* - Ilija DRAŠKOVIĆ, *Dr. Altman* - Milutin NOVIĆ, *Silberbrant* - Petar RADOVANOVIĆ, *Oliver Glembaj* - Ladislav VILHAJM, *Oberlajtnant Beločanski* - Jevrem UROŠEVIĆ, - (*Kamerdiner, sobarice, gosti*).

Prem. Subotica, 19. X. 1965.

Na rubu pameti, red. Vera Crvenčanin, dm. Vera Crvenčanin, sc. Vladimir Marenic, ks. Ljiljana Dragović, ms. Vera Crvenčanin

ULOGE: *Doktor* - Petar RADOVANOVIĆ, *Domaćinski* - Josip BAIĆ, *Hugo-Hugo* - Danilo ČOLIĆ, *Harambašević* - Mirko HUSKA, *Javoršek* - Milenko RASTOVIĆ, *Von Petretich* - Svetislav ĐORĐEVIĆ, *Egon pl. Sarvaš* - Aleksandar UGRINOV, *Atila pl. Rugvy* - Radiša VUČKOVIĆ, *Dr. Warner* - Milan PINTEROVIĆ, *Dizdar* - Geza KOPUNOVIĆ, *Katančić* - Milenko RASTOVIĆ, *Ljubičić* - Ivan JAKOVČEVIĆ, *Valent* - Ilija DRAŠKOVIĆ, *Ing. Sinesk* - Milan MARODIĆ, *Matko* - Milan PINTEROVIĆ, *Brico* - Svetislav ĐORĐEVIĆ, *Jedviga Jasenska* - Jelka ASIĆ, *Gđa Agneza* - Milica OSTOJIĆ, *Genralica* - Jelisaveta DIMITRIJEVIĆ, *Jedna dama* - Irena JAKOČEVIĆ, *Gđa Domaćinski* - Persida UGRINOV, *Sobarica* - Snežana BEČAREVIĆ.

Prem. Subotica, 21. XI. 1973.

Leda, red. Boško Pištalo, sc. Petar Pašić, ks. Slavica Grkavac

ULOGE: *Vitez Oliver Urban* - Danilo ČOLIĆ, *Klanfer* - Milan MARODIĆ, *Melita* - Irena JAKOČEVIĆ, *Aurel* - Dobrica STEFANOVIĆ, *Klara* - Ksenija MARIĆ, *Prva dama* - Katarina BAČLIJA, *Druga dama* - Persida UGRINOV, *Gospodin* - Bogomir ĐORĐEVIĆ.

Prem. Subotica, 9. I. 1979.

Aretej, red. Dušan Jovanović, sc. Bojana Ristić, ks. Bjanka Adžić Ursulov, asg. Toma Prošev, kr. Nada Kokotović, svjetlo. Igor Berginc, Ton Szöllösivago János, a.r. Milan Belegišanin, kp. Dobrila Markov

SUDJELUJU: Miodrag KRIVOKAPIĆ, Gordana JOŠIĆ, Vladislav KAČANSKI, Petar RADOVANOVIĆ, Frigyes KOVÁCS, Mirko Petković, Aleksandar UGRINOV, Geza KOPUNOVIĆ, Đorđe RUSIĆ, Tibor SZEBESZTYEN, Árok FERENC, András BUBOS, Mihajlo GAJIĆ, Zoran BUČEVAC.

ULOGE PJEVAJU: Branislav VUKASOVIĆ, Ilo-na KÁNTOR, Slavoljub KOCIĆ, Gordana KOKADINOVIĆ.

BALETSKI ANSAMBL: Mira RUŠKUC, Aranka TÓTH, Marijeta SAVIĆ, Olivera KOVAČEVIĆ, Milica MILETIĆ, Ljiljana VIŠEKRUNA, Jasna KOVAČIĆ, Daniela UZELAČ, Radmila NESTOROVIĆ, Milutin PETROVIĆ, Rastislav VARGA, Đorđe DRLJAN, Dragan PANDILOVSKI, Toni RANĐELOVIĆ, Aleksandar NEŠKOV, Branislav TEŠANOVIĆ.

Prem. Subotica, 2. IX. 1989.

DRAMA NA SRPSKOM JEZIKU

Kristofor Kolumbo, red. sc. ks. Ljubiša Ristić, asg. Gábor Lengyel, Višnja Bakalar, Ana Kostovska
ULOGE: *Kristofor Kolunbo* - Miodrag - KRIVOKAPIĆ, *Nepoznati* - Boris ISAKOVIĆ, *Nepoznati* - Mirsad TUKA.

KOR GLASOVA: Aleksandar KRSTAJIĆ, Aleksandar UGRINOV, Aleksandra ERDEG, Ana KOSTOVSKA, András BUBOS, Irén BADA, Branka RIBAR, Danijela STOJANOVIĆ, Dragana BOSNIĆ, Dušan BANJANIN, Hermina ERDÉLYI, Gyula FRANCIA, Goran VIDAKOVIĆ, Ivana MILINKOVIĆ, Jasna BABIĆ, Éva KASZA, Laura PEIĆ, Luka PILJAGIĆ, Ljiljana JAKŠIĆ, Milan MARODIĆ, Milena ARSOVA, Zoltán MOLNÁR, Olga KONKOJ, Ferenc PÉTER, Perla OVADIJA, Petar KONKOJ, Petar RADOVANOVIĆ, Zoltán PLETL, Predrag PAVLOVSKI, Sanja MORAVČIĆ, Gabrijela SANKA, Saška POPOV, Tibor SEBESTYEN, Ser-

gio Ricardo Diaz SANCHEZ, Suzana VUKOVIĆ, Oliver SZÉL, Péter SZÉL, Sandra RUDIĆ, Zsófia JAVOR, Edita KADIRIĆ, Irena JAKOČEVIĆ, Tanja KECMAN, Tanja KIŠ, Tatjana ŽERAJIĆ, Vanja ŠAROVIĆ, Velibor KRSTIĆ, Veroslava MITROVIĆ, Vesna RUDINSKI, Zsolt VICEI, Zoran BUČEVAC, Matyás LAKATOS, Svetislav ĐORĐEVIĆ, Jovica RISTOVSKI, Dejan ĐORĐEVIĆ, Attila KARÁCSONYI, Katalin TAKÁCS ZIRACKI, Tibor VAJDA, Višnja BAKALAR.

Prem. Subotica, 24. VIII. 1993.

DRAMA NA MAĐARSKOM JEZIKU

A Glembay-úrak (Gopoda Glembajevi), pr. Irma Sinko, red. István Varga, sc. Vladimir Marenic.

ULOGE: *Glembay Ignac* - Béla GARAY, *Cassteli baronő* - Illus RACZKO, *Leone Glembay* - László PATAKI, *Angelika Glembay* - Piri R. FAZEKAS, *Fabrici Glembay* - Geza VUKOV.

Prem. Subotica, 19. XII. 1953.

Leda, pr. Kálmán Dudás, red. Mihály Virág, sc. ks. Dušan Jeričević

ULOGE: *Vitez Urban Oliver* - László PATAKI, *Klanfar* - Fejes György, *Melita* - Paula HECK, *Aurel* - László SZILÁGYI, *Klára* - Mária SZABÓ CSEH/Éva TÓTH, *Fani* - Ibi ROMHÁNYI, *Prva dama* - Kato MAJOROS, *Druga dama* - Ilona HUCSKA, *Gospodin* - János SZABÓ, *Čistač ulice* - Ferenc SZABÓ, *Prolaznik* - József NAGY.

Prem. Subotica, 31. I. 1963.

Golgota, pr. Zoltán Csuka, red. Mihály Virág, sc. Vladimir Marenic, ks. Ljiljana Dragović, asg. Milan Asić.

ULOGE: *Pavle* - Matyás PASTY, *Kristián* - László PATAKI, *Klement* - Lajos SOLTIS, *Ivan* - Ernő APRO, *Andrej* - Péter SZÉL, *Ksaver* - Sándor SALAMON, *Ksaver felesége* - Mária ALBER, *Kristián felesége* - Paula HECK, *Az Arzenai felugelője* - József VERSÉGHY, *Orvos* - Zoltán BRÁCIUS, *Munkások az Arzenalban és a temetőben* - Lajos P. SANTA, Zoltán BALÁZS Piri, István SZABÓ, Zoltán GODÁNYI, János ALEBERT, István NAGY, Gustav CZEHE, Ferenc ÁROK, *Vörös masz* - Tibor SEBESTYEN, *Egyik lovász* - Károly REMETE.

Prem. Subotica, 27. XII. 1973.

Galicia (U logoru), pr. Zoltán Csuka, red. Mihály Virág, sc. i ks. Vladimir Marenčić, asg. Lajos Megyeri, a.r. Tibor Sebestyen.

ULOGE: *Horvát kádér* - Zoltán BALÁZS Piri, *Doktor Gregor Fohadnagy* - Miklós KORICA, *Doktor Puba Agramer* - Matyás PASTHY, *Walter fohadnagy* - Sándor SALAMON, *Von Hahnen-camp* - István SZABÓ, *Oberst Heinrich* - Zoltán GORDÁNYI, *Cranensteg báro* - Károly REMETE, *Meldegg Cranensteg báronö* - Mária ALBERT, *De Malocchio azrades* - Lajos SANTA PUSZTA, *Lukács tűzszázados* - Zoltán BARCIUS, *Jessensky huszárkapitány* - Jenő ALBER, *Somogyi Maimos Gábor* - Sándor MEDVE, *Altman főorvos* - Tibor SEBESTYEN, *Jankovics gyalogos vadász-kádet* - Ferenc ÁROK, *Ordanany* - István NAGY, *Podravec gyalogos* - Péter SZÉL, *Romanovitz Russczukné* - Piri R. FAZEKAS, *Szeotický graf* - Josip VUJKOV, *Hochnetz ornagy* - József ORMAI, *Anton Boltek* - Ferenc SZABÓ, *Gradiški ormester* - Ernő APRO, *Lengyel zsidó* - Lázló PÉTER, Glazbenici: Antal JÁGER, Gizella BÁKOS, István MAROTI, Matyás LAKATOS.

Prem. Subotica, 12. IV. 1977.

Út a paradicsomba (Put u raj), pr. Csuka Zoltán, red. István Szabó ml., sc. Pál Petrik, ks. Branka Petrović, asg. Lajos Megyeri.

ULOGE: *Bernardo* - Zoltán BARACIUS, *Orlando* - Miklós KORICA, *Fiatal holgy, Amalia* - Gabriella JONÁS, *Szersetes Alfonzo* - Ferenc BATA, *Krisztián, Bramarbas kapitány* - Sándor SALAMON, *Hyacintha, Klotild* - Valéria KERESKES, *Rieslig Kádet, tenorista* - István BICSKEI, *Marianna* - Kati MAJOROS, *Primarius, Rektor* - Zoltán GODÁNYI, *Bandre zászlos, Caesar* - Lajos SANTHA, *Telefonista, Brutus* - Péter SZÉL, *Solvejg* - Eta SÜVEGES, *Donna Elvira* - Anna SANTHA, *Tábori lelkész, Pincer, Követségi titkár, Portás* - Tibor SEBESTYEN.

Prem. Subotica, 18. VI. 1978.

Szentistvannapi búcsú (Kraljevo), pr. György Spiro, red. István Szabo, kr. Dragoslav Janković Maks, sc. Pál Petrik, ks. Anamária Mihajlović
ULOGE: *Kocsmáros* - István NAGY, *Vendég* - Zoltán BARACIUS, *Hordár* - Géza HORVÁTH, *Margit* - Gabriella JONÁS, *Astll* - Éva PÓKA, *Vak* - János ALBERT, *Madam* - Margit KARNA, *Lola* - Éva KASZA, *Hajnal* - Kati MAJOROS, *Janez* -

Ferenc ÁROK, *Stijef* - Miklós KORICA, *Ánka* - Irén BADA, *Herkules* - Szél Péter, *Kocsmárosnő* - Emma DORO, *Az aranyjáték szereplői*: Mária ALBERT, Ernő APRO, Gizella BÁKOS, Anna JUHÁSZ, Frigyes KOVÁCS, Júlia KOTROBA, Sándor MEDVE, László PÉTER, László RIPCO, Lajos SANTHA, SEBESTYEN Tibor, Etta SÜVEGES, Ferenc SZABÓ, Zsuzsa TALLOS, Tibor VAJDA.

Prem. Subotica, 24. IV. 1981.

Temetés Terézvárot, (Sprovod u Teresienburgu), red. i sc. Ljubiša Ristić, asg. Davor Rocco, kr. Béla Orovec, ks. Bjancka Adžić Ursulov, a.r. Sašo Milenovski

ULOGE: Ferenc ÁROK, János ALBERT, Mária ALBERT, Aleksandar UGRINOV, Ana KOSTOVSKA, Andrea MILOVANOVIĆ, Rafael ÁRCSON, András BÚBOS, Irén Bada, Árpád BAKOTA, Emma DÓRÓ, Đorđe RUSIĆ, Elizabeta KOČOSKA, Eržika KOVAČEVIĆ, Filip GAJIĆ, Geza KOPUNOVIĆ, Margit HORVÁTH, Irena JAKOČEVIĆ, Gabriella JONAS, Jelena ANTONIJEVIĆ, Tibor KÁKONYI, Éva KASZA, Katarina BAČLIJA, Katarina LONČAR, Miklós Korica, Júlia KOTROBA, Frigyes KOVÁCS, Lana NIKOLIĆ, Ljiljana JAKŠIĆ, Ljupčo BRESILSKI, Luka PILJAGIĆ, Maja RACE, Marija OPSENICA, Medve SÁNDOR, Györgyi MÓDRI, Nebojša ČOLIĆ, Olivera BEGOVIĆ, Petar RADOVANOVIĆ, Zoltán PLETL, Ramadan AZIROVIĆ, Ratko RADIVOJEVIĆ, Tibor SEBESTYEN, Sanja MORAVČIĆ, Suzana VUKOVIĆ, Svetislav ĐORĐEVIĆ, Oliver SZÉL, Péter SZÉL, Zsolt SZÉL, Katalin SZIRÁCKI, Levente TÖRKÖLY, Tibor VAJDA, Henrietta VARGA, Veroslava MITROVIĆ, Zoran BUČEVAC, Zoran TRKLJA, Željko SANTRAC, Balázs MONORI.

Prem. Subotica, 30. VIII. 1989.

NARODNO POZORIŠTE SOMBOR

Iz Dnevnika franjevca Bone Mihanovića¹ koji je bilježio razna događanja u gradu u razdoblju od 1717. do 1785. godine saznajemo da su prve predstave davali đaci latinske gramatikalne škole. Prvu kazališnu predstavu u vrtu crkve izveo je Gerard Boda, nastavnik, a predstava je izvedena 1779. godine. Druga kazališna predstava izvedena je 24. siječnja 1781. godine, a izveo

¹ Prijevod Dnevnika fra Bone Mihanovića nalazi se u Povijesnom arhivu Sombora pod brojem 2432.

ju je otac Antun Vuković sa svojim učenicima.² Od 1825. godine gostuju brojne mađarske kazališne trupe, od 1848. i njemačke, a koju godinu kasnije (1850.) zabilježena su i gostovanja srpskih kazališnih trupa. Zgrada kazališta podignuta je 1882. godine, a profesionalno kazalište sa ansamblom postoji od 1945. godine. Bilo je nekoliko pokušaja utemeljenja mađarske drame, ali nisu bila dugog vijeka.³

U agoniji, red. Milan S. Kronić, sc. Stevan Jenovac.

ULOGE: *Barun Lenbah* - Milan S. KRONIĆ, *Laura Lenbahova* - Eliza GERNER, *Dr. Ivan pl. Križovec* - Tito STROZZI, *Grofica Mladena Petrovna* - Sonja POVŠIĆ, *Gluhonijemi prosjak* - Đurica MILUTINOVIĆ, *Marija* - Julijana RADULOVIĆ.

Prem. Sombor, 11. II. 1948.

U logoru, red. Josip Lešić, sc. Nikola Teodorović, ks. Aurelija Branković.

ULOGE: *Kadet Horvat* - Ilija SLIJEPEČEVIĆ, *Oberleutnant Doktor Gregor* - Bora STOJANOVIĆ, *Oberleutnat dr. Puba Agramer* - Vladimir AMIDŽIĆ, *Oberleutnant Walter* - Bogdan BOGDANOVIĆ, *Feldmarschalleutnant Von Hahnen-camp* - Adam BAUER, *Brigadir Obers Heinrich* - Marko TASIĆ, *Barun Cranenstet* - Jovan SREDER, *Barunica Meldegg Cranensteg* - Jelena SLIJEPEČEVIĆ, *Grof Szeptycki* - Zvonimir BOGDAN, *Pukovnik de Malocchio* - Danilo GAVRILOV, *Major Hohnetz* - Vladimir HADŽIĆ, *Artiljerijski kapetan Lukač* - Branislav PETROVIĆ, *Husarski rittmeister Jasensky* - Eduard PEROČEVIĆ, *Dragonski oberleutnant Somogyi Malmo Gabor* - Radojko MALBAŠA, *Anton Boltek* - Predrag NIKOLIĆ, *Kadet lovačke hodne Jankovich* - Radojko MALBAŠA, *Zastavnik Šimunović* - Eduardo PEROČEVIĆ, *Narednik Gradiški* - Dušan BE-

² Isto dr. Katalin Káich, Putujuće trupe i izgradnja pozorišne zgrade u Somboru 1882. godine, Putujuće pozorišne družine u Srba do 1944. Zbornik radova, Beograd, 1993. 77 – 82.

³ Godine 1953. premijerno je postavljena drama Eduarda Klonblauha, *A faun*, redatelj Istvána Karchera, zatim drama Kwei Lan vergödése od Perl Bak, red. Vladimira Savića (prem. 15. 10. 1953.) i još nekoliko drama tijekom 1953. i 1954. godine. Drugi pokušaj znavljanja mađarske drame bio je 1993. godine kada je u suradnji s novosadskim glumcima postavljeno djelo Tennessee Williamsa, *Macska a föröbado tetön*, red. Tibor Vajda.

ČANOVIĆ, *Infanteriegefraiter oberkellner Kapaner* - Bela PERČIĆ, *Infanterist Podravec* - Petar MAJOŠ, *Ordonanc* - Marko TASIĆ, - (*Obešena starica, Oficiri, Vojnici, Kartaši, Sluge, Kelneri*).

Prem. Sombor, 1. X. 1960.

Večer Miroslav Krleže, red. Milan Bogosavljević, sc. Vladimir Spasić.

ULOGE: Petar PETKOVIĆ, Zaida KRIMŠAMHALOV, Bogdan BOGDANOVIĆ, Marko TASIĆ, Velimir SUBOTIĆ, Danilo GAVRILOV, Slavko ĐORĐEVIĆ, Milan BOGOSAVLJEVIĆ, Ivan ČIRKOVIĆ, Bora STOJANOVIĆ.

Prem. Sombor, 15. V. 1963.

Na rubu pameti, red. Vera Crvenčanin, sc. Sava Baračkov, ks. Olga Ivanović

ULOGE: *Doktor* - Bora STOJANOVIĆ, *Domaćinski* - Bogdan BOGDANOVIĆ, *Hugo-Hugo* - Vladimir AMIDŽIĆ, *Marko Javoršek* - Marko TASIĆ, *Harambašević* - Miodrag KRSTIĆ, *Fon Petretich* - Miodrag PETRONJE, *Egon pl. Sarvaš* - Matija PAŠTI, *Dr. Atila pl. Rugva* - Danilo GAVRILOV, *Dr. Verner* - Velimir SUBOTIĆ, *Dizdar-Barjaktarević* - Milojko TOPALOVIĆ, *Doktor Katančić* - Marko TASIĆ, *Franjo Ljubičić* - David TASIĆ, *Valent Žganec* - Velimir SUBOTIĆ, *Ing. Sinek* - David TASIĆ, *Matko* - Miodrag PETRONJE, *Brico* - Matija PAŠTI, *Jedviga Jasenska* - Ankica STANOJEVIĆ, *Gđa Agneza* - Bogdanka SREDOJEV, *Genralica* - Smilja MATIĆ, *Jedna dama* - Zdenka VIDAKOVIĆ, *Gđa Domaćinska* - Cecilija POZDER.

Prem. Sombor, 27. XII. 1969.

Leda, red. Slavenko Saletović, sc. Vladimir Spasić, ks. Branka Petrović, asg. Zdenko Bakić

ULOGE: *Vitez Oliver Urban* - Bora STOJANOVIĆ, *Klanfar* - Milojko TOPALOVIĆ, *Melita* - Ankica STOJANOVIĆ, *Aurel* - Vladimir AMIDŽIĆ, *Klara* - Nadežda BULAČEVIĆ/Bogdanka SREDOJEV, *Fani* - Katica ŽELI, *Prva dama* - Zdenka VIDAKOVIĆ, *Druga dama* - Radmila FILIPENDIN, *I. Maska* - Ljiljana TOMIĆ, *II. maska* - Ljubinka TOPALOVIĆ, *III. maska* - Miodrag PETRONJE, *IV maska* - David TASIĆ Daf.

Prem. Sombor, 16. II. 1973.

NARODNO POZORIŠTE STERIJA VRŠAC

Najstariji podaci o kazališnom životu u Vršcu

datiraju iz 1761. godine kada su predstave izvodile kazališne trupe iz Rumunjske, Austrije i Mađarske. U Vršcu je utemeljeno i nekoliko kazališnih trupa: Kućno kazalište na njemačkom (1863.), Srpsko diletantsko kazalište (1880.) i Magyarszineszet (Mađarsko amatersko kazalište) (1887.). Profesionalno kazalište u Vršcu datira od 1921. godine, a 2003. godine utemeljena je i scena na rumunjskom jeziku.

U agoniji, red. Jovan Jeremić, sc. Oskar Legradić

ULOGE: *Lenbah* - Jovan JEREMIĆ, *Laura* - Nataša NEŠOVIĆ, *Križovec* - Milorad MAJIĆ, *Mladena Petrovna* - Nada POPOVIĆ, *Gluhonijemi prosjak* - Milutin KARIŠIK, *Marija* - Olga KRSTIĆ.

Prem. Vršac, 5. XII. 1946.

Vučjak, red. Dušan Vladislavljević, sc. Danilo Rešetar, ks. Mira Cekić, a.r. Ivan Vukov

ULOGE: *Polugan* - Ivan VUKOV, *Šipušić*, *Temeljin* - Vasa APIĆ, *Korektor*, *Mitar* - Kornel NIKOLAJEVIĆ, *Strelac* - Jevto DUŠANOVIĆ, *Vanger-Ugarković* - Neša TERZIĆ, *Horvat* - Zlatko STOJIMIROV, *Crnković* - Dule KLOKIĆ, *Margetićka* - Vilma MIHALJEVIĆ, *Hadrović* - Branko PETKOVIĆ, *Kučić* - Mladen BANĐOLICA, *Eva* - Dara APIĆ, *Lukač* - Tihomir PAUNOVIĆ, *Stranac* - Dušan VLADISAVLJEVIĆ, *Cura* - Mira CEKIĆ, *Baba* - Vuča FAZLOVSKI, *Margetić* - Veljko MARINKOVIĆ, *Evina Mati* - Zlata RAKIĆ.

Prem. Vršac, 12. XII. 1962.

Leda, red. Dušan Vladislavljević, sc. Danilo Rešetar.

ULOGE: *Urban* - Tihomir PAUNOVIĆ, *Klaufar* - Branko PETKOVIĆ, *Melita* - Olga RADULOVIĆ, *Aurel* - Miladin KRIŠKOVIĆ, *Klara* - Vilma MIHALJEVIĆ, *Fani*, *Prva dama* - Vuča FAZLOVSKI, *Druga dama* - Ljiljana BLAŽIĆ, *Gospodin* - Dragan DIMITRIJEVIĆ, *Glas prolaznika*, *Smetlar* - Aleksandar SOKOLOVIĆ.

Prem. Vršac, 26. XII. 1965.

NARODNO POZORIŠTE TOŠA JOVANOVIĆ ZRENJANIN

Kazališni život Zrenjanina datira još iz 18. stoljeća kada su davane đачke kazališne predstave. Godine 1839. spremište žita preuređeno je u kazališnu zgradu jer se, po predanju bogati žit-

ni trgovac zaljubio u jednu peštansku glumicu. Tako je Zrenjanin, od svih vojvođanskih gradova imao najstariju kazališnu zgradu. Profesionalno kazalište sa ansamblom utemeljeno je 1946. godine, ima i lutkarsku scenu na kojoj se dječije predstave uz srpski daju i na mađarskom jeziku.

U agoniji, red. Dušan Križanec

ULOGE: *Laura Lenbach* - Nada MARKOVIĆ, *Dr. Križovec* - Dušan KRIZANEC, *Baron Lenbach* - Stevan MARIONCU, *Madlena Petrovna* - Marija LOCIĆ.

Prem. Zrenjanin, 1952/1953.

Gospoda Glembajevi, red. Tomislav Tanhofer, sc. Josip Vinarić.

ULOGE: *Leone* - Sava KOMNENOVIĆ, *Ignacije Glembaj* - Petar VRTIPRAŠKI, *Šarlota Kasteli Glembaj* - Dragica SINOVIĆ, *Angelika* - Milica RADAKOVIĆ KLJAJIĆ, *Fabrici Glembaj* - Mihajlo MILIČEVIĆ, *Puba Glembaj* - Fahro KONJHODŽIĆ / Stevan MARIONCU, *Dr. Altman* - Stojan NOTAROŠ, *Silberbrant* - Milivoje RADAKOVIĆ, *Kamerdiner* - Svetozar NEDELJKOVIĆ, *Beločanski* - Ivan JANKOVIĆ.

Prem. Zrenjanin, 5. XII. 1954.

U agoniji, red. Dragan Jović, sc. i ks. Petar Pašić, lk. prof. Žarko Ružić.

ULOGE: *Lenbah* - Jovan ANTIĆ, *Laura* - Ljiljana REBEZOV, *Križovec* - Nikola JURIN, *Madlen Petrovna* - Gordana VINOKIĆ, *Policijski pristav* - Milenko PAVLOV, *Marija* - Zagorka BOGDANOVIĆ.

Prem. Zrenjanin, 27. V. 1973.